

MÚZEUMI KURÍR

Coronai Vitéz Miklós

1973. DECEMBER

13. SZÁM (II. kötet, 3. szám)

MÚZEUMI KURÍR

13

(II. KÖTET 3. SZÁM)

MÚZEUMI KURÍR

A Hajdú-Bihar megyei Múzeumbartók Köre körlevele
Megjelenik évente három számban

Tíz szám alkot egy kötetet, a köteteken belül az egyes számok számozása folyamatos. Minden kötethez, azaz tizedik számhoz magyar és angol nyelvű tartalomjegyzék, valamint mutatók járulnak

Szerkesztő: Dr. Dankó Imre

Szerkesztőség: 4001 Debrecen. Pf. 61. Déri Múzeum, Déri tér 1.

Debrecen, 1973

A mai Hajdúhadház

PÁSZTOR ANDRÁS

Nem is olyan sokára, amikor a 4-es út majd elkerüli Hadházat, a mainál kevesebben fogják látni fejlődő községünket. Pedig szeretnénk minél több embernek megmutatni eredményeinket, új életünket. Mégis örülünk az új útnak, mert egyúttal kedvezőbb közlekedési helyzetbe is hozza községünket. Annak ellenére, hogy elkerül bennünket, közelebb is hoz, jobban bekapcsol a megye, az ország vérkeringésébe. Erősen hisszük, hogy a jövőben egyre többen lesznek majd olyanok és jönnek községünkbe, akik nemcsak kényszerűségből, az út itteni vezetése, áthaladása miatt jönnek, hanem azért, hogy megnézzék ezt az ősi települést, lássák fejlődésünket, mindinkább izmosodó új életünket. Mert boldogan adhatjuk hírül, hogy mi is fejlődünk, épülünk, igyekszünk az élet minden területén kivenni részünket az országépítés nagy munkájából. Ha ez nálunk kissé nehezebben, kevesebb látnivalóval, látványos eredménnyel megy, mint másutt, az abból adódik, hogy Hadház szegény település volt, küzdelmes volt az élete. Korábban még városi jogállását is oda kellett hagynia, hogy valamit könnyítsen a sorsán. Pedig a hadháziak keményen dolgozó, jó munkásemberek voltak mindig. A rossz háttérre már régen munkaigényes szőlő- és gyümölcskulturát honosítottak meg. De mit sem értek vele, mert a megfelelő, a termelő érdekét szolgáló értékesítés hiánya, az egészségtelen birtokmegosztás, a lehetetlen adópolitika megbénították a hadháziakat.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy községünknek kétszer is megírták a történetét. Az 1928-ban készült Nagy Sándor-féle összefoglalás inkább a dicső múltat, a legendás hajdúkort mutatta meg; az 1972-ben kiadott monográfia (Hajdúhadház múltja és jelene. Szerkesztette: Komoróczy György. Gyula, 1972. 475. lap) viszont feltárja mind a múlt, mind a jelen gazdasági—társadalmi viszonyait. Ennek a monográfiának, amit a szakkörök elismeréssel fogadtak, számunkra az a legnagyobb érdeme, hogy megmutatta: Hajdúhadház a múltban, keserves körülményei ellenére is, fejlődött. A monográfia két tanulmányában pedig mélyrehatóan elemezte a felszabadulás utáni élet mozzanatait, a minden téren megmutatkozó haladást. Ez a munka mindenki számára világossá, érthetővé teszi, hogy 1945-tel új világ kezdődött Hajdúhadházon is, hogy ha sok keresés, próbálgatás után is, de a hadháziak is tudtak élni a szabadság lehetőségeivel és ténylegesen kezükbe vették sorsuk irányítását. Ez az új világ a miénk, mi teremtetjük, mi formáljuk. Felhasználjuk a múlt megszívlelendő hagyományait és a ma vívmányait. Összehasonlítva ezt a fejlődést a régivel meg kell állapítanunk, hogy községünk korábban évszázadokon át sem lépett akkorát, mint most, ebben az utóbbi három évtizedben.

Általános fejlődésünkön belül — szerénysége ellenére is — jelentős eredménynek látjuk, hogy községünk nagy fiának, dr. Földi Jánosnak, a háza helyén épült, már korábban emléktáblával megjelölt házban, állandó Földi János emlék- és természetudományi kiállítást rendeztünk be. Ezzel nemcsak régi adósságunkat róttuk le Földi János iránt,

hanem bevezettük községünkbe a többi jól működő közművelődési intézmény mellé a múzeumot is. Az, hogy a Múzeumi Kurir önálló hajdúhadházi számot ad most ki, azt mutatja, hogy ez a múzeumi kezdeményezés is jó fogadtatásra talált, fejlődőképes és a jövőben bizonyára tovább is fog fejlődni. Eredményesen fogja szolgálni a hadháziak kulturális igényeit.

Ezúttal fejlődésünkről egyébként csak annyit, hogy lakosságunk, több más községgel ellentétben, állandóan nő. 1900-ban 8418 lakost számláltunk, tíz évvel később már 9309-en laktak községünkben. Az első világháború hatalmas veresztése erős érvágás volt ugyan, de nem vetette vissza Hadházat, mert 1920-ban már 9836 lakosunk volt. A növekedés továbbra is töretlen; 1930-ban: 10 738, 1940-ben: 11 465, 1949-ben: 12 186, 1960-ban: 13 113 és 1970-ben: 13 626 fő. Pedig közben területünk csökkent is. 1952-ben, Hajdúvid község önállósulásakor, a hadházi határból — igaz csekély népséggel — 7016 hold vált ki.

A megélhetés alapja a nagymérvű ipari orientáció ellenére még ma is a föld. A Petőfi és az Április 4. Termelőszövetkezetekből 1958-ban létesült Bocskai Termelőszövetkezet, valamint a többi, a Béke, az Új Barázda és az Új Élet községünk legbefolyásosabb gazdasági tényezői. Különösen akkor, ha működésüket a jól szervezett, eredményesen dolgozó földművelőszövetkezettel (átész) együtt nézzük. A helyi ipari lehetőségek csekélyége következtében nagyszámú be- és eljáró munkásunk van. Mind a szövetkezeti gazdák, mind pedig a helyi, valamint a közeli és távoli iparban dolgozók mindinkább fokozódó anyagi jóléte emeli községünk művelődési színvonalát és alakítja át külső képét is. Nálunk is százával épülnek az új házak, egyre-másra alakítják át a régiakat, ha tovább használják őket és látják el mindazokkal a felszerelésekkel, berendezési tárgyakkal, amelyek a hadházi számára is biztosítják az egészséges, a kényelmes, az emberhez méltó életet. Erre talán a legjobb bizonyíték az, hogy 1971-ben, amikor 3713 lakóházat tartottunk nyilván, 2306 rádió- és 1424 televízióelőfizetőről tudtunk. Vagyis elmondhatjuk, hogy a lakások több mint kétharmadában ismerik, használják ezeket a nevelő, tudatformáló berendezéseket.

A Múzeumi Kurir hajdúhadházi száma egyrészt néhány kérdés megvilágításával közelebb kívánja hozni az olvasót Hajdúhadházhoz, másrészt pedig, és ami talán ennél is lényegesebb: Hajdúhadházat kívánja szélesebb körben ismertté tenni.

CÍMLAPKÉPÜNKRŐL

Csokonai Vitéz Mihályt ábrázoló címlapképünket 1864-ben készítette Rohn Alajos és Grund Ede litográfiai vállalata Pesten. Megjelent a Koszorú 1864. évi évfolyama mellékleteként.

A MÚZEUMBARÁTOK KÖRENEK 1973. ÉVI TAGJAI

Múzeumbaráti Körünknek 1973-ban 257 tagja volt. Névsorukat összesítve a Múzeumi Kurir 20. számában közöljük majd.

Debrecen környékének ritkább madárfajai (Újabb előfordulások)

FINTHA ISTVÁN

I.

Aradi Csabával közösen összeállított hasonló témájú híradásunk 1972 októberében jelent meg a Debreceni Déri Múzeum Baráti Köre Körlevelének, a Múzeumi Kurirnak 9. számában (36—39. o.) Ritka madárfajok, szokatlan vendégek Debrecen város környékén címmel.

Az említett közleményből kimaradt adatok és az azóta eltelt idők újabb megfigyelései ismét egy kis közleményre való anyaggá álltak össze. Bár ez a lista jobbra faunisztikai jellegű, mégis hozzájárulhat megénk madárvilágának teljesebb ismeretéhez.

A fajokat megfigyelési területenként sorolom fel, ezen belül az 1960-as hivatalos NOMENCLATOR-ban meghatározott rendszer és neveztan alapján (Keve A.: Nomenclator Avium Hungarie. Bp.).

HORTOBÁGY

Phalacrocorax carbo (L.) 1758.

A halastavak halászmestereitől értesültem róla, hogy nyaranta több példányt is szoktak látni, magam pedig 1973. május 2-án figyeltem meg egyet. Moglehet, hogy a Tisza öreg ártéri erdeiben költenek is.

Ciconia nigra (L.) 1758.

Vonuláskor gyakori vendége a Hortobágy alkalmas területeinek. A Tisza mellett álló némelyik idősebb tölgyesben fészkelhet. Legnagyobb tömegben Szabó László természetvédelmi felügyelő figyelte meg a Nagyiván melletti Darvas-tónál, hol 1972. augusztus 28-án több mint 200 példány gyűlt össze. Ugyanitt másnap 34 db-ot láttam.

Cygnus cygnus (L.) 1758.

Ritka vendége a Hortobágyaknak, 4 példányukat 1972. március 3-án, Szalontay Árpád természetvédelmi őr látta a Derzsi-halastavakon. Valószínű, hogy a Nyírlapason március 10-én Aradi Csabával ugyanezeket észleltük.

Aquila chrysaetos (L.) 1758.

Vonulásidőben szokott erre járni. Feljegyzéseim között a következő előfordulásai szerepelnek: 1971. júl. 24. Halastavak; 1972. márc. 10. Tiszacsége közelében; 1973. febr. 21. Halastavak; 1973. márc. 3. Junoshát; 1973. márc. 10. Nyírlapós és 1973. márc. 12. Halastavak.

Aquila heliaca (Sav.) 1809.

Szintén nem gyakori a vele való találkozás. 1972. okt. 30-án láttuk egy példányát a Nagyiván melletti mocsarak szélén, amint pockokra vadászott; 1973. febr. 21-én pedig a Juhosháti-erdő fölött mutatkozott egy.

Haliaeetus albicilla (L.) 1758.

Ősztől tavaszig rendszeres vendége a Hortobágyaknak. Legszámosabban a nagy vízfelületek közelében, köztük is a Halastavak környékén látha-

tók. Táplálékukat a tavak sérült, vagy a kemény időkben a lékekhez tuduló halai, illetve a vadászatokon megszárnnyazott, sebzett szétzúzó víziszárnyasok adják. Ezenkívül elfogják a sérült, betegségtől legyengült nyulat, rókát is. Pihenőhelyeik (pusztai híd-karfák, kútágások, dörzsölő-fák) alatt gyakorta lettem vadliba, vadkacsa maradványait, csontokat. Másol egy küköstor végéről vízbe ejtett gyulat találtam.

A Halastavaktól keletre kezdődő pusztá (Vincefenék, Mátá, Papegyháza) kisebb halmainak tetjén vagy a csatornák hídjainak karfáján naposszat üldögélnék. Ilyenkor a nyugvó óriás madarak messziről feltűnnek. Szívesen telepednek le napközben a nagyobb tavak közepén álló karókra, hova az ember semmiképp nem közeledhet észrevétlenül.

Kisebb számban a zavartabb Ohati-tölgyesben, zömmel pedig a Juhoshát kis akácosaiban éjszakáznak. A pusztai védett akácérdő környékén ősztől tavaszig alig jár ember, így csendes nyugalma számukra igen kedvező. A novembertől sokszor áprilisig itt időző példányok kihullott tollainak mennyisége és tarkasága mindig árulkodik a vendégek számáról és koráról.

Megfigyelési adataim a következők: 1970. március 25-én 1 öreg; egész novemberben és decemberben pedig 2 öreg példány időzött a Halastavakon.

1971. március 21-én öt fiatalot láttam a Juhosháton; november 22-én hat fiatalot, de december 11-én már csak két öreget figyeltem meg a tavak lékjei körül.

1972. január 22-én ismét két fiatal jelentkezett a tavagnál. Ez évben raktak fészket az Ohati-erdőben, de a kello őrizet és nyugalom híján költésük már nem következhetett be. November 13-án egy fiatal példány volt az első a Halastavakon, nov. 22-re Ohatra is megjött a két fiatal, november 24-én megjött a másik fiatal is a tavak közé. Utóbbiakat december 18-ára viszont két öreg váltotta fel.

1973. január 2-án még mindig csak a két öreg tartózkodott a tavakon, de január 5-én helyettük egy fiatalot találtam. Február 1-én a Juhosháti erdőbe 2 öreg és 3 fiatal szállt be, február 5-én a tavak jegén 2 öreg és 2 fiatal időzött. Másnap mindössze egy fiatal szállt be a Juhosháti erdőbe. Február 9-én a Halastavakon 5 fiatal és 5 öreget, 21-én délelőtt pedig 12 öreget számoltam meg 2 fiatal társaságban. Ugyanezen a napon délután Papegyháza közelében a földön, kűtgémen és dörzsölőfákon összesen 12 újt, majd estére a Juhosháti-erdőbe beszállók közül 7 öreget és 12 fiatalot (feltevéseim szerint nem is mindet) jegyeztem fel. Március 3-án a Halastavakon 3 öreg, a Vincefenéken 5 öreg és a Juhosháton 3 öreg mutatkozott. Március 8-án a Nyírlapason egy öreg vadászgatott magában. E hó 12-én a Halastavakon 2 öreg, a Vincefenéken 5 öreg és 2 fiatal, Papegyháza mellett 4 öreg és 2 fiatal, a Juhosháton pedig egy nagyon idős példány töltötte a napot; éjszakára szokott akácosukba a sötétedésig 11-et láttam beszállni. Ez évben az utolsókat — 2 öreget március 16-án észleltem a Halastavakon.

Pandion haliaëtus (L.) 1758.

A Hortobágy egyre ritkább átvonulója. 1972. augusztus 22-én és a következő néhány napon Nagyiván közelében, a Sáros-ér partjának egy fáján lehetett látni. Augusztus 30-án Hajdusoboszló mellett löttek egyet. 1973. április 6-án a Derzsi-halastavak egyik vízben álló karóján láttam pihenni egy példányt.

Hydroprogne caspia (Pall.) 1770.

Nagyobb tavainkon egyesével-kettesével néha előfordul. 1973. május 2-án 2 példányát láttam a Halastavakon.

Calcarius lapponicus Fritsch 1870.

Az 1960-ban kiadott NOMENCLATOR még nem veszi fel a hazai madárfajaink listájára. A Hortobágy igen ritka téli vendége. Feljegyzéseimben a következő adatai szerepelnek: 1972. október 31. Nagyiván legelője — 1 db., 1973. január 8. Mátá-pusztá — 3 db., január 18. Pentezug — 1 db., február 6. Mátá-pusztá több helyen — összesen 4 db.

Plectrophenax nivalis (L.) 1758.

Telente — bár korántsem tömegesen — megjelenik a Hortobágyon. 1973. január 5-én ötös csapatát találtam a Mátá legelőjén.

KOPERNIKUS SZÜLETÉSÉNEK 500. ÉVFORDULÓJA

Világszerte megemlékeztek Kopernikusról, a nagy lengyel tudósról, csillagászról, születésének ötszázadik évfordulóján. Az emlékezőesékből természetesen legelőször Lengyelország vette ki leginkább a részét. Számtalan ünnepség, tanácskozáson, kiadványban Kopernikus élete és munkássága számos eddig árnyékban maradt vagy éppen ismeretlen mozzanataira mutattak rá. Új összefüggéseket derítettek fel. A sok lengyel rendezvényből és kiadványból egyetlen egyre térünk itt ki. A lublini Vajdasági Múzeumban kiállítást rendeztek a Kopernikus korabeli lengyel pénzekből és a Kopernikus-érmékből. Az értékes kiállításhoz *Henryk Wojtulewicz* írt alapos bevezetővel ellátott, képekkel illusztrált katalógust.

A PÉCSI KERÁMIA-KIÁLLÍTÁS

A nagy hagyományokkal rendelkező pécsi kerámia az idén értékes tényezővel gazdagodott. November 4—16. között a vajdasági és a déldunántúli keramikások közös kiállításban mutatták be legújabb alkotásaikat. A kiállításon *Baranyiné Markos Zlata* (Novi Sad), *Fürtös György* (Pécs), *Ivan Jandrić* (Subotica), *Kalmár Magdolna* (Subotica), *Mojár Aranka* (Novi Sad), *Németh János* (Zalaegerszeg), *Pattanyús József* (Pécs), *Marina Sujetkova-Kostić* (Sanad), *Toggyerds József* (Subotica), *Török János* (Pécs) és *Vékony Lajos* (Subotica) vett részt.

DEBRECENI IRODALMI NAPOK CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY SZÜLETÉSÉNEK 200. ÉVFORDULÓJÁN

A Csokonai Emlékbizottság november 16-án és 17-én rendezte meg nagy költőnk tiszteletére, születése kétszázéves évfordulóján, a gazdag programú Debreceni Irodalmi Napokat. 16-án a Csokonai Színház falán emléktáblát lepleztek le és tudományos tanácskozást tartottak Csokonai költészetének aktuális kérdéseiről, hatásáról. A nap kiemelkedő eseménye volt a Csokonai Színházban tartott esti diszünnpesség. Ezen *Kállai Gyula* megnyitóját után *Sötér István* akadémikus méltatta Csokonai életművét. A diszünnpességet irodalmi műsor követte, amit *Bényei József* szerkesztett és *Lendvay Ferenc* rendezett.

Gondolatok a honismereti-helytörténeti gyűjtőmunkáról

CSORBA CSABA

Sok szó esik mostanában a honismereti-helytörténeti gyűjtésről. Az eredmények a még tamaskodókat is egyre inkább meghátrálásra készítik.

Vidéki tanárok, tanítók, papok, sőt munkások és tsz-parasztek is dolgoznak községünk (esetleg egy nagyobb terület) múltjának felderítésén. Ezt tűzte célul maga elé néhány jól szervezett iskolai szakkör is.

A keletkező írásművek általában becsületes, kitartó, áldozatos munka gyümölcsei. Mi lesz a sorsuk? Egy részük, amely megyei vagy országos pályázaton vett részt, múzeumok adattárába kerül. Így megőrzése, tudományos hasznosítása biztosított. De aki nemcsak a főváros távolából, hanem közvetlen közelről szemléli a községek, a szűkebb haza múltja iránt megnyilvánuló érdeklődését, az előtt világos, hogy nem minden munka jut el a fennmaradását biztosító helyre.

A honismereti-helytörténeti mozgalom szervezése kétségtelenül általános iskolai-gimnáziumi szinten a legnehezebb. Hiszen azok, akik ma még résztvettek valamelyik gyűjtőpályázaton, vagy szakkörben dolgoztak, holnap kikerülnek az iskolából, sőt a munka vagy a továbbtanulás folytán más tájakra kerülnek. Így a szervezést szinte évről évre újra kell kezdeni.

Nem kevésbé csekély nehézséget jelent a felnőtt honismereti gyűjtők összefogása, irányítása. Ők sajnos sokszor teljesen egyedül állnak, minden tudományos irányítás, segítség nélkül. Érthető így, hogy sok esetben munkáik kissé naív, dilettáns próbálkozások maradnak csak. Bonyolítja a kérdést, hogy többen nem csupán nyers gyűjtőmunkát végeznek, hanem feldolgozásra is vállalkoznak. Az utóbbi időben például egyre nő a falumonográfiát írók száma. Készítők közül többen nyomtatásban is szeretnék viszontlátni műveiket, melyet az alapos tudományos bírálat nem egy esetben kénytelen visszautasítani. Mi ennek az eredménye? A szerző többnyire jogtalanul érzi a bírálatot, s két út áll előtte: Vagy tovább kilincsel, míg talál olyan lektort és kiadót, amely lehetővé teszi műve megjelentetését, vagy elkedvetlenedik, felhagy a kutatómunkával, dolgozatát — amely értékes, esetleg pótolhatatlan anyagokat is tartalmaz — nem őrzi meg, vagy halála után az örökösök kezén elkalodlik.

Nyilvánvaló, hogy egyik alternatíva sem szerencsés. Első esetben ugyanis bizonyosra vehető, hogy a megjelent mű gyengéit valamelyik tudományos folyóirat kritikai rovatában bonckés alá veszik — még a megérdemelt megbecsülést is megvonva a szerzőtől.

További bonyodalmat okoz, ha rövidebb időn belül egy — szintén az illető községre vagy tájra vonatkozó — valóban magas tudományos értékű kiadásra szánt kéziratot jelentkezik valaki. Valószínű, hogy műve kiadásra kerüljön, hiszen az illetékesek — látszólag jogosan — érvelhetnek azzal, hogy egyazon területről néhány éven belül nem jeleníthetnek meg újra könyvet anyagi stb. okokból. Elképzelhető, hogy a kiadatott mű szerzője is megtesz mindent annak érdekében, hogy versenytárs nélkül maradjon a könyvpiacra.

A másik alternatíva még riasztóbb, mert az esetek nagy százalékában az anyag örökre megsemmisül, s a tény már önmagában is rossz propaganda a honismereti-helytörténeti mozgalom mellett.

Mi lehet a megoldás? Jelen pillanatban csak egyetlen lehetőséggel számolhatunk reálisan. A helyes felvilágosítás minden eszközt fel kell használnunk annak érdekében, hogy megértsük a gyűjtőkkel: nem az a cél, hogy mindenki, mindenáron kiadásra szánt nagy feldolgozó munkát végezzen, mert azt a körülmények nem teszik lehetővé.

Tudományos körökben közismert, hogy ma még falun, sőt járási — sokszor megyei központokban is — az illető területre vonatkozó *nyomatásban* megjelent források beszerzése is szinte lehetetlen, legalábbis igen hosszú folyamat. Olykor fél emberöltőbe telik egy vidéki kutatónak olyan anyagok összegyűjtése, amelyeket egy előnyösebb körülmények között dolgozó nagyvárosi tudós évek, sőt esetleg akár hónapok alatt össze-szedhet. És hol vannak még a levéltári források. Ezekről nagyon idősebbek Komoróczy György alábbi gondolatai: »A helytörténet komoly eredményeket csak akkor érhet el, ha az adatok feldolgozásában nemcsak a szájhagyományra, az élő emlékekre, hanem a levéltári forrásokra, és elsősorban azokra épít. Nem lehet tudományos munkának tekinteni az olyan igénytelen tanulmányt, amely több mű összevonásából, esetleg átértékelő feldolgozásából született meg, miközben figyelmen kívül hagyta az egykorú és eredeti eseményeket feltáró, gazdag levéltári anyagot.« (Komoróczy György: Hajdú-Bihar megye helytörténeti írása 1945—1968., Debrecen, 1969. 8. 1.).

Továbbá a születő községi monográfiák időhatára az őskortól napjainkig terjed, tárgyuk szerint a földrajztól a néprajzig, régészettől a történelemig, mezőgazdaságig igyekeznek minden vonatkozást felölelni. Nem kétséges, hogy legkiválóbb kutatóink között is kevesen akadnak, akik valamennyi fenti tárgykörben egyformán járatosak. A honismereti-helytörténeti gyűjtők nagy részének viszont csak egyik, vagy még egyik fenti tudományágban sincs komolyabb képesítésük, gyakorlatuk. Még megmaradnak a tényeket, adatokat gyűjtő, kizárólag leíró munkánál, a dilettantizmus veszélyei sokkal kisebbek. Viszont az értékelő, feldolgozó tevékenység náluk sokszorosára nőnek a hibalehetőségek, végzetes lehet a nem megfelelő forráskritikai biztonság.

De melyek lehetnek azok a területek, amelyeken az önkéntes, nagyobb előképzettséggel nem rendelkező gyűjtők is igazán hasznos, sőt nélkülözhetetlen munkát végezhetnek?

A jól szervezett nyelvjárási és helynévgyűjtő mozgalom feladataira nem térünk ki, hanem néhány, eddig elhanyagolt, de ugyancsak fontos területre kívánjuk felhívni a figyelmet.

Mindenekelőtt a helyi gyűjtők felbecsülhetetlen előnyét szeretnénk kiemelni a távolról jött tudományos kutatókkal szemben. A helyiek mindenképp a települést és határát lényegesen jobban ismerik, mint az ott még sohasem, vagy ritkán megforduló hivatásos kutató. Sőt a lakossággal is közvetlenebb a helyi gyűjtők kapcsolata, hiszen a kisebb, de még viszonylag a nagyobb falvakban is szinte, a mai napig úgyszólván mindenki ismer mindenkét, így a helyi ember mint gyűjtő sokkal előnyösebb, közvetlenebb viszonyban van az adatszolgáltatókkal — vagyis földjeivel —, mint a távolról jött idegen. Sok olyan dolgot is megtudhatnak a helyiek és megláthatnak, amit egy idegen soha. Másrészt házról házra bejárhatják a teljes települést, ami külső kutatóknak idő- és pénzihiány miatt — kivételes esetektől eltekintve — sohasem adatik meg.

Hogyan lehet ezeket a nagyszerű lehetőségeket gyümölcsöztetni? Elsősorban a településtörténeti adatgyűjtést kell kiemelnünk, rendszerezés-fényképező gyűjtők a régi házakat, utcákat, udvarokat végigfotóztatják, pontosan megjelölve a felvétel tárgyát, annak helyét, idejét. Jó munkalehetőség az iskolai fotószakkörök számára is. Ide kapcsolható a régi családi képek gyűjtése. Mint régi ereklyéktől, ezektől többnyire nem válnak meg gazdáik, de az ismerős, sőt esetleg rokon helyi gyűjtőknek legalább lemásolásra kölcsönadhatják. Viselet-történetileg, vagy ha esetleg a ház előtt készült a kép, a népi építéstörténet szempontjából olykor felbecsülhetetlen jelentőségűek lehetnek a régi felvételek, hiszen az ábrázolt személyek közül sok már nincs az élok sorában, a házak, udvarok, utcák képe is nem egy esetben átalakult, s' ezek az egyetlen dokumentumok a régi állapotról. Sajnos éppen ilyen jellegű anyagok gyűjtésében vagyunk leginkább lemaradva. Nem is csodálkozhatunk ezen, mert a szélesebb körre kiterjedő gyűjtés alig egy-két évtizede indult meg igazán. S ez a terület az, ahol külső kutatók a legkevésbé érhetnek el eredményeket.

Nem kevésbé fontos a faluban található írásos anyag felgyűjtése sem. Igen nagy jelentőségűek a községi egyházi levéltárak (a községi közigazgatási szervek levéltárai általában már régebben a megyei levéltárakba kerültek), melyek anyagának rendezése és feldolgozása elsősorban, érthetően, a pap feladata. Viszont különböző események során a legtöbb helyen sok elkallódott levéltári irat található ma is. Ezek felkutatása is a helyi honismereti-helytörténeti gyűjtők munkáját képezi.

Mostanában kezdik igazán felismerni más jellegű községi írásos emlékek jelentőségét is. Ilyenek egyes parasztagdák különböző tárgyu, egykorú feljegyzései. Ezeket vagy önállóan, füzetbe írva találjuk, vagy kalendáriumokba beírva, sőt családi vonatkozásúakat a biblia valamely oldalán. Megannyi kincsbánya a helytörténet számára!

A nyomtatott kalendáriumok, régi könyvek, amelyek többnyire a padlásokon, asztalok fiókjában, régi ládák fenekén stb. porosodnak — felkutatása és összegyűjtése sem lebecsülendő feladat. A helyi viszonyokat legjobban ismerő gyűjtők, a falut házról házra padlásról padlásra végigkutatók kezében van az anyag megmentése. Hallatlanul nagy jelentősége van ennek a munkának is, mert negyven-ötven évvel ezelőtt megjelent — nem is említve az annál régebbieket — könyvnyagunk sok könyvtárban meglehetősen hiányos, megrongálódott vagy elvesztett. Beszerzésük, pótlásuk ma már olykor szinte reménytelen feladatnak tűnik. Eppen azért van a helyi gyűjtők tevékenységének nagy jelentősége, mert a kisebb vidéki településekről a városi antikváriumokba ma is igen ritkán, kis számban kerülnek könyvek, mert a már nem használtakat, mint szükségtelenekeket vagy felhányják a padlásra, vagy kidobják, a gyerekek szétszaggatják, vagy elégetik. Igen nagy értékek mennek veszendőbe. Természetesen a gyűjtésnek csak akkor van igazán értelme, ha az összegyűjtött írásos és tárgyi anyagokat biztonságosan el lehet helyezni olyan helyre, ahol fennmaradása biztosított.

Sokszor állítoták már, hogy a múlt emlékeinek gyűjtése tekintetében a huszonegyedik órában vagyunk. Már egy évszázaddal ezelőt is többen leírták ezt. Ne nyugtassuk meg magunkat azzal az egyszerű érveléssel, hogy no lám, ma, száz év múlva is még annyi a gyűjtenivaló, hogy alig győzzük. S lesz még holnap is, holnapután is. Igen, lesz, de csak csekély hányada a mainak, a száz év előttinek pedig csak minimális töredéke. Nem közhely az, hogy minden nappal, minden órával szegényebbek leszünk múltunk emlékeit illetően.

Aki saját ügyének tekinti hagyományaink megismerését, ne sajnálja idejét gyűjtőmunkára! Ne mindenáron monográfiát akarjon írni, hiszen tevékenységének emlékeit megőrzi kis gyűjtések is, a tudományos feldolgozások hivatkozni fognak rá, mint az anyag felkutatójára. Tevékenysége a magyar történettudomány megbecsült részét fogja képezni. Reméljük ugyanis, hogy nem lesz hosszú életű a még ma is kísértő fel-fogás, hogy a helytörténeti kutatás az országos témák mellett valami alacsonyrendű munka, amelyet csak azok végeznek, akik országos szintűesek megírására nem elég képzetek. Hogy ez mennyire nem igaz, kár lenne hosszadalmasan bizonygatni. Viszont annál inkább szűkség van arra, hogy a honismereti-helytörténeti mozgalom tagjait az eddigieknél sokkal jobban megbecsüljék mind erkölcsileg, mind anyagilag. Szigorú mércék állításával arra kell törekedni, hogy csak az arra érdemes művek jelenjenek meg nyomtatásban is. Dilettáns próbálkozások kiadásával ne rontsuk le a mozgalom nehezen kivívott tekintélyét.

ELHUNYT KOMÁROMY JÓZSEF

Komáromy József, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Múzeumok nyugalmozott igazgatója 73 éves korában, október 26-án elhunyt. November 16-án helyezték el hamvait a jászberényi temetőben. Komáromy József a magyar múzeológusok egyik legsokoldalúbb alakja volt. Különösen Jászberény és Miskolc város helytörténete köszönhet sokat kutatásainak, színvonalas kiadványainak.

NAGY SIKERÜNK VOLT A MEGYÉK NÉPMŰVÉSZETI KIÁLLÍTÁSÁN

A többszörösen meghosszabbított 19 megye népművészeti kiállításán a Hajdú-Bihar megyei résznek külön is nagy sikere volt. A vásár forgatagának, a vásári életmódot sokoldalúan bemutató népi árucseré felhasználásának ötletét mind a kiállítás rendezőse, mind pedig a község messzemenően méltányolta.

A MÚZEUMI KURÍR KÖTETEI

Ísmétlen felhívjuk barátaink figyelmét arra, hogy a Múzeumi Kurír 10 számonként egy kötetet alkot. Minden kötethez tartalomjegyzék és mutató járul. Tekintve, hogy a Múzeumi Kurír egyes számai kifogyóak, a kötetek teljességének biztosítása érdekében ajánlatos minden számat időben biztosítani, megszerezni.

Bepillantás a hajdúhadházi erdő madárvilágába

ENDES MIHÁLY

Kedves kötelességemnek tettem eleget, amikor dr. Dankó Imre, a Déri Múzeum igazgatójának kérésére 1973 tavaszán és nyarán meglátogattam a Hajdúhadház mellett elterülő erdőséget, hogy annak madárvilágáról egy rövid ismertetés keretében belül beszámolhassak. Mit tudunk az erdő múltjáról? A szakirodalomból kiderül, hogy Debrecenről északra és keletre valamikor hatalmas, összefüggő erdőterület uralkodott. Ez azonban fokozatosan feldarabolódott, egymástól elkülönült, szigetszerűre tagolódott. A fő szerepet ebben elődeink sokszor bizony okszerűen »erdőgazdálkodása« játszotta, amelyet csak napjainkban váltott fel az erdők megőrzését, jövőjét is szem előtt tartó, természet-erdészeti munka.

Eredetét tekintve a debreceni Nagyerdőhöz hasonlóan a hadházi erdőt is a nyírségi, homoki, gyöngyvirágos tölgyesek közé soroljuk, terjedelme azonban az előbbinek többszöröse, Fáinak zömét ma az ültetett akác és nyár adja, jóval kevesebb az erdei kocsányos tölgy és a vadvörte. Emellett kevés erdei fenyőt is találhatunk benne. Korára jellemző, hogy az erdő faállománya többségében hatvan évesnél fiatalabb. Az évszázados »őstölgyek« közül már csak hirmondónak maradt egy kevés... Az erdő erősen tagolt, rendkívül változatos felépítésű. Benne járva számos ösvényt, vágást nyiladékok, több hektáros irtásokat találunk, gabona- és kukoricaföldekre, facsemete-ültetvényekre bukkanhatunk. Kopár aljú, szálas részek alig járható »dzsungelbe« mennék át. Leromlott voltát a sűrű kőkény- és galagonyacsérje-szint, de mindenekelőtt a hihetetlenül magasra — olykor két méterre is felnövő — csalántenger bizonyítja.

Nem csekély kíváncsisággal kezdtem megfigyeléseimet a hajdúhadházi erdőben. Ennek oka abban rejlett, hogy egy híján két évtizede járom a debreceni Nagyerdőt, madárvilágát tanulmányozva. Az összehasonlítás, a madárvilágban mutatkozó mennyiségi és minőségi eltérések mindig izgalmasak a kutató számára. Ezért külön is kitérek az említett esetleges eltérésekre, felhasználva Fintha és Aradi a debreceni Nagyerdő madárvilágáról írt munkáját is. (Déri Múzeum 1970. évkönyve.)

Mindenekelőtt az általam a hajdúhadházi erdőben észlelt madárfajokat sorolom fel. A relative csekélynek tűnő fajszám — 37 oka első sorban abban rejlik, hogy két rövid kirándulás csupán bepillantást engedett a terület orniszába, de mint alább látni fogjuk, meglepetések, nem várt eredmények még ilyen körülmények között is adódtak.

A megfigyelt madárfajok:

kaba (Falco subbuteo)
fácán (Phasianus colchicus)
örvös galamb (Columba palumbus)
gerle (Streptopelia turtur)

balkáni gerle (Streptopelia decaocto)
banka (Upupa epops)
zöld küllő (Picus viridis)
szürke küllő (Picus canus)

nagy fakopáncs (Dendrocopos maior)
kis fakopáncs (Dendrocopos minor)
fűsti fecske (Hirundo rustica)
sárgarigó (Oriolus oriolus)
dölgény varjú (Corvus cornix)
szarka (Pica pica)
szajkó (Garrulus glandarius)
széncinke (Parus maior)
kékcinke (Parus caeruleus)
csuszka (Sitta europaea)
barátcinke (Parus caeruleus)
énekes rigó (Turdus philomelos)
feketerigó (Turdus merula)
fülemüle (Luscinia megarhyncha)
vörösbegy (Erithacus rubecula)

berki tücsükmadár (Locustella fluviatilis)
barátka (Sylvia atricapilla)
karvalyposzáta (Sylvia nisoria)
kerti poszáta (Sylvia borin)
mezei poszáta (Sylvia communis)
csilcsalp fűzike (Phylloscopus collybita)
szürke légykapó (Muscicapa striata)
parlagi pityer (Anthus campestris)
erdei pityer (Anthus trivialis)
tövisszűrő gébics (Lanius collurio)
mezei veréb (Passer montanus)
zöldike (Fringilla coelebs)
pinty (Fringilla coelebs)
citromsármány (Emberiza citrinella)

Az észlelteket elemezve a következő észrevételeket tehetjük. A nagyobb területen fekvő és zavartalanabb hajdúhadházi erdő madárvilágát a Nagyerdőtől eltérő tömegviszonyok jellemzik. Itt pl. lényegesen gyakoribb az örös galamb, balkáni gerle, barátcinke. Feltűnően sok a csilcsalp fűzike, erdei pityer, a citromsármány előfordulása pedig egyenesen meghökkentő. A Nagyerdőn észleltekkal szemben (Fintha—Aradi), nem fog az egyébként ritka szürke küllő állománya; gyakori a sárgarigó, karvalyposzáta. (E két utóbbi faj — saját megfigyeléseim szerint — azonban a Nagyerdőn is hasonló mennyiségi viszonyokat mutat. (Nem meglepő a kerti és mezei poszáta itteni észlelése, és mindkét madárfajt észleltem a Nagyerdőn is (V. ö. Fintha—Aradi).) A vörösbegy észlelése itt is igen figyelemreméltó, hiszen ez a madár a domb- és hegyvidéki nedvesebb erdők, patak- és folyóparti ligetek jellegzetes képviselője. Néhány párja azonban — akárcsak a debreceni Nagyerdőn — az itteni táj madárvilágának is rendszeres, évről évre visszatérő tagja.

Utóljára, de nem utolsó sorban említem meg azt a két madárfajt, amelyek jelenlétükkel, sőt fészkelésük tényével a legnagyobb meglepetést szolgáltatták. Ez a két madár a berki tücsükmadár és a parlagi pityer. E két faj egyike sem »ide illő« és előfordulásuk a hajdúhadházi erdőben aligha lett volna várható. Jellegzetes lelőhelyük ismeretében azt kell gondolnunk, hogy az előbbi faj talán a régi, nedvesebb klímájú tölgyerdők ittmaradt »emléke«, míg az utóbbi az erdőben kialakított mezőgazdasági területek (ugarok, irtások) vonzása miatt vett itt nyát.

Végezetül annak a reménynek adok kifejezést, hogy talán az eddig elmondottak a hajdúhadházi — és a többi, Debrecen környékén található erdő madárvilágának tanulmányozására irányítottak ornithológusaink figyelmét. Legyen ez a kis írás egy hosszabb, részletesebb kutatómunka előindítója! Iserjük meg pusztuló természeti értékeinket, és tegyük közkincsé azokat!

Különféle kukoricatárolók Hajdú-Biharban

DANKÓ IMRE

A kukorica nálunk gyorsan elterjedt és a magyarság egyik legfontosabb terményévé vált.¹ A kukorica Debrecenben és környékén 1688-ban, Bihar megye alföldi részén pedig 1692-ben jelent meg az első ismert említések szerint.² Termesztése állandóan fokozódott és vidékünk a magyar kukoricatermesztés egyik fontos területévé vált.³ A kukorica-elterjedtségével egyenes arányban szaporodtak kulturális kötődései. Termesztésének sajátos munkafolyamata, eszköze, szokásrendszere stb. fejlődött ki. Ezek közül nem egy, a különböző gazdasági-, társadalmi változásoknak megfelelően többszörös átalakuláson ment át.

Balassa Iván nagy összefoglalásában minderről részletesen megemlékezett.⁴ Mi ezúttal egy, a Balassa Iván által is tárgyalt kulturális kötődésről, a kukoricatárolókról kívánunk hajdú-bihari vonatkozásban néhány adalékot elmondani.

Hajdú-Bihar megyében a kukoricát *kasban*, illetőleg *górékban* tartják, ha nem *padon* vagy *padláson* helyezik el. A padon—padláson való kukoricatárolásnál fel kell figyelni arra, hogy inkább olyan esetekben fordul elő, amikor a kukoricatermesztés jelentéktelen, a termés kevés, esetleg *vett tengeriről* van szó. Sok disznót tartó, hízaló nem paraszt ember a piacon, vásáron vagy háznál vásárolt tengerijét rendszerint padlásán helyezi el. Más szempontú a padláson való tengeri tárolás olyan házaknál, ahol szellőzőnyílásokkal ellátott úgynevezett *emelt padlást* építettek. Ilyen, emelt padlásokat nemcsak a tengeri, hanem más termények padláson való tárolása miatt is készítettek. A padláson tartott ilyen esetekben nagyobb mennyiségű, de általában nem képezi a termés egészét, hanem csak a háznál szükséges, egy termelési időszakban házi felhasználásra kerülő mennyiséget. A padláson való tengeri tárolást nem számítva Hajdú-Biharban jelenleg kétféle tároló használatos: a *kas* és a *góre*.

Mindmáig használatos a favázás, falábakon álló *kukoricakas* Álmosdon és Kokadon. Mindkét faluban ma is áll még egy-egy kas. Ebben a két faluban több *kast* a közelmúltban bontottak szét, korábbi általános elterjedéséről mindenki tud. Bojt, Bedő, Pocsaj, Kismarja, Nagykerék, Esztár és Hencida kivételével minden bihari faluban eleve élt még a kukoricakas emléke, de már sehol sem találhatók belőlük egy sem. Az a körülmény, hogy Bojton, Bedőn, Pocsajon, Kismarján, Nagykeréken, Esztáron és Hencidán még az emlékezet sem tud kukoricakasokról, abból következik, hogy ezek azok a nagy kukoricatermelő helységek, ahol Nagyvárad árucere- és építkezési hatására már a XIX. század második felében a görék terjedtek el és váltak általánossá. Mégpedig a görék egy egészen sajátos formája, az úgynevezett *kövázás* (vagy *kölábas*) görék. Ez a göréfajta bizonyos polgárosulás, egyben a piacra való ártermelés jele.⁵ Viszont abból a körülményből, hogy Hajdú-Biharban egyedül itt, az egykori Bihar megye két községében van még ma is használatban két kas, továbbá, hogy az említett hét községen kívül minden más bihari településen ismerik a kukoricakast, még emlékeznek rá, ha már nincsen is; azt igazolja, hogy a bihari falvakban a kukoricakas

Tengeri kas udvari képe Álmosdról.

Tengeri kas Álmosdon az utcáról.

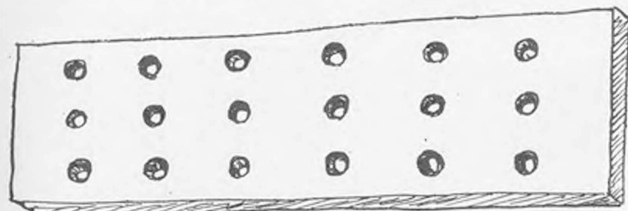

Utcára épített tengeri kas.

Széles göré Mikepércsen, sárándi típus.

mintegy ötven-nyolcvan évvel ezelőtt általános kukoricatároló építmény volt. Ezt az is magyarázza, hogy itt, illetve a közvetlen közelben a szükséges mennyiségben és minőségben lehetett találni alkalmas vesszőt, hogy éppen a bőviben található alkalmas vessző miatt több faluban vesszőkötés (kaskötés, lészakészítés, kosárkötés, boronakötés stb.) fejlődött ki (közülük legnevezetesebb helység Bojt). Ezek a kas—kosár—boronakötő faluk saját szükségletre alig, hanem más falvakban való eladásra dolgoztak. Így volt ez Bojt esetében is, ahol ahogy jeleztük, a kas helyett korán a göré, sőt a kővázás göré terjedt el. Egyébként a kukoricakasokat az udvaron, kúthoz közel helyezték el. Utcára épített kasról is tudnak, sőt a ma még meglévő két kas egyike is utcára épített, mégis az utcára épített kas nem volt általános. A kasok lényeges saját-sága az, hogy kis űrtartalmúak.

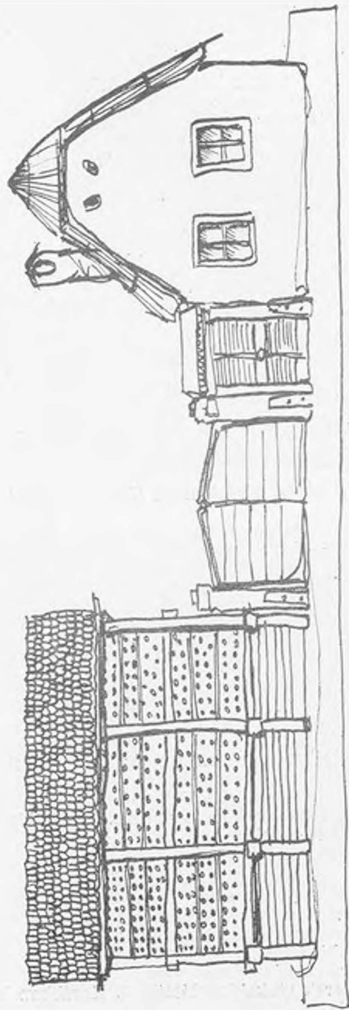

Kiluggalt deszka göréoldalhoz Hajdúböszörményből.

Amennyire általánosnak vehettük Biharban a kukoricakast, annyira hiányzott a Hajdúságban. A Hajdúságban nagyon régen használhattak csak kukoricakasokat, mert ma már emléküik sem él. A Hajdúságban már a múlt század közepén általánossá váltak a görék. Ezt az is magyarázhatja, hogy a Hajdúságban voltak és ma sincsenek jó vesszőt termő cserjések. A vesszőmunkák sem terjedtek el olyan mértékben, mint Biharban. A hajdúsági görék favázás léccéépítmények.

Két fajtájuk található Hajdú—Biharban. Az egyik — a régebbi — a széles fajta, az alaprajza majdnem négyzet. A másik — az újabb — a keskeny, téglalap alaprajzú építmény. Széles görék találhatók Mikepércsen, de általánosak és a községre jellemzőek Sárándon. Más helyeken csak elvétve található néhány széles, favázás léccé, mindenütt a keskeny terjedt el. A görékat régebben zsuppal, náddal, zsindellyel, bádoggal fedték. A mai görék túlnyomó többsége cserepes, néhány palás és bádogos is előfordul. A hitvány anyagokból épített (hasítvány, egyes gally, napraforgó-kóro sb.) görék fedése is gyenge. Közülük sok kukoricaszárral, léccel leszórtított kátránypapírból stb. készül.

A favázás léccéeknek van egy érdekes tulajdonsága. Az utcára építettek egy részének az utcai oldalán a léceket sűrűn, a többi oldalnál sűrűbben helyezték el. Nyilván azért, hogy az utcáról ne szedhessék ki a nyíláson át a kukoricacsöveket. Régebben a lécek sűrítésével sem elégedtek meg. Több esetben a léccé oldalát nem lécből, hanem egymáshoz illő deszkákból készítették. Hajdúböszörményből ismerünk egy érdekes deszkaoldalú görét. Az az érdekessége, hogy a szellőzés biztosítása végett a deszkákat kerek lyukakkal látták el. Korábban bizonyára több volt ebből a fajtából is.

Luggalt deszkafatú göré Hajtábösszörményben.

Pocsaji utcarészlet kővázás görékkal. Zoltai Lajos rajza 1918-ból.

Pocsaji kővázás göré.

Érdekes a görék aláépíttségének vizsgálata is. Hajdú—Biharban kevés olyan göré van, amely saját favázán, mint lábakon, aláépíttség nélkül áll. Még kevesebb az olyan göré, amelynek külön, önálló lábakat készítettek téglából, betonból vagy éppen fából. Az általános az, hogy a görék alját beépítik ólakkal, esetleg istállóval. Kétféle aláépítés van: alacsony (ez van többségben) és magas (ez szinte csak néhány esetben). Az alacsony beépítés régebben fából történt még abban az esetben is, ha a göré az utcára épült. A századforduló táján terjedt el a göréaljak téglával való beépítése. Az azóta eltelt idő alatt a téglával való beépítés általánossá vált. Sőt odamódosult a göréépítés, hogy ma már előbb a téglalapítményt készítik el és láb nélkül ráhelyezik a göré gerendavázat. Természetesen a kővázás görék minden esetben téglával vannak aláépítve. Magas aláépítés esetén a göré nagyságától függően egy vagy kettő-három istállót helyeztek el a göré alatt.

A görék ajtajait vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy többféle megoldás is van. Legáltalánosabb az, hogy a göré egyik, általában a ház felé néző keskeny oldala teljes egészében ajtó. Sokszor a nyereg elő vége alatti kis lécoromfalra alakították ki kisméretű ajtót. Kevesebb a görék udvarra néző hosszanti oldalán elhelyezett ajtó. Ritkán az is előfordul, hogy ajtó egyáltalán nincs, hanem a tető megbontásával vagy egész lebontásával rakják be és veszik ki a göréből a kukoricát. Ez az utóbbi megoldás főleg a gyenge készítésű, hitvány anyagokból épített göréknél található.

A favázás lécgörék továbbfejlesztése a nagyüzemi lécgöré, azaz a »kétlábás göré«. Ez voltaképpen két egymással párhuzamos úgy épített hosszú, keskeny göré, hogy a két görét bizonyos magasságban összeépítették és azon felül közös fedéllel látták el. Így egy göréalagút keletkezett, ami azért jó, mert a kukoricát hordó szekerek, vontatók beállhatnak a göréalagútba és bármily rossz időben nyugodtan rakodhatnak.

A görék elhelyezésükben is különbözőnek egymástól. Területükön többféle elhelyezési mód található. A Hajdúságban általános a göré kiépítése az utca vonalára. Az utca vonalára kiépített göré a maga hosszában pótolja a kerítést. Találkozhatunk ezzel a megoldással a bihari falvakban is, de ott korántsem annyira általános, mint egy-két hajdúsági településen (Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúhadház). Bár igaz, hogy például Kókadon az utca vonalára való ráépítés kizárólagos. Azokban az esetekben, amikor a görét nem építették ki az utca vonalára, hanem bent az udvarban helyezték el, két elhelyezési módot különböztethetünk meg. Legtöbb helyen a göré különösebb meghatározottság nélkül épült az udvar tetszőleges helyére. Egyetlen szempont az volt, hogy kéznél legyen és könnyen szemmel lehessen tartani. Pár faluban viszont az udvarba épített görének szigorúan meghatározott helye van: merőlegesen áll a lakonázra a lakóház belső végénél és mintegy elválasztja az udvart a portához tartozó kerttől.

A görék elterjedésének vizsgálata is tanulságos. Ahol gyakori a göré, ott jelentős a kukoricatermesztés. Megfelelő számára a talaj. Viszont a nagy termésű összefüggésben állnak a kérdéses települések állattartásának alakulásával. Ahol kevés a göré, ott kevésbé fontos a kukoricatermesztés. Nyilvánvalóan kedvezőtlenebb a talajadottságok és ennek megfelelően más növények termesztése fejlődött ki. Jól megfigyelhető ez a Sárreuten és a Nyírségben; vagyis Hajdú-Bihar sárreuti, illetőleg nyírségi vidékén. Mindkét helyen kevés a göré, a kukoricatermesztés nem elsőrendű fontosságú, az állattartás egészen más irányban fejlődött, mint a »szántóföldes« részeken. A talajadottságok mindkét helyen kedvezőtlenebbek voltak és még ma is azok a kukoricatermesztés számára. Helyette más kulturnövények, mezőgazdasági ágak fejlődtek ki. A görék sűrűsége vagy ritkasága, az építés színvonala a kukoricatermesztés keresztül szorosan összefügg az állattartás extenzivitásával, illetőleg intenzivitási fokával. Ezeket a kérdéseket vizsgálva is megállapíthatjuk azokat a termelési, termelési tényezőknél alapuló különbségeket, amelyeket Hajdú-Bihar megye két része, a Hajdúság és a bihari részek között vannak.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy ma Hajdú-Biharban a következő kukoricatároló-fajták élnek egymás mellett:

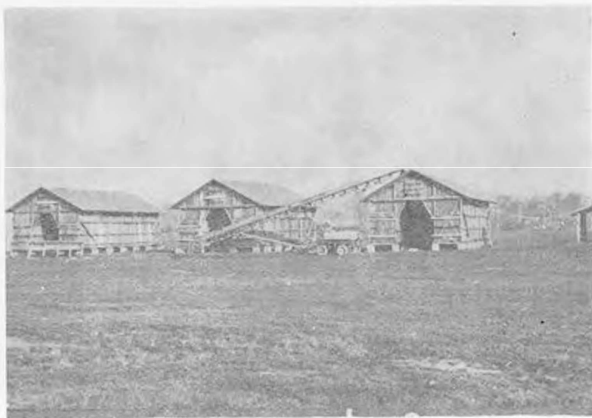
1. kas (Álmosd, Kókad);
2. favázás lécgöré: széles (Sáránd) és keskeny (általános); kétkét lábás (általános); aláépített (általános); aláépítetlen (Dancsháza); utcára épített (Kókad); udvarra épített (esetlegesen Báránd, meghatározottan

Kövázás görék Hosszúpályiban.

Utcára épített lécgöré Vámospercsen.

Termelőszövetkezeti »kétágú« görék Berettyószentmártonban.

Hencida); az utcai oldalon deszkázott (sima és kiluggalt) (Hajdúböszörmény); sűrű lécelt (Hosszúpályi).

3. favázás hasítvány-góré (Bihartorda);
4. favázás husáng-, egyenes gallygóré (Szerep);
5. favázás drótszövet-góré (Hajdúszovát);
6. favázás napraforgókóró-góré (Hajdúsámson);
7. kővázás lécgóré: utcára épített, udvarra épített (Pocsaj, Nagykereki);
8. betonaszloppvázás lécgóré: udvarra épített, utcára épített (Esztár, Kis-marja).

J E G Y Z E T E K

1. Surányi J. — Mándy Gy.: A kukorica. Magyarország kultúrlórája. Budapest, 1955.
2. Balassa Iván: A magyar kukorica. Néprajzi tanulmány. Budapest, 1960. 46—48.
3. Enyedi György: A kukorica Magyarországon. Földrajzi közlemények, 1957. 17—32.
4. Balassa Iván: Der Maisbau in Ungarn. Acta Ethnographica, 1956. és főleg nagy munkája: A magyar kukorica id. m.
5. Dankó Imre: A kővázás görék. Szolnok megyei Múzeumi Évkönyv, 1973. Szerkesztette: Balassa Iván — Kaposvári Gyula — Selmezi László. Szolnok, 1973. 261—277.

Szólásmondások a hajdúhadházi földművelő nép életéből

Feljegyezte és magyarázza:

E. KISS SÁNDOR

1. Ezeket a szólásmondásokat a harmincas évek végén jegyeztem fel úgy, ahogy természetes környezetükben, beszéd- és munka közben elhangzottak. Adatközlőim hadházi parasztemberek, közöttük olyanok, akik még a hatvanas-hetvenes esztendőkre is emlékeztek, mint *idősb Péntek Ferenc* és *Gábor József*. Ők még sok olyan munkafolyamatnak részesei voltak, amelyekről a mai élők már csak hallomásból tudnak.

A paraszti élet szólásainak egy része a köznyelvbe is átkerült, más része azonban a hagyományos paraszti gazdálkodás eltűnésével együtt hal ki az élőnyelvből. Néhányat közülük már a Magyar Nyelvőr hasábjain ismerttettem: *Beakasztja a szűrt* (94:2), *Fakószekér kenderhám, mind a kettő rossz szerszám* (94:3), *Medvét fog* (95:2), *Köszönöm azon fejül is* (96:1), *Az én istenem tegyen a villahajtóba* (97:1).

2. A hadházi parasztok évszázados tevékenysége a dinnyetermelés, és körükben is él a hozzákapcsolódó közismert szólás, eufémikusabban: *Beleesett Lőrinc a dinnyébe*, durvábban: *Beleszart Lőrinc a dinnyébe*. Ezt a közismert szólást sokan félreértik, ezért egy kis helyreigazításra szorul. Úgy magyarázzák, mintha augusztus 10-e, Lőrinc napja után már nem lenne jó a görögdinnye. Így értelmezi O. Nagy Gábor is. (Magyar szólások és közmondások L. 839.)

Ezt a dinnyések sohasem vallották és sohasem értették így. Nemcsak a dinnyetermelők, de a fogyasztók is tudják, hogy a dinnye (görögdinnye) fő ideje Lőrincel kezdődik, és tart végig augusztus hónapban. Még szeptemberben is lehet jó dinnyét enni, bizonyos fajta dinnyének pedig éppen szeptemberben van az ideje.

Ha a dinnyével valami baj van, ha 'megette mán a fene', ha valami betegséget kapott, ha lejárt az ideje, Lőrinc csinált vele valamit, de nem éppen Lőrinc napján, hanem rendszerint jóval később.

Valójában akkor esik (szarik) bele Lőrinc a dinnyébe, az egész dinnyetáblába, amikor azt a ragya (*Pseudoperonospora cubensis*) megveri. A ragya a dinnye legveszedelmesebb betegsége, s nemcsak a dinnyenövény levelét és indáját szárítja el, hanem magát a dinnyegyümölcsöt is tönkreteszi. A dinnyehéjon szürke, lencsényi horpadások keletkeznek, amelyek azután napról-napra nőnek, tenyérnyi foltokká olvadnak össze. E betegség következtében a dinnye lehetetlenné válik. Augusztus vége felé, szeptember elejé szokott jelentkezni ez a baj. A dinnye fajtája is válogatja, hogy mikor. A csikos dinnyét későbbben támadja meg.

A vizenyős béli, poshadt dinnye, amelyet O. Nagy Gábor említ a szólás vonatkozásában, valójában a túlérés következtében megromlott dinnye. Az ilyet a dinnyések *veszett dinnyének* mondják, s ez nem Lőrinc műve.

A szólás finomabb fogalmazását inkább a nők, durvább alakját jobbadán férfiak mondják, azonban az egész szólás inkább tréfás, mint durva hangulatú.

Régen a dinnyés sajátos időszámítása is Lőrinchez igazodott. A dinnye Lőrinc-napi állapotával jelezte, hogyan sikerült az esztendő. Azon igyekeztek a dinnyések, hogy a Lőrinc-szabadságra legalább egy szekér

dinnyét vihessenek, hiszen Lőrinc-napját Debrecenben és környékén nemcsak a dinnye tette nevezetessé, hanem a Lőrinc-szabadság is, azaz a debreceni Lőrinc-napi vásár.

Majd széjjelrúgja a Fiastyúk! Ez a metonímia a dinnyések szólásmodása. Azt a dinnyést vigasztalják így, kinek dinnyéje még takarás táján sem fut. Gyenge vigasz, mert ha a dinnye csak akkor kezd futni, amikor már a Fiastyúk feljár, nem sokat lehet hozzá bízni, legalábbis ahhoz nem, hogy abból Lőrincre érett dinnye legyen.

3. Igen gazdag a szántó-vető ember fő foglalkozásához, a szántás-hoz-vetéshez kapcsolódó szólások.

Egyszer szántok egy kenyér, kétszer szántok két kenyér... még meg is toldották: háromszor szántok még egy cipő is hozzá.

Ez a mondás abból az időből származik, amikor még az őszi kenyérnekvalót pihent ugarba vetették. Aki csak vetés előtt szántott, tehát egyszeri szántásba vetett, nem számíthatott jó termésre, jó ha »egy kenyere« lett. Azt az ugart ugyanis amelyet egész nyáron nem szántottak, úgy eltele a gaz, dudva, kóró, hogy az eke nem bírta lefordítani. Viszont aki már a nyár folyamán ugarolt, s ősszel a mag alá újra szántott, gazdagabb termésre, »két kenyérre« számíthatott, aki pedig háromszor szántott még bővebb termésre.

A szolás ma már átvitt értelemet kapott: jó termés csak jó munka nyomán várható.

Gyepen szánt. Szegény állapotra, szűk esztendőre utaló szólás. Az ember szántott gyepen, akinek nem volt kitarása új, tavaszi szántásra nem maradt takarmánya. Nem tehetett mást, mint meggyepeltette a jószágát, aztán szántott egy fogat, újra legeltetett, újra szántott. Ha este kifogott, nem jászolra kötötte a jószágot, hanem elcsapta legelni.

Ősszel porba, tavasszal sárba! Már a rómaiaknál is ismert, régi arany-szabálya ez a vetésnek: ősszel, amíg sár nincs, tavasszal, míg ki nem szárad a föld, ősszel is, tavasszal is idejében.

Szarva közt a bolondja, azaz ott van a dolog veleje, ott dül el a dolog sorsa. Az ekeszarváról van itt szó. E szőlésnek abban az időben volt szabályozó ereje, amikor még a mai ekékhez képest primitív, állati erővel vont ekékkel, az ősi faekével, és nagypapánk idejében használatos ún. **patingsos ekével szántottak.** Ezeket az ekéket állandóan és figyelmesen tartani kell. Egy pillanatra sem lehet elengedni, sem hátra vagy előre nézni, mert kibukik, kifordul a földből. Úgy vág, úgy szánt, ahogy a szarválnál fogva tartják, ezért **szarva közt a bolondja.**

A patingsos ekét követő **láncos ekével,** amelyet még szintén állati erővel húznak, már könnyű szántani. Ha jól beállítják, már megáll magától is, és szánt anélkül is, hogy tartanak. Csak a barázda végén kell kivetni, az elején meg bevetni.

Véreshurkán vet! Sértő, gúnyos, csufondáros szólás. Annak a parasztnak szól, aki a disznóölés idejére hagyta a vetést, amikor már véreshurkát tehet a tarisznyába. A takaros gazda Kisasszony-nap táján vetette a rozst. Mihály-nap környékén pedig a búzát.

4. A kaszálás, kapálás a parasztember mindennapos foglalatossága, természetes, hogy vele kapcsolatban sok szólás keletkezett.

Derekára csavarodott a kasza. Tréfás, gúnyos, de egyben sajnálkozó megjegyzés is arra, kinek a kaszálásban megfájdult a dereka, aki a kaszálásba belebetegedett. Nagy baj volt, ha éppen a takarásban csavarodott a szegény ember derekára a kasza, mert akkor a családja kenyér nélkül maradt. Nem engedhette meg magának, hogy dologidőben betegeskedjen.

Ez is éhen halna énutánam! A jó kaszás, a kérkedő, a kivagyok én vagyok kaszás mondja a gyengébb kaszásra lenéző, bántó éllel. Hogy a szólást megértjük, hozzá kell gondolni: Elöl megy a jó-kaszás, és nála a tarisznya.

Ki hogy kalapál, úgy kaszál. A munkában kimegy a kasza éle, ezért egésznapos kaszáláskor napjában legalább kétszer kalapálni kell. A kalapálás nagy ügyességet és szakértelemet kíván. Úgy kell vezetni a kaszát, hogy az éle az üllő domborulatán jól fekdűjön, és egyenletes ütésekkel úgy megvékonyítani, hogy a köröm nyomásának engedjen, de ne hassadjon be, és csipkés se legyen. Jó kaszával élvezet a munka, rossz kaszával kínlás, méreg. És legtöbbször maga a kaszás rontja el a kalapálással. Érté igaz: **Ki hogy kalapál, úgy kaszál.** Átvitt értelemben is használják, és ekkor ugyanazt jelenti; mint az általánosan ismert közmondás: **Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát.**

Nyakvalóban jár! Nyakvaló=nyakravaló, nyakbavaló kendő. Ezt a keskeny, hosszúkas gyapjúkendőt csak az a legénysorba lépő fiatal viselheti, aki már tudott kaszálni. Ha tehát valakire azt mondták: **nyakbavalóban jár,** azt jelentette, már tud kaszálni.

A kaszálás igazi férfimunka. A kapát gyermeknek is, nőnek is kezébe adják, de a kaszát csak férfiaknak és serdülő fiúknak úgy 15–16 éves korukban, és eleinte csak apránként. Lucernán és haramos sarjún taníttatták őket kaszálni, rendszerint apjuk vagy bátyjuk. Amikor már úgy megerősödött a legény, hogy a felnőttekkel is sort tudott kaszálni, viselhet a felöltött vás, a férfiként való elismerés jelvényét, a keskeny kendőt, a nyakravalót. Ha a 20–21 éves kort elérte, tovább nem viselte, mert természetes, hogy ebben a korban már minden egészséges férfi tud kaszálni nemcsak füvet, hanem életet is. A már említett **Péntek Ferenc és Gábor József** beszélt erről a szokásról, akik a hetvenes esztendőben legénykedtek, és még viselték a nyakravalót. Édesapám, aki a millennium idején került legénysorba, már nem viselte. Akkorra már kiment a divatból.

Nyelvtani-alaktani szempontból a nyakvaló mint jelöletlen szóösszetétel érdemel figyelmet.

Tán cipő van a hód alatt? Annak a kaszásnak mondják, aki könnyökből kaszál, aki csak a keze zárát lendíti. Az ilyen kaszás keskeny előt fog, keskeny rendet vág, szaporátlanul halad. A jó kaszás **nyújtott karral kaszál,** vállból lendít, széles előt fog, széles rendet vág, szaporán halad. Az ilyenre mondják: **Ennek is kiesik hóna alól a cipő.**

Zsákba mán a kapát! A kapálás fő időszaka május-június. A takaros gazda úgy igyekszik, hogy Péter—Pálra minden kapálnivalóval végezzen, azaz bekapáljon, hogy azután nyugodtan foghasson a legfőbb nyári munkához, a takarásához. Aki még takarás után is kapál, annak félig tréfásan, félig gúnyosan kiáltják oda: **Zsákba mán a kapát!** El kell dogni, ne lássák, hogy akkor kapál az ember, amikor már elmúlt az ideje.

Pallag Péter bírja! Arra a szántóra vagy kertre mondják, amelyet egyáltalán nem művelnek, vagy rosszul művelnek, és emiatt a gaz, dudva felveri.

Hogy valaki paraszti gazdálkodást folytathasson, ahhoz járójószág, ígavonó jószág szükséges, mert anélkül a paraszt mozdulni sem tud. A jószág befogása, hajtása, kifogása mindennapos és állandó tennivaló—így természetes, hogy ehhez a foglalatosságához is szólások tapadnak.

Rájár a rúd! Arra az emberre mondják, akit sorozatosan bajok érnek, akit másokhoz képest gyakrabban terhelnek meg, akit sorozatosan kényszerítenek erejét meghaladó feladatokra. A szólás eredete világos:

ha a szekérbe fogott két ló egyenlően húz, a rúd közöttük szépen egyenesben marad. Ha viszont az egyik ló erősebb vagy szilajabb, lépten-nyomon ráhúzza a rudat a gyengébbre, illetve lustábbra. Tehát arra *rájár a rúd* és lépten-nyomon verdesi a lapockáját.

A rövidebbet húzza! E közismert szólás eredete az ökör, vagy tehén járomba fogásával magyarázható. Ha nem egyenlő erejű a két ökör vagy a két tehén, akkor a járomfőt nem a közepén, hanem az attól jobbra vagy balra levő lyuknál teszik a húzószeggel a rúdfőbe úgy, hogy rövidebb darabja az erősebb, hosszabb darabja a gyengébb jószág felől essen. Így az erősebb jószágot jobban megterhelik, a rövidebbet húzza, a gyengébbet meg kímélik.

Kilép a hámból, kirúg a hámból! A szólásban említett rendellenesség gyakran megtörténik, főként csikókkal és szilaj, vérmes lovakkal. De megeshik ez szelíd, nyugodt, tapasztalt jószággal is, ha csipi a pöcsik meg a légy. Addig ficánkol, kapkodja hátulsó lábát, hogy kilép, esetleg kirúg a hámból, s az esteráng a hátulsó lába közé kerül. Mi a teendő ilyenkor? Vissza kell léptetni, vagy újra felakasztani jól.

Mikor lép ki, mikor rúg ki az ember a hámból? Mert má már — legalábbis a köznyelvben — csak átvitt értelemben és csak emberre vonatkoztatják ezt a szólást.

Ha a mindennapi élet megszokott hámját valaki egy-egy időre leveleti, s a szokásosnál többet enged meg magának ételben, italban és szórakozásban: mulatozik, duhajkodik, ha csak kisebb mértékben akkor *kilép*, ha erősebben, akkor már *kirúg a hámból*.

6. Hű tükörképei e szólások földművelő népünk gazdálkodásmódjának, erkölcsi felfogásának, munkaszerezetének s tréfálkozó kedvének. Olykor egy-egy élesebb, durvább hang is helyet kap bennük, ezek azonban a megszokott környezetben tompábban hatnak. Népünk képalkotó képességét is, dicsérik ezek a szólások.

A KÁRPÁTOK VIDÉKÉNEK NÉPRAJZI KUTATÁSA

Poszonyban, a Szlovák Tudományos Akadémia keretében alakult nemzetközi bizottság tájékoztatójának, a *Carpatica*-nak, megjelent az V. évfolyam első száma. A füzetben ezúttal V. *Bromelj* és N. *Garcinskaja* számol be a szovjet néprajzkutatók Kárpát vidéki néprajzi kutatásáról.

ALFÖLDI CIFRASZÜR KIÁLLÍTÁS NAGYKÖRÖSÖN

Novák László, a nagyköri Arany János Múzeum igazgatója érdekes kiállítást rendezett (június 23.—szept. 15.). Az alföldi szűrőket bemutató kiállításon a Déri Múzeum két cifra szüre is szerepelt.

Erdőrendezők az erdőföldrajzi nevek gyűjtéséért

KOVÁCS JÁNOS

A debreceni erdőrendezőiség hatásköre négy megyére (Hajdú—Bihar, Szabolcs—Szatmár, Szolnok és Békés) terjed ki. Az óriás terület erdőrendezési munkáit ellátó központi és területi szakemberek arra vállalkoztak, hogy tíz év leforgása alatt gondos munkával összegyűjtsék a négy megye teljes, nép ajkán élő erdőföldrajzi névanyagát. A tényleges gyűjtés tavasszal indul. Elsőként a három debreceni erdészeti területén végzik el a munkát és az a terv, hogy annak eredményét az év második felében az Országos Erdészeti Egyesület Erdészettörténeti Szakosztályának debreceni ülése alkalmából meg is jelentetik.

A Debrecenből irányított széles körű gyűjtőmunka része annak a fokozatosan az egész hazai erdővidékre kiterjedő erdőföldrajzi névgyűjtésnek, melynek első tapasztalatait a soproni Erdészeti és Faipari Egyesület Erdőműveléstani Tanszéke és az Országos Erdészeti Egyesület vezetésével és számos erdészeti szakember segítségével szereztünk 1972-ben. Íme néhány fontosabb tudnivaló.

Mindenekelőtt mit tekintünk erdőföldrajzi névnek? Az erdőföldrajzi név az erdőkben vagy azok vidékén található erdészeti, vadászati, vadgazdálkodási adatokat őrző, saját névvel ellátott érmészetes vagy mesterséges alakulatok: hegyek, dombok, völgyek, árkok, gödrök, rétek, tisztások, patakok, kutak, források, utak, nyiladékok, fák, házak stb. nép ajkán élő elnevezése.

Mire legyen különös figyelemmel az erdőföldrajzi nevek gyűjtője? Keresse meg a gyűjtésre kiszemelt területet legjobban ismerő erdei embereket (erdészek, vadászok, favágók, szénégetők, fuvarosok, pásztorok, puszták lakói, természetjárók stb.). A gyűjtő összeíró munkája során először is a név mellett rögzítse a rá vonatkozó népi magyarázatot. A névvel jelölt földrajzi pont domborzati viszonyai, művelési ága, a rajta található jelenlegi fafajok és a természetes állomány mellett végül az ott, esetleg felbukkanó régészeti leletekre vonatkozóan szükséges megbízható ismereteket szerezzünk.

Végül egy rövid irodalmi eligazítás. A gyűjtők a történeti névanyag számbavételére, különösen a hajdú—bihari területen nagy haszonnal forgathatják a »Hajdú—Bihari kéziratos térképek« c. 1972-ben megjelent munkát, melyet Komoróczy György szerkesztett és kiadására Dankó Imre vállalkozott.

Juhász Géza emlékezete*

VARGA IMRE

Életemben jó fiú voltam,
magaviseletből jeles,
olyan, ki az egyetemen
biztosan katedrát szerez.
Megtanultam, hogy háborúban
harcol vitézül a baka:
mikor elvittek, úgy is jöttem
érdemkeresztesen haza.

Mi lehet ilyen jó fiú?
Megnősül, s tanár lesz, tanár.
Az egyetemen? No nem éppen,
ott a hely be volt töltve már.
A gimnáziumokban dettó.
Nem válogathattam sokat:
tanítottam Madách nevére
a leendő boltosokat.

Annyira általános tapasztalatokat summáz ez a tizenhat verssor, hogy elfogadhatnánk az 1945 előtti népből jött értelmiségiek típuséletrajzának is. Magyarországon a felszabadulás előtti századokban kétkezi ember gyereke legkönnyebben és nagyobb számban két ösvényen lábolhatott ki a napsütöttebb értelmiségi létformába: mehetett papnak vagy tanszemélyzetnek. E vers írója is egyike volt a kétkezi népből kitörő fiataloknak, s életpályájának ebben a szakaszában sokan mások magukra ismerhettek annakidején. Nyilván abban is, hogy minő indítékok ösztönözték ezeket a népfiaikat a tanári pályára, a következő vers elárulja:

Bölcsész legyek? Mért éppen én?
Álomzug torz ura:
tengődni a lét peremén?
Szavamra, ez fura.
Vegül még tanár is leszek,
ha addig éhen nem veszek,
Vivát a kultúra!

Kopik hajnaltól estelig
diákok mord ura;
az élet majd csak eltelik,
s az tán nem is fura,
hogy gyárt kinrímelt, mint: tanár —
szegény tanár — ígás számár.
vivát a kultúra!

*Elhangzott a Magyar Rádióban az író halálának ötödik évfordulóján.

Jogász legyek? Vak aktagép?
Kegyelmezz, ég ura!
Tudós kutató? Bármilyen szép,
kenyér is kell, s ruha.
Mérnök? Orvos? — Könyörtelen
vár a tülsűfolt tanterem
s fogatlan kultúra.

E vers az első világháború kitörése előtti évben íródott. Eppen úgy kifejezte a világban szétnező értelmes népfelvetését, mint azt a nem jó közérzetet, amellyel az ilyenek beléptek, tájékozódtak, elhelyezkedtek a feudál-kapitalista világ kasztrendszerében, valahol az alsó sorok egyikén. Egy harmadik versidőzet summázza az egyetemre került, az első világháborút végig szenvedett népi értelmiségi valódi közérzetét:

Jó volna senki, semmi,
szélverte pára lenni,
kerekek pusztán kerengeni,
hajnalra tovatünni.

Az ősapám juhász volt,
kerekek pusztán pipázott,
kövér nyájra vigyázott,
ha ég zengett, megázott.

Világban sose bolygott,
gyilkos mordályt sose hordott,
csak nézte az égboltot,
vidámakat rikoltott.

Mikor jött éjszakája,
úgy múlt el, mint a pára.
Fiára szállt subája,
s legett tovább a nyája.

De botorul is tettem:
példájaf nem követtem.
korpába ögyeledtem,
harcoltam és szerettem

Most örömet lehném
a mérföldlépő csizmám,
s kocognék csendbe, tisztán
a hortobágyi pusztán.

(Szélverte pára, 1918.)

Ki e verseket írta, arra nem csupán ez jellemző. Több is. E verseket író tanárból Juhász Géza lett, aki a XX. század Debrecenjében Oláh Gábor és Gulyás Pál mögött sajátos debreceni alkotói, kultúraszervezői életpályát futott be. A család egyik ága: hortobágyi számadó, földműves, vasúti altiszt, másik ágon: gubacsapó. Ilyen ősköztől született Juhász Géza, 1894. december 20-án, Debrecen egyik kertsgébében. A debreceni kolégium gimnáziumába jár, természetes nála is a Csokonai-kultusz. Amikor közbelépett *Ady Endre*. Juhász Géza esetében sokkalta mélyebben, mint sors- és pályatársai seregében. 1967-ben erről így vallott:

»Korán kezdem irogatni, és ezekben az írásokban nagyrészt a régi magyar múlt, a szabadságharc emlékei érdekelték, amíg aztán hetedik gimnázista koromban Adyval nem találkoztam össze. Ady szerezte meg számomra legmélyebben rám hatni képes barátomnak, *Dienes Barnának* fegyverbarátságát... Ady mellett a Dienes család jóvoltából Babitsot is megismertem, megszerettem.«

E valóságos népfelvető magaskultúrájú, korszerű tudományos érdeklődésű, haladó gondolkodású, irodalmi ismeretiségekkel teli család, a Dienesek körében mindörökké eljegyezte magát a humanista, haladó kultúrával. Négy évi, frontszolgálatlalteltett katonáskodással és 1919-es amerikai hadifogsága után változatlan világnézettel és elszántasággal tér haza. 1924-ben írt *Külváros* című versében felidézte a valódi férfivá-érés feledhetetlen pillanatát:

»Ősz volt. Vén obsitoként, lélekben még fogolyként álltam leverten az ajtóknak. Keskeny udvar, külvárosi tanya — mormoltam, — a vidor fényt mért hályogosítod árnyakkal s ennyi zuggal?

Dohos falad között ayám még ott derengett, ott hunyta le szeme nagy túlvilági kékjét. Azóta bármilyen eidorádóba menjek, testemből párolog az a súlyos sötétség.

Mint várták a derüt, s ó, hogy szerettek engem a külvárosiak, azok a kedvesek!
Nincs már szegénység a ruhámban, csak szívemben, s minél többre jutok, annál keservesebb!«

Juhász Géza tartalékos hadnagy, vagy mint 1938-ban a teuton-fasiszta fenyegetés ellen írt *Obsit* című versében idézte: a Herr Leutnant der Reserve, a bölcsészet befejezéséhez látott. 1921-ben a *debreceni fű felsőkereskedelmi iskolában* lett tanár. Ekkorra már értő baráti körre talált. Az egyetlenem ugyanis társakat fedezett fel. *Kardos Pál* már ismerte, hiszen az 1917-es Arany Jánosról szóló ünnepi beszédéhez egy frontotjárt hadnagy, a »legendák hőse«, az adysták fő-fő vezére gratulált neki. Barát-ságuk kezdetéről így vallott:

»A hadnagy úr visszatért a harctérre, s csak 1920-ban kerültünk újra össze. Ő már akkor meglakta a Franciaországban felállított amerikai fogolytábor, én egy Pesten töltött egyetemi év után az 1918-as és 19-es forradalmi események nyugtalanító emlékét őriztem, s ez szabott irányt szinte egész életemnek. Mindketten magyar — német szakos bölcsészek voltunk; ő a háborúban elvesztett idő miatt velem, a fiatalabbal egyszerre alapvizsgázott. Együtt jártunk *Pap Károly* professzor úr magyar irodalmi és *Huss Richárd* professzor úr német óráira. Hallgattuk őket, de nem hallgattunk rájuk; a mi gondolkozásunk más irányba fordult. *Vezérlő csillagunk Ady maradt*; nemcsak nekünk, hanem annak a kis ellenzéki gondolkodási csoportnak is, amelyhez mindketten tartoztunk, és amelyben ott volt *Kardos László* is, akivel mindketten az egyetlen ismerkedtünk meg. E szűkebb társasághoz tartozott természetesen *Gulyás Pál* is, és így tulajdonképpen már egyetemi éveikben együtt volt a magja a későbbi *Ady Társaságnak*.«

A felsőkereskedelmi iskolai tanár aztán részt vett — mint egyik főszervező és alapító — a debreceni Ady Társaság életrehozásában 1927-ben. Hogy ilyen egyénivé, különlegessé alakult az emlékezésünk elején vázolt általános népi-értelmiségi portré, abban része volt a *költői ambíció* kirügvezésének. Juhász Géza diák korában is írt verseket. A világháború három frontját úgy járta végig, hogy zubbonya zsebei versektől duzzadtak. 1923-ban feleségül vette *Gulyás István* debreceni tanárnak leányát. *Gulyás Istvánról* illendő tudni, hogy *Móricz Zsigmond*nak is tanítóesetere volt, s róla írta a *Kelet Népében* A jó tanár című visszaemlékezését. Így került Juhász Géza sógorságra *Gulyás Pállal*, akinek egyetlen lehetséges életformája a költői lehetett. A debreceni Hajos utca 8. számú házában két költő alkotta műveit, egymással igencsak versenyezve, s e versengés talán még *Gulyás Pál* korai halála után sem szűnt meg... 1923-ban *Testvérgyálki* címmel Nyíregyházán megjelentek *Gulyás Pál* és *Juhász Géza* versei hetvenhét oldalas kötetkben. Ugyanez évben a Be-

nyovszky Pál szerkesztette *Viharban* című gyűjteményben 24 verse látott napvilágot. Aztán versek, versek a helyi napilapokban és kurtaéletű folyóiratokban, amíg nem következnek el a *Napkelet* tehetségkutató pályázata. *Németh László* két valamását érdemes felidézni minderről. Az 1934-es *Ember és szerep* 145. oldalán így ír:

»A Napkelet-pályázaton, amikor a két legjobb költő borítékját Rédey szobájában a Nemzeti Múzeumban felnyitottuk, előbb a Juhász Géza névjegye esett ki, Debrecen, Hájó utca 8., aztán még egy névjegy, s azon is Debrecen, Hájó utca 8.«

Az 1954 tavaszán írt *Gulyás Pál szobájában* című tanulmányban már kritikussabb az emlékező:

»A magyar élet mélye, azt hittem, tele van „elátkozott tehetséggel”, ezeknek akartam egy állandó pályázatban a kezem nyújtani. Az eredmény persze messze alatta maradt a várakozásomnak. Az első negyed évi versek közt egy jobb nyaláb borítékját föltörve abból ez a névjegy esett ki: „Juhász Géza, Debrecen, Hájó u. 8.” A másik hasonlóan minősített csomagból: „Gulyás Pál Debrecen, Hájó u. 8.” *Huszonöt év távlatából ez a két név egymás mellett azt bizonyítja, mennyire bizonytalanok a pályadíjak, mint jóvendölések; más szóval: a tehetség mennyivel inkább sors, erkölcs, „növésterv” (hogy egy Gulyás Pálnak tetsző szót mondjak), mint képesség, vagy éppen színvonal.*«

A költő meglehetősen sokáig váratott a megjelenésre. Jószerint egyetlen önálló füzet jelent meg verseiből. Az *Új írók* című, érdemes debreceni kiadványsorozat utolsó számaként került az olvasók asztalára 1937-ben *Gáborjáni Szabó Kálmán* fametszeteivel Juhász Géza *Háború* című versfüzete a feledhetetlen háborús élmények újra átéléseként s egy újabb világháború rémei ellen kiáltva. Mindössze tucat vers, az akkoriban, valamint a fronton és később írt versek java. Mint kritikus, *Tóth Endre* 1937-ben írta:

»E versek költője, Juhász Géza, nem az epigon háborús-verselők útját járja, nem katona-virágos, elromantizált emlékeket ír le, hanem férfias keménységgel és realista objektivizmussal festi le a vérzivatar borzalmaival... A tartalom keménységéhez teljesen hozzáidomul a tökéletes kompozíció, a zárt, tisztá forma. A nemesen szenvedélyes hangot néhol fanyar ironizmus váltja föl... *Az új magyar líra egyik legférfiasabb és legrokonszenvesebb hangját ő szólaltatja meg.*« (Magyar Út, 1937, 31. szám.)

Még két időszakban lendült versírásra tolla, amikor a *Válasz* kimúlta után Debrecenben — ha pár hónapra is — a népi írók, a baloldali értelmiségiek napilapban, a *Tiszántúl* című debreceni lapban szólalhattak meg. Ekkor újból költővé vált Juhász Géza, s hogy egyéniségére mily jellemző módon közéleti költővé, mutassa meg ezt *Hét vármegye* című verse:

Akkor se volt több: a Tiszántúl. Kossuth maradék serege ide húzódtott a Dunától hét híján száz esztendeje, A hét megyényi Magyarország fővárosának Debrecen választotta s itt fordított sorsán néhány alföldi regiment.

Barátaim, ülünk a csikben:
sötét, csikorgó január.
Komor szemünk egymásra dőbben:
megint elvesztet Budavár.
Nem várjuk-e majd porban, mint a béna,
tehetetlenül szikrázott kavics,
ha eljön a bresciai hiéna,
ha bevonul Paskievics?

Éhesen üvölt a csikaszk.
Sötét, csikorgó január.
De minden tére jön tavasz.
Jó ez a tiszántúli táj.
Míg az országból bármikor
megmarad ez a hét megye,
nincs az a hetvenhét pokol,
hogy szabadságunk elvegye.

Később, utolsó évtizedében megint versekben vallott a világról, emlékeiről, hitéről. Ezek az *Alföld* című folyóiratban láttak napvilágot, és három alkalommal, húsz folyóirat-oldalon, különnyomatban is eljuttattak az érdeklődőkhez.

Nem volt termékeny költő, nem volt csak versekben szóló, önmagát s a világot verssé lényegítő szuverén poéta. Annál gyakorlatibb, a mindennapok realitásai között hadakozó szellemi lény volt, mintsem megelégedjen az ideálokért eléggel. Miként sógora, Gulyás Pál tette... Ahogy Németh László utóbb írta, ehhez a képességnél több kellett volna... Mintegy száz verse jelent meg folyóiratokban, antológiákban *negyven*. Főként a *Napkelet*, a *Protestáns Szemle* és az *Alföld* közölte költeményeit.

Két ízben megkísértette a drámaírási műzsája is. *Szeptember végén* címmel 1922-ben Petőfiről írt verses drámát, s ezzel Pozsonyban pályadíjat is nyert. Kéziratot temetőjéből az *Alföld* 1973. januári száma keltette életre. *Az égigéző fa* címmel mesejátékot is szerzett, s ezt 1937-ben *Szabó Emil* zenéjével a debreceni *Csokonai Színház* be is mutatta. Megérdemelt sikert aratott 1965-ös újra előadásával is.

Juhász Géza nevéhez mind e mellett az irodalmi érdeklődésű és némi ismerettel bíró ember elsőknek mégis a *Debreceeni Ady Társaság*ot szokta asszociálni. Nem vitás, hogy a Társaság Gulyás Pál, Kardos Pál, Kardos László nevének említése nélkül elképzelhetetlen, mégis van abban valami jelképes, hogy a Társaság 1927. júniusi alakuló ülésén *Ady Lajos* elnök *elsősorban Juhász Gézát* kéri fel a célkitűzések ismertetésére. Idézzünk a jegyzőkönyvből:

»Juhász Géza: Ady nagyságát ma már senki komolyan kétségbe nem vonja. Lángelméje egyetemesen hatott. Nemcsak az újabb költőkön mutatkozik a hatása, hanem a képzőművészek és muzikusok törekvését is főlábadította. Ezért lehet az erők egyesítésére szánt alakulatunk Ady Társaság.«

Az Ady Társaság olyan bensőséges irodalmi otthon, szellemi »szárnyék« lett a harmincas években, melyet nemcsak a *Nyugat* nagyjai ke-restek fel szívesen, hanem az új írói nemzedék — *Ilyés, Németh, Kodolányi, Szabó Lőrinc* — itt szerveződtek nemzedékké, mint később megalapították. Juhász Géza volt az, aki Kardos László fegyvertársaként tu-

catnyi kis kötetet jelentetett meg tőlük majdnem egyetlen esztendő alatt *Új Írók* címmel... Az is közismert, hogy az Ady Társaság volt a *Válasz* című folyóirat szülőháza, s a felszabadulás utáni első irodalmi folyóiratot is, a *Magyarok*-at, Juhász Géza szerkesztésében az Ady Társaság bocsátotta útjára. Fáradhatatlan szervezője, irányítója, hajtómotorja volt Juhász Géza az Ady Társaságnak. *Móricz Zsigmondtól kezdve az m. kir. rendőrtisztokig érdeklődtek iránta*, Móricz is a Társasággal kapcsolatban ismerkedett meg Juhász Gézával. Ime, egy 1928-as *Móricz-levél*:

Juhász Gézának, 1928. szept. 4.

Kedves Barátom!
megkaptam leveledet s az Ady Társaságban hajlandó volnék felolvasni Adyról való emlékezéseimet, azonban csak január, februárban. Most a Forró mezők megölnek. Aratáskor a paraszt nem mehet a mezőről.

Szervuszatok, szeretettel barátotok...

Répassy István m. kir. rendőrfogalmazó pedig 1938 februárjában a KELET NÉPE magazinjáról ekként jelentett:

»...Mindezt olyan hangon mondta, amelyről az úri osztály elleni állásfoglalás tűnt ki és ezen osztály elleni izgatásra alkalmas. Ezért felmentem a színpadra, odakérettem *Juhász Géza* felsőkereskedelmi iskolai tanárt, a Debreceeni Ady Társaság elnökét és közöltem vele, hogy mellettem kell maradnia, mert ezt az előadást, ha tovább ilyen hangon folyik, tovább folytatni nem engedem, mert ez nem irodalmi előadás, de politikai gyűlés. Nevezett ezen állítás ellen tiltakozott... A matiné a *Debreceeni Ady Társaságnak* mint egyesületnek vezetői arra használták fel, hogy ezen irodalmi hirdett előadás alatt erősen baloldali agitációt folytassanak. Előadásukba nemcsak gazdasági, de napi politikát is igyekeztek belekeverni. Az előadás anyaga és módja erkölcsi felfogás és szociális gondolkodás tekintetében a lelkeknek, főképp pedig az ifjúság lelkének *forradalmasítására igen alkalmas*...«

Juhász Géza, e matiné rendezője, nemcsak sajtótámadásokat kapott a nyakába, *kenyerétől* is meg akarták fosztani. 1938 tavaszától lemondott ügyvezetői elnökségéről, s 1941-ig visszahúzódik. Hanem ekkor a TISZÁN-TUL című napilap körül fellobbanó reménykedés őt is beállítja a küzdők közé, s 1944 januárjában már átvette a halálos beteg Gulyás Páltól a Társaság vezetését. Egy *József Attila emlékkiempegyre* még megadott a lehetőség 1944 márciusában, a német-fasiszta megszállás előtti napokban. És Juhász Géza volt, aki 1944 szilveszterének napján előadást tartott Adyról, a református kollégiumban tartott Ady társasági első rendezvényen, a társaság történetében először két miniszter jelenlétében... És ő vezette a társaságot egészen az írószövetségbe olvadás idejéig. Látnivaló: *egy költő szolgálatra rendelte magát a magyar irodalmi progresszió javára*, s ime, az életmű kapcsán *ez a szolgálat* mutatható fel úgy, mint *rangos alkotás*. Mert az volt ez a Juhász Géza-i szolgálat. Talán emlékezetesebb nyomot hagy majd a jövődönök, mint akár számos írói fáradozás, mely sok művet jelentetett meg a gyorsajtó eme századában.

Am Juhász Géza irodalomsszervezői, irodalompolitikai ténykedése szélesebb mezejű, mintsem csak az Ady Társaság nevével jelezzük. Fáradhatatlan figyelemmel-kísérője volt a *kortársi* irodalomnak. Recenzióinak, kritikáinak sorozata száz meg száz alkalmat teremtett, hogy kifejtthesse érveit, hitét, magas igényét a korszerű, haladó, humanista, elköltelezett, a népért és a népek szóló írói alkotások mellett. Emeljünk ki napi harcai közül egy példát.

1942 tavaszán — nyilván mert másról nem igen lehetett a háború de-
rekán vitázní — széles körű eszmecsere folyt a *ponyvakiadványokról*.
Ebbe szólt bele Juhász Géza is a Tiszántúl 1942. május 31-i számában
megjelent, J. G. aláírású *Magyar könyvnap 1942* című cikkével. Néhány
mondattal ízelítő ebből:

Még mindig kapjuk a szemrehányásokat a ponyva ügyében. Válogatás
nélkül, a társadalom minden rétegéből. Ezen a területen már leomlottak
a kasszakerítések, helyreállt az egyenlőség és testvériség. Valamennyi test-
vér ezt magyarázza: — Nem célszerű ez az egész, különösen ma. Annyi a
gond, a baj, hogy köszívű pokolfajzatja, aki irigylit az embertől azt a pa-
rányit kis üdülést, ártatlan szórakozást, amelyet egy jó kiadás, többszörös
rablóvilágosság ponyvaregényi szerez. Utóvégre a leghajszoltabb páriá-
nak is lehet annyi jussa, hogy a mai borzalmasabb események forgatagá-
ból fölemelje egy pillanatra a szemét abba a tisztább, nemesebb világba,
ahol ...

— Hagyják már abba ezt a kétségbeesett védelmét az egyén tiszte-
letreméltó jogainak ... *A jó mű élet, magaslatti levegőt áraszt a tűdőbe,*
kitágítja látókörünket, kívánatossá teszi az erényt, az igaz embereget, a
szigorú helytállást, s föltárja a bünt egész eliszonyító undokságában. A
rossz mű nem bírót, nem detektív taboroz a gyöngye esendő lelkek kö-
zül, hanem gengsztert, csatornasöpredéket, útonállót ...

— Egy baj mindenestre van még: a jó könyv drága. Ezen kell vál-
toztatni, haladéktalanul. *A kenyér legyen olcsó, ne a méreg.* A klasszi-
kus legyen vásárolható, akár élő író műve, akár halotté, filléres áron,
minden sarki kofánál. S az legyen kénytelen mélyen beletörődni a zse-
bébe, aki ögrófra meg gengszterre éhezett. Az kaphasson magának valót
csupán szaküzletben, ne mindenütt.

— *Milyen szép volna, ha az irodalmi mérleget is látható jelzéssel*
látnák el, s Földi Mihály transzcendens remekei, Harsányi Zsolt »szigorú
történeti hűségű föltámasztásai» (mint Pintér poszthumusz kötetében olv-
vassuk) ezzel a kereszkötéssel állhatnának a kirakatban: *Ponyva.*

Harsányi Zsolt író, drámaíró 1942. június 30-án feljelentést tett Ju-
hász Géza ellen a debreceni rendőrkapitányságnál. Hogy ki volt Harsányi
Zsolt, ő maga elmondta a bírósági eljárás során egyik beadványában:

»Fel kell hívnom a tekintetes királyi törvényszék figyelmét arra, hogy
az az író, akit vádlott ponyvaírónak becsmérel, elnöke a Magyar Szin-
padi Szerzők Egyesületének, tagja a Kisfaludy Társaságnak, a Petőfi Társ-
aságnak és a Kormányzó Úr Öfoméltóságának döntéséből tulajdonosa
a Corvin koszorúnak ... ezekkel így együtt az országban csak egy-két író
dicsekedhet. Akik a maguk díszes társaságához méltónak tartottak, a ma-
gyar szellem legelső munkásai között jelölték ki helyemet.«

Harsányi Zsolt eme kivagyisággal teli önjellemzése mellé ide kíván-
kozik a vádlott Juhász Gézáé is, aki így festette le magát:

»Egy sokszorosan elismert, kitüntetett íróval állok szemben. Neki
ezer az eszköze, vannak kitűnő, hatalmas barátai s országszerzte sok a hí-
ve. Nekem a meggyőződésem minden fegyverem. Ha van ennek az or-
szágnak bizonyos kis szellemi állatjában valamiké tekintélyem, becsü-
letem, annak köszönhetem, hogy mindig kimondtam a meggyőződésem,
akármilyen hálátlanok látszott is.«

Summázzuk a pört: Juhász Géza szakértőnek Németh László kihall-
gatását kérte, de őt Harsányi Zsolt nem fogadta el közös szakértőnek.
Végén Juhász Gézáé sajtó útján elkövetett becsületsértés miatt ezer pengő
pénzbüntetésre ítélték, három évi felfüggesztéssel ...

Ez a számtalan akciót kezdeményező, naponként meggyőződéséért
síkra szálló író és irodalompolitikus érdekes módon nem tudta vállalni a
lapszerkesztés rendszeres, kitartó és alig látható eredményéhez munká-
ját. Legszívesebben *főmunkatárs* volt ... Kivette részét a VÁLASZ indít-
ásából, valóságos főmunkatárs volt az 1941/42-ben országos figyelmet
keltő TISZÁNTÚL című napilapnál, a felszabaduló ország első irodalmi
folyóiratának, a MAGYAROK-nak kezdő számaival nevével fémjelzte, ő
vállalta 1947-ben rendszeresnek szánt nemzedéki folyóiratunk, a HOL-
NAP főszerkesztőségét is.

Talán folytón a magyar tulajdonságnak elismert szalmalánglelkes-
dés lobogtatta fel szellemét, küzdeni-akarását, vállalkozó kedvét száz
meg száz jó ügyért, kis célért, s a nagyformátumú munkálatok elvégzését
folyton a közeli holnapokra halasztotta. Talán ez magyarázza félig-med-
dig, hogy *irodalomtörténeti* summázó művei sem nagylegésztek. Olyan-
ok, mintha hosszú útra kispoggyással készülődőknek szánta volna: *tö-
mörök, lényegre törők, súlyos szavúak.* Az ifjan írt disszertációja, a *Be-
vezetés az új magyar irodalomba, vagy a Babitsról, Móriczról írt tanul-
mány,* másnak a tollából tisztos köteté kerekedett volna. Még az irodal-
munkát áttekintő »szemlélettörténetét«, mely két kiadásban is megjelent
A magyar szellem vándorútja címmel, hét—nyolc íven írta meg. Akár-
csak a népi írők mozgalmát összefoglaló, az írótak személy szerint isme-
retető, hittel melegítő és annak idején igen népszerű *Népi írők* című kis
kötetét.

Élete két utolsó évtizedét jóformán Csokonai Vitéz Mihály társaságá-
ban töltötte. 1951-ben bizta meg forma szerint a *Magyar Tudományos*
Akadémia a Csokonai kritikai kiadás előkészítésével. *1954-ben már ki-
adásra készen állt a kritikai kiadás lírai anyaga. Am azóta sem nevével*
jelennek meg Csokonai művei. Debrecen városa egy Csokonai kötetet
adott ki az ő gondozásában, a költő halálának 150. évfordulóján. *Juhász*
Iza írja bibliográfiájában, hogy *Csokonai tanulmányok* című kötete
kiadásra készen; ez irodalmárokon túl a tisztántúliak közt is érdeklődést
váltana ki. Hiszen a hatvanas években már legendák kerengtek túl a Ti-
szán, mily temérdek ismerettel bír Csokonairól Juhász professzor Debre-
czenben.

Kardos Pál, a túlélő ifjabb barát, aki egykor középiskolás diákként
bámult fel az Adyért csatázó »hadnagy úrra«, nagyon élelesen, igazul lát-
ta Juhász Gézáé.

»Száz Juhász Géza kellett volna. De nem volt, csak egy. Mit tehet-
tet? Megsokszorozta magát. Új, demokratikus sajtót kell teremteni? A
bölcsejénél ott áll Juhász Géza. Felkésztő, felvilágosító cikke van szük-
ség? Ir Juhász Géza. Lelket kell önteni a tanácslatlanul álló debreceni
tanárokbá, tanítókbá? Összeszedni őket, beszédet mond nekik Juhász Gé-
za. Meg kell indítani az egyetemen az irodalmi oktatást? Ott van Juhász
Géza. Képviselőket kell verbuválni az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe? Megy
értük Juhász Géza. Társaságot kell alapítani a magyar—szovjet barátság
ápolására? Elvégi Juhász Géza. Új, föltalan folyóiratot kell indítani a
felszabadult magyar irodalom számára? Szerkeszti Juhász Géza. Életre
kell ébreszteni egy-két hamvába holt demokratikus pártot? Hozzáfog Ju-
hász Géza. Vezető kell a Nemzeti Bizottságnak? Jó lesz Juhász Géza ...
Szereplési láz? Ervényesülési vágy? Debrecenben mindenki tudja: Juhász
Géza páratlanul csöndes, szerény, egyszerű ember. Nagy szerepét az idő
szabta rá ...«

Ismételjük meg: ki volt Juhász Géza? Kicsoda volt az öt éve elhunyt, ma is száz meg ezer tanítványban, hallgatójában, olvasóban indulatokat lobbantó, érzelmeket felkeltő debreceni szellemalak? Költő? Professzor? Kritikus? Irodalmi szervező? Közéleti harcos? Mindenik. Együtt volt mindez Juhász Géza, Valóságos debreceni szellemi intézmény... Örökös pulzator. Akinek emlékezete nincs dátumokhoz kötve. De akinek halála évfordulójakor a civis városban támadhatna oly elhatározás, hogy munkái javát, a verseket, a népi írókról írt, Csokonairól szerzett dolgozatait, harcos publicisztikáját, akár egy következő évfordulóra, egy méltó, memorábilis kötetben megjelentessék.

A SZÉPMŰVÉSZETI MŰZEUM RÉGI OROSZ MŰVÉSZET KIÁLLTÁSÁRÓL

A július 30-án nyílt kiállítás megrendezésére a magyar–szovjet kulturális egyezmény keretében került sor. A kiállítás igen jó, összefogó képet adott a régi orosz művészetről, az orosz művészet hosszú századokon át tartó fejlődéséről.

Hazánkban első ízben nyílt alkalom arra, hogy a régi orosz művészet alkotásait bemutassák. A kiállítás egy egyre szélesedő igényt is kielégített: mind többen és többen érdeklődnek nálunk is a bizánci és a nyugati hatásokat ötvöző, a maga nemében egyedülálló régi orosz művészet iránt. Ez a kiállítás — a leningrádi Állami Orosz Múzeum, a moszkvai Andrej Rubljov Régi Orosz Múzeum és a moszkvai Kreml Állami Fegyvertáranak gyűjteményeiből — mintegy száz műremlék tolmácsolásában élményt nyújtó tájékoztatást adott a régi orosz művészet esztétikumáról, nemzeti sajátosságairól, eszményeiről. A sok-sok műremlék közül nem hagyhatjuk említetlenül a sok helyen reprodukált Szent Miklós arcképet, amit a keleti egyházban oly kivételes tisztelettel övezett szent életének tizenhat eseményéről készített képkeret vesz körül. Sokan csodálhatták meg Illés próféta mennybevitelének igen kifejező ábrázolását. Ezt a remekművet a novgorodi iskola egyik tehetséges tagja készítette. A felbecsülhetetlen értékű ikonok mellett igen sok észert, hímzéses textilképeket, szobrokat, ötvöstárgyakat láthattunk a kiállításon. Az ötvösremlékek közül külön figyelmet érdemeltek a díszes, változatos formájú ivóedények.

A Szépművészeti Múzeum Régi orosz művészet c. kiállítása méltán váltott ki nagy érdeklődést. Az év egyik legszebb, legtanulságosabb kiállítása volt.

Hajdúhadházi barokkos házoromfalak

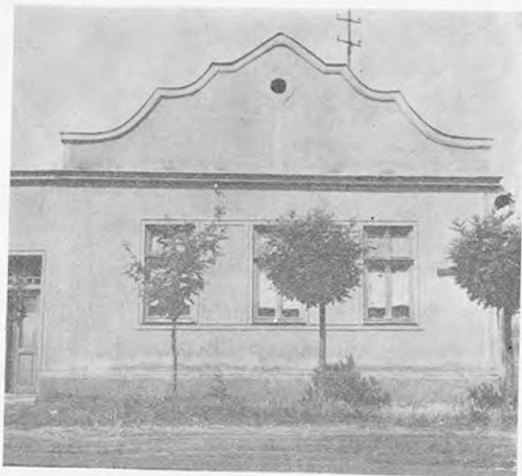
DANKÓ IMRE

A két homoki hajdúváros népi építkezésről írt tanulmányomban (A Déri Múzeum Evkönyve 1968. Debrecen, 1970. 255—326.) kitértem a község néhány barokkos házoromfalára is. Hadház földrajzilag már nem tartozik a Hajdúháthoz, hanem a Nyírség része. Társadalmilag pedig a szabad paraszti-hajdú életforma mellett a Nyírségre jellemző kismemesi meghatározók is megtalálhatók benne. Ez utóbbinak tudható be, hogy Hadházon viszonylag sok kúriaszerű ház volt. A kúriaszerű házak egyik jellemvonása volt az oromfalkiképzés, amit általában díszítettek is. Mégpedig, ahogy a két képünkön is láthatjuk, a nagy történeti stílusok utánérezéseként leegyszerűsítve, provinciálisan.

Hajdúhadház nem áll egyedül ezzel a jelenséggel. Hasonló a helyzet a másik homoki hajdúvárosban, Vámospércsen is. Erről is egy képünk tanúskodik. De meglepő az e téren mutatkozó hasonlóság Hajdúhadház, Vámospércs és az egykor bihari, de az Ermellék legnyugatibb homokperemére települt, ugyancsak kismemesi Hajdúbagos barokkizáló házoromfalai között.

Hajdúhadház, Kossuth u. 7. Dudinszky László háza.

Hajdúhadház, Kazinczy u. 1. Szuna Sándor háza.

Vámospercs, Tanácsköztársaság u. 79. Deák József háza.

Adatok a hajdúhadházi felekezeti iskola történetéhez

MOLNÁR AMBRUS

Az embereknek írásra és olvasásra való megtanítása a reformáció szellemében tanító egyházaknak kezdettől fogva lényeges és az igehirdetés mellett az egyik legfontosabb szolgálata volt. Ezért ahol gyökeret vert az új hit, ott egyúttal meg is kezdődött a gyermekek tanítása. Kezdetben nem volt külön iskola és tanító sem, hanem a predikátor egyúttal az iskolát is vezette.¹ A tanítói szolgálat azonban a XVI. század végén és a XVII. század elején már a kisebb falvakban is elvált a predikátori hivataltól és a »Schola Rector«, vagy más néven »Oskola Mester« feladattá lett.

Hadházon ilyen külön iskola működésére vonatkozóan 1621-ből van adatunk. A XVII. század közepére a hadházi iskola, akkori nevén »Schola Hathasina« olyan jelentős iskolává fejlődött, ahol latint is tanítottak. Rectorai és Praeceptorai révén pedig — akiket rendszeresen a debreceni kollégiumból hoztak az anyaiskola részére »particulája« lett. Ez azt jelentette, hogy a kollégiumból kikerült diáktanító ugyanolyan szellemben, ugyanazon tárgyakat s azonos rendszerben ígyekezett tanítani mint ahogy az az anyaiskolában történt. A hadházi iskola gyors fejlődését mutatja, hogy már a XVII. század közepén, illetve második felében ebből az iskolából többen mentek tovább tanulni a debreceni kollégiumba. Ez azt mutatja, hogy a hadházi iskola ekkorra teljes hat osztályú gimnáziummá fejlődött, mert különben növendékei nem »subscribal«-hattak volna (nem iratkozhattak volna be a kollégium akadémiájára. A hadházi iskolából 1643-ban Hatházy Miklós, 1657-ben Váry Mihály, 1664-ben Hatházy Moyzes, 1670-ben Hirypi Márton, 1701-ben Hatházy Márton, 1768-ban Csöregh Mihály, 1762-ben Györfly János, 1777-ben a törökszentmiklósi születésű Sike János, 1782-ben a diószegi Vincze Sámuel. E két utóbbi is a hadházi iskola jó hírét bizonyítja. Rajtuk kívül még sokan jöttek ide tanulni a környező falvakból.²

A XVIII. században már három iskolaház volt a községben. Iskolába járt 130 fiú és 80 leány. A rector nemcsak írni és olvasni tanította a növendékeket, hanem akinek kedve és tehetsége volt az tanulhatta a latin nyelv alapelemeit, rudimenta) a latin nyelvragozást, (declinista, conjugista, majd a latin nyelvtant és a magasabb összefüggéseket (syntaxista). Az iskola belső fejlődése ezzel be is fejeződött. Külsőképpen a lakosság számának növekedésével növekedett a tanítók és a tantermek száma.³

A XIX. század második felében az 1868. évben a népiskolai közoktatás tárgyában hozott XXXVIII. t. c. nagymértékben éreztette hatását a hadházi iskolára nézve is. 1869. július 1-én a lelkész — mint az iskola felügyelője — jelentette az esperesnek: »Említettem már, hogy fi iskolánkban az 5 éves tanfolyamot 6 évesre emelni szándékozunk. A tegnapi gyűlésben ezen szándékunk a jövő tavaszali végrehajtása elhatározottat, egy új tanítói állomás — Korrektor — név alatt megállapítottat. Ezen új tanító tiszte lévén vezetni a 3-k, 4-k elemi osztályokat, s így a Rectornak a 2 polgári osztály maradván, ki ezen felül azokat is köteles tanítani — két első évben — a gymnasialis tanokra, akik ez úton kívánnak

elő haladni. A leányiskolában is odábolthatatlan lett az új Tanító állomás felállítására. Ebben is elhatározó lépés tétetett tegnap, ki mondván ennek is jövő tavaszali életbe lépése oly módon, hogy ezen új Tanító a 2.-k elemi osztályt s egyszermind kántor is leszen... Hogy pedig tavaszkor valami akadály ne legyen a Fő és az Algodnok és egy Presbíter azon megbízással küldettek ki, hogy a mostani kántori lakhoz a déli részén még ez év folyamán egy tágas, világos tantermet építtessenek...»⁴

A XIX. század második felében a hadházi iskolában folyó tanításra vonatkozóan, nemcsak a hivatalos egyházi vezetők, hanem 1858-ban a »Császári és Királyi« iskolai tanácsos is dicsérőleg így nyilatkozott: »... Itt mind a tanszobák czélszerűek, mind a Tanítóknak azokbani forgoló dások dicséret érdemlő...»⁵

Ebben az időben a Rector vezetésével már 7 tanerő működött a hadházi iskolában. A hivatalos jelentések évről évre gépiesen ismételtetik hogy: »...ami iskoláink beléretetét illeti az iskolai felügyelőség kötelességének ösmerte és ösméri alkalmazkodni híven egyházi felsőbbsege által megállapított tanrend és módszerhez...«, bár mind a városi Magist-ratus, mind az egyháztanács tudta, hogy az iskolai oktatás sok kívánni valót hagy maga után. A kor színvonalának elérése végett azért 1858-ban elhatározta a presbíterium, hogy a fiú iskolában a tanulói pályára induló gyermekek a »Gymnasialis« két első évet végezzék el itthon, hogy így a polgári iskolát (5. és 6. elemi osztály) végzetek ne kényszeríttessenek elhagyni a szülői házat és így tovább tanulásuk könnyebbé tétessék. E határozat — melynek jóhiszeműségében nem kételkedhetünk — életbelépése után azonban hamarosan kiderült, hogy a két polgári osztályt tanító — s egyúttal a kántori szolgálatot is végző — tanítóember a sok temetés miatt munkáját célszerűen nem tudja ellátni. Ezért újabb tanítói állás szervezésére kellett gondolni. Anyagi erő hiányában az egyház által ez nem volt teljesíthető. Mint történelme folyamán oly sokszor az egyház ezt az ügyet »a Nemes Tanács buzgó pártfogásába...« ajánlotta.

A Tanács: »... nagy-lelkűleg bizonyítja be a növelés ügye iránti érdekelt-ségét... úgy, hogy a Presbíterium Elnöke 1859. február 6-án örömmel jelentethetné, hogy a kívánt Tanítói állomás fizetése fedezve van az által, hogy egy czélra a Városi Ns. Tanács által az úgynevezett Luczernás-kert haszna örökre által ajánlatotot s így a Tanító 1859 tavaszán előállítatván iskolánk egy fokkal emelkedett...« A Luczernáskert évi jövedelme általában 402 forintot tett ki. Ebből fizette az egyház az újonnan beállított tanítót. »Ezt szükségesnek láttam így elbeszélni — folytatódik tovább a lelkész tanúgygyel kapcsolatos érdekes fejtegetése —, hogy az alapítvány keletkezésének története, indoka és azon czélzata ki tűnjék, hogy az által gyermekeiket tudományos pályán növeltetni kívánó szüléken könynyítve legyen, s ezáltal a tudományos pályán indulni akaró gyermekeinknek inger adassék s az czélhoz jutás könnyítették. Szabad legyen már most azt a kérdést tenni fel: Vallyon a Nemes Városi Tanács és szép adományát nem lehetne e a nevezett czélra több sikerrel használnunk? Nem volna-e czélravezetőbb helybeli iskolánkat csupán Polgári iskolává alakítván s így az újonnan felállított Tanító állomást nélkülözhetvén a 402 forintot gymnasialis tanulók segélyezésére fordítanunk?! Lássuk e czélból: 1. az iskolát, 2. a szülék és Tanítók érdekét: 1. Ami az iskolát a abani tanítást illeti nem mondom, hogy elhordozhatatlan terhet tettünk a Rectorra, midőn a 2 felsőbb polgári osztály mellett két gymnasialis osztályt kívánunk általa vezetettetni; de annyit haborozs nélkül kimondok, hogy olyan 4 osztálynak vezetése mellett, olyan sokféle tanítani való, csakugyan nagy teher s aligha hátramaradás nem lesz valamelyikben. És én

kinek a polgári iskolák virágzása szintűgy szívemen fekszik, mint a tudományos intézeteké, nem titkolhatom el a feletti aggodalmamat, hogy ily intézkedésünk mellett a gymnasialis osztályok vezetését tartván különösebb és felsőbb feladatunknak iskolánk Rectorai, polgári iskolánk gyen-gébb lett mint különben lehetne, s mint amilyennek kellene lennie. 2. Ami pedig a szülék illeti azokon könynyitve van a mostani mód szerént, amennyiben 2 évig gyermekeik háználk maradván költséget tenni nem kényszerülnek, de bezeg akkor az egész teher rájuk nehezedik, s könynyítést nem remélhetnek; s mit ér a szegénysorsú Szüléknek, hogy 2 évet végzett a fia a gymnasialis tanokból, ha akkor egy keserves sóhajtásnál egyebet nem tehetve eke szarvára s ökor mellé kéntelen szőlétáni gyerme-két, ki égve bár a tudományok szomjától, könnyes szemekkel látja be maga is a lehetetlenségét a tanulási pályán való megmaradásának. De tegyük már most, hogy ama 402 forint gymnasialis tanulók segélyezésére fordítatik — igaz, hogy innen hazul polgári iskolát végezve mindjárt mennie kell de — 8 tanulóknak 50, tíznek 40 Ft évi segélyt nyújthatunk, s ezzel a szegény gyermek, egy kevés nélkülözéssel, egy kevés a szülök-től, vagy rokonoktól nyújtható segedelemmel kijöhet, s a nem éppen szegénynek is jól fog esni, ha gyermeke évente 40, vagy 50 forint segedel-met szerezvén 8 év alatt 320, vagy 400 forinttal segítették szent czéljáb-an; ez bizonyosan több, mint gyermekeinek két évig itthon maradtá-sa. Egyéb iránt a terv részletesebb kidolgozása akkor lenne, ha elvett a többség által elfogadhatnék. Kérek mindenkit, kiket ez az ügy érdekel, hogy tegyék meg megjegyzéseiket. Az legyen ami a többség akarata, ami a nép szava...»⁶

Szükségesnek tartottam ezt a kissé hosszúnak tetsző idézetet ide iktatni, egyrészt azért, mert e javaslat által bepillantást nyerhetünk egy akkor mezővárosi rangban lévő település iskoláügyének állásába, másrészt megismerhetjük a városi tanács és a református egyház vezetőinek azon igyekezetét, mellyel a haladást, az iskolarendszer fejlesztését, a szegénysorsú szülök gyermekeinek »tanulói pályára indítását« igyekeztek segíteni. A tervezet jelentőségét éppen az növeli, hogy jó néhány évvel a népoktatási törvényjavaslat előtt hangzott el. Hajdúhadházi tanácsa és az egyház vezetői egyébként — a többi hajdúvárossal együtt — már előbb is érezték iskolai szervezetük fogyatékoságát. A XIX. század második felében mind jobban alkalmatlannak látszott az akadémikus rektorság fenntartása, vagyis az a gyakorlat, hogy az iskola vezetője a falvakban egy, vagy legfeljebb három évig tanított, addig amíg a rektorkodással elegendő pénzt gyűjtött belföldi, vagy külföldi akadémiákon tanulmányainak folytatásához. Igaz, hogy teológiát végzett ifjak irányították az iskolában folyó nevelő—tanító munkát, de nem voltak pedagógusok, bár mennyire is magasszintű képzést kaptak.⁷

A helyzetet tanítóképző intézet felállítására oldotta volna meg. »Hajdúhadházi városi Tanácsa és Nemes Közönsége a Debreczeni Oskolában fel-állítandó Praeparandia« tanszék felállítására és fenntartására évenként 100 forintot ígért. A hajdúvárosok együtt 750 Ft-t biztosítottak 1852-ben erre a célra. Feltételük az volt, hogy: »a tanítóképzési tanszékét alapító egyházaknak biztosítást nyújtsák a felől, hogy az érdekelt Tanár választásában részekre illő befolyás fog engedtetni... s kijelentvén egyszer-smind újjóljag azon forró óhajátusukat, hogy ezen Tanítói Képezde a Deb-reczeni Oskola állami érvényességére emeltetésétől nem föltételezve még ezen 1853-ig évben, a jövő iskolai év kezdetén életre szöllíttassék...»⁸

A Praeparandia felállítására ellenére a rectoria intézménye még majd-nem 30 évig fennmaradt Hadházon. Az 1881. szeptember 11-én tartott

egyháztanácsai gyűlés határozta el, hogy a »...három évenként változni szokott Raktóriát beszüntette és ezen állomást állandósította. Megszűnt és szerént Raktóriának *academia promotio* lenni, a minék pártolását és fenntartását, a múlt időkben a felekezeti érdek is javallta, a körülmények pedig parancsolták...« fejeződik be a határozat.⁹

A középiskolák rendezése következtében 1880 után a nyilvánosságai joggal nem bíró két osztályú gimnáziumot sem tarthatta fent a hajdúhadházi református egyház. A 6. elemi osztályt vezető tanító irányítása alatt megtartották »az előbb haladni kívánó tanulók« számára a 2 polgári osztályt. Az iskolák törvényszerinti fejlesztése azonban még több anyagi erőt kívánt, melyek előteremtésére egyre képtelenebb lett az egyház.

Míg a XVII., XVIII. századokban, sőt még a XIX. század elején is a hadházi iskola a kor színvonalának megfelelően, sőt időszakonként a kor színvonalát messze meghaladva teljesítette szolgálatát, a XIX. század második felétől, az állami subventio állandó növekedése ellenére, hanyatlásnak indult.¹⁰ Az 1872-ben befejezett kéttornyú új templom felépítése lelkileg és anyagilag kifárasztotta a gyülekezetet. Különösen az iskola-épületeken, a tanítók fizetésének tetemes hátralékában látszottak a hanyatlás jelei. A célszerűtlen, szűk és roskadozó iskolaépületek helyett újjak építése elkerülhetetlen volt.¹¹ Eredménytelenül kísérleteztek a régi, már tétő nélkül álló templom iskola céljára való átalakításával. Elhatározták tehát a lebontását. Téglából ugyan azon a helyen a város és a közbirtokosság támogatásával új fiú iskolát építettek 1896-ban, 5 tanteremmel tanítói, gondnoki és szertár szobával. Mellette a következő évben, kevésbé díszes, de korszerű leányiskola épült, ugyancsak 5 tanteremmel és tanítói szobával. Az új épületek nem oldották meg a nevelésügy égető kérdéseit. Építésük anyagi terhe még nyomasztóbbá tette az iskolafenntartó helyzetét. A minisztérium újabb tanítói állások szervezésére sürgette, mert az alsóbb osztályokban 130-at is meghaladta a tanulók száma egy-egy tanteremben. Újabb iskola építésére a tanítók fizetésére azonban az egyház anyagi ereje elégtelennek bizonyult. A felekezeti iskolákból kiszorult gyermekek számára a község és a közbirtokosság tetemes segítségével 1909-ben állami iskola épült, mely ugyan ebben az évben 8 tanteremmel meg is kezdte működését.

Az 1930-as évek elején bekövetkezett gazdasági válság tragikus helyzetbe hozta a hajdúhadházi református iskolát. A presbitérium megállapította, hogy a tanítók fizetésével 2300 pengővel hátralékban van. 1931-ben az egyház — anyagi helyzetének kilátástalansága miatt — felajánlotta a községnek az iskolát ideiglenes jelleggel, míg annak visszavételére képes lesz. Hadházi város képviselő testülete 1932. szept. 21-én határozatában »megdöbbenéssel és nagy szomorúsággal« vette tudomásul, hogy az egyház iskoláját fenntartani képtelen, de hasonló anyagi helyzetére hivatkozva annak átvételét elutasította. Végül a megyei közigazgatási bizottság 1932. dec. 14-én tartott ülésén hozott határozatával elkölvezte Hajdúhadházi Városát, hogy 1932. évi szept. 1-től kezdődő hatállyal a megszűnés alatt álló református népiskola átvételével egy 10 tanteremes magyar tannyelvű elemi népiskolát állítson fel. A képviselőtestület a határozatot megfellebbezte. Az iskola így az egyház terhe maradt továbbra is. A város 6000 pengő kölcsönrel segítette ki az egyházat.¹²

Amint láttuk a hajdúhadházi református egyház a XIX. század közepétől kezdve egyre nehezebben hordozta az iskolafenntartás terhet, annak ellenére, hogy a terhek egy részét a község, másrészt az állam vállalta magára. Természetes, hogy az anyagi nehézségek az iskola belső életére is hatással voltak. Éppen a megfelelő anyagi erők hiányában nem

volt képes a megkívánt színvonalon tartani a nevelés ügyét... Az 1948-ban bekövetkezett államosítás Hajdúhadházon is megoldotta ezeket a kérdéseket. Az iskola fenntartás terhet az egységes nevelés ügyét az állam vállalta magára.

J E G Y Z E T E K

1. A Debrecen környéki kisebb falvakban, mint pl. Sápon így volt ez még 1648-ban is. A Sáp lelkész ebben az évben »didactrum« fejében egy puskát kapott egyik hívőtől gyermeke tanításáért. (A Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára Debrecen. [A továbbiakban TREL.] A Debreceni egyházmegye régi jegyzőkönyve 1615—1655. Z/31.
2. TREL. Z/31. 1621-ben Varsányi Dániel esperes összeírattatta az egyház megye falvaiban működő »Rectorok« fizetését. Ekkor már Hadházon is külön Rector működött. *Dr. Nagy Sándor*: Hajdúhadházi története. Hajdúhadházi. 1928. 138—142. o. és *Dr. Nagy Sándor*: Debreceni Református Kollégium. Hajdúhadházi. 1933. I. kötet 312. o.
3. TREL. A Debreceni Egyházmegye Vizitációs jegyzőkönyve. 1763. év.
4. A Hajdúhadházi Református Egyház Irattára. (a továbbiakban: HREI.) Lelkészi Napló. 71. sz. 1896. év.
5. Uo. 1858. év.
6. Uo. 1858. év. Bartha Mihály lelkész javaslata a továbbtanulni szándékozó szegény sorsú hajdúhadházi gyermekek taníttatására. A javaslatot a város akkori vezetői nem vették figyelembe.
7. *Dr. Nagy Sándor*: A Debreceni Református Kollégium. i. m. 203. o.
8. HREI. Lelkészi Napló: 71. sz. 1853. év.
9. *Dr. Nagy Sándor*: A Debreceni Református Kollégium. i. m. A Rectoria intézményének megszüntetésére Hajdúhadházon 1881-ben került sor. HREI. Presbiteri jegyzőkönyv, 1881. év (impurum).
10. A hadházi iskola legvirágzóbb korszaka a XVIII. század végére és a XIX. század első évtizedeire esik. Az iskola színvonalát mutatja, hogy 1810—1821 között Rectorát Mező Gáspárt »tiszteletes professzor« megsegítését illette. A keze alá beosztott praepceptorokra nemcsak felügyelt, hanem a Debreceni Kollégium megbízásából rendszeresen tanította őket. TREL. Instanciák, 1810—1815 évek.
11. 1763-ban már három iskolaépülete volt a hadházi egyháznak. Ezek állottak még 1809ben is. A fiúiskola téglafundamentumu vályog épület volt.
A leányiskolák épülete: »tapaszos faház« volt.
12. HREI. Presbiteri jegyzőkönyvek 1928—1932. évek., továbbá Hajdú-Bihar megyei Levéltár: Hajdúhadházi M. Város Kögyűlési jegyzőkönyvei 1928—1932.

A PETŐFI-ÉV HORTOBÁGYI ZÁRÓRENDEZVÉNYE

December 30-án Petőfi Sándor szobrának leleplezésével, a hortobágyi csárdában tartott Szellem és táj című irodalmi tanácskozással, valamint egy, ugyancsak a csárdában bemutatott Petőfi-émlékmússorral véget ért a Petőfi-émlékév.

Két régi leporelló Debrecenről

PETHÓ KÁROLY

A Debrecenről szóló, vagy debreceni vonatkozású könyvek, térképek, újságok, meghívók, képes levelezőlapok és más különböző írásköz és tárgyi emlékek gyűjtése során juttottam két régi leporellóhoz.

Az egyik talán valamelyik német városban, a másik Aradon készült, mindkettő körülbelül a századforduló éveiben. Kiadásuk idejét csak hozzávetőlegesen lehet meghatározni. Egyetlen támpontul maguk a képek, az épületek, szobrok stb. szolgálnak, és a nyomdatechnikai eljárás, amivel előállították őket. A kormeghatározásnál tehát nehezebb dolgunk van, mint a képes levelezőlapok esetében. Ezeknél, ha nem »postastíziák«, általában van keltezés, postai bélyegző, sőt — s ez a legbiztosabb — a gyártás éve is szerepel rajtuk esetleg, de segítségül szolgálhat a kiadó, a fényképezés neve, az alkalmazott nyomdatechnika, a bérmentesítésül felragasztott bélyeg stb.

De lássuk a két leporellót közelebről.

Az egyiknek sajnos hiányzik a borítólapja, s ennél valóban csak a képanyagra vagyunk utalva a kormeghatározásnál, az előállítási helyére vonatkozóan pedig semmi biztos támpontunk nincsen, csupán annyi, hogy abban az időben nálunk még ilyen kiadványok nem készültek, s tudjuk, hogy a képes levelezőlapokat is Drezdában, Lipcsében stb. nyomták.

A leporelló mérete 11,8×14,5 cm, maguké a képtábláké 10,×12,6 cm. Ezek legtöbbje még további két vagy több kisebb mezőre van osztva. A képtáblák sarkát, szélét, vagy a mezők közötti részt a kor ízlésének megfelelő, s arra jellemző virágokkal, levelekkel, vonalakkal, kunkorodó papírlapot utánzó rajzokkal díszítették, mértéktartóan, ízlésesen. A képek felirata, a magyarázó szöveg magyar és német nyelvű. A kávébarna kellemes, meleg színárnyalataiban nyomott képeket eredeti fényképfelvételek alapján, igen gondos és szép munkával készült rajzok után sokszorosították.

Az első lapon két épületet láthatunk: a Tisza palotát (Tisza Palais) és az Iparbank palotát (Handelsbank Palais). Ma is áll mind a kettő. Az előbbi 1828–35 között épült eklektikus stílusban, ma a MÁV Igazgatóság székháza. Eredetileg egyemeletes volt, és csak 1880 után húzták rá még egy emeletet, elbontva egyúttal a főbejárati oszlopcsarnokot. Akkoriban még az utcai fronton üzletek voltak, a gyalogjáró szélén pedig — mint általában a Piacz utcának ezen a részén végig — sátrakkal árulták a termelő gazdák és a kofák a kenyeret, vajdat, túrót, szappant, pipát, lábbelit, és ki tudná elsorolni, hogy mi mindent.

Az Iparbank (későbbi közismert nevén: Linóleum ház) kétemeletes épülete akkor még magasán kiemelkedett a környező kis házak közül. Földszintjén üzletsor volt, többek között a »Kegyelet« Temetkezési Intézet. Előtte fiatal akácfasor adott nyhét árnyékot a sétáló, tereferelő polgároknak. A ma látható Fazekas Mihály emléktáblát, Tóth András (Tóth Árpád költő édesapjának) alkotását, 1898-ban helyezték el rajta, hetven évvel azután, hogy korábban itt álló házában meghalt a költő és a botanikus, akinek ma már kedves kis kert is hirdeti csendes, szorgalmas életét és munkásságát.

A másik oldalon Ref. Collegium 1803-tól 1816-ig épült impozáns, klasszicista tömbjét csodálhatjuk, előtte a Csanak József és Váradi Szabó Lajos kereskedők kezdeményezésére létesített park fiatal fát és bokrait.

A kettő osztott oldal alsó képe a Kir. Tábla — Königliche Tafel — épületét ábrázolja. Ez is a XIX. század végi nagy építkezések egyik maradványán szép emléke. Wagner Gyula (1851–1937) tervezte, eklektikus stílusban. Hatalmas négyszögének Széchenyi utcai főbejárati homlokzatában akkor még szabadon lehetett gyönyörködni. Nem tartakarték az abban az időben még el sem ültetett fák. Hátsó, a mai Aron János utcára átnyúló részének faláról pár éve vitték be a Déri Múzeumba azt az utcanevtáblát, mely még őrizte a Kis Új utca elnevezést. Ma a megyei bíróság és a főügyészség talál helyet az épületben, miután a régi törvényes-zsék épületét a II. világháborúban lebombázták, s a volt királyi ítélőtáblák, mint harmadfokú fellebbezési bíróságok amúgy megszűntek. Még talán annyit, hogy korábban a Korona szálloda állt ezen a helyen.

Különlegesen érdekességű a következő lap. Ennek felső, két részre osztott kisebbik részén a Főreáliskola — Oberrealschule, és a Kereskedelmi Akadémia — Handels-Akademie szép épületeit szemlélhetjük. Az előbbi 1893-ban épült, ma Fazekas Mihály Gimnázium, az utóbbi szintén az 1890-es években épült, most a Megyei Könyvtár és a Bethlen Gábor Közgazdasági Szakközépiskola van benne.

Ha némi fenntartással is, torna miatt, de szívesen gyönyörködünk az alsó, nagyobb mezőben látható kétemeletes épületben is, ha az Debrecen valamelyik terét vagy utcáját díszítene, de hát ilyen a városban sehol nincs, és tudtommal nem is volt soha. A felirat szerint: Új Városháza — Neues Rathaus lenne, de vajon hol? Talán valamelyik német vagy osztrák városban? Stílusa mintha erre utalna. Mindenesetre érdekes lenne megtudni, hogy a nyomda, vagy még inkább a képszerkesztés ördöge vajon honnan lopta át ide, melyik városról megrendelt és ugyanebben az időben készült: leporelló, vagy más kiadvány képanyagából.

De nézzük e kis közzjáték után a következő képeket.

Színház — Theater. Jól ismerjük, Vecsey Imre (1820–83) debreceni építész kivitelezte 1861 és 1865 között, Skalnitzky Antal (1836–78) terve alapján, abban a romantikus stílusban, melynek jegeit még sok debreceni épület őrzi (amíg őri még...), éppen Vecsey Imre jóvoltából. A Csokonay nevet felvett színház, többszöri külső és belső felújítás után, ma is változatlan nagyságú kis előkertet pedig magas vaskerítés zárta el az suth u. 10. sz. alatti ház telkén. Akkor még nyoma sem volt a ma körülötte magasodó épületeknek. Minden oldalról park övezte, a lényegében ma is változatlan nagyságú előkertet pedig magas vaskerítés zárta el az utca felől. A felvétel tanúsága szerint a kocsi felhajtó valójában »fel«-hajtó volt: a színház főbejárata és a mellette baloldalon látható sétány — mely balra elkanyarodva a kertbe vezetett —, erősen, de az utca szintjétől egyenletesen, szépen kiépített és kövezettel burkolt, emelkedő terepen vezettek fölfele.

A színház alatt a Zenedét (Conservatorium) láthatjuk. 1862-ben épült, a képen még egyemeletes. A második emeletet csak 1927-ben építették rá, gondosan megőrizve az eredeti stílusjegyeket. A földszinten akkor is üléshelyiségek voltak: a sarkon Ifj. Aron Manó boltja, aki a felvétel szerint itálárukkal kereskedett, a Csapó u. felőli szárnyon Szobonya Sándoré, arrébb egy Weidner nevű. A Vár u. másik sarkán egy plakátokkal teleragasztott falú, nagyobb földszintes ház volt akkoriban, de a Zenede két szárnyához simuló házacska is földszintesek.

Ismét egy háromrészes oldal: Margit fürdő —Margit Bad, Bika díszterme — Bika Festsaal, és végül a Bika szálloda — Hotel Bika. Ez már mind a múlté.

Pedig még sokan emlékeznek rájuk. A Margit fürdő ezekben az években így hirdette magát: »Páratlan fényvel és kényelemmel berendezett férfi és női gőz- és kádfürdők. Nyáron szabad, télen fedett és fűtött uszodák, tükörfürdők. Mesterséges jéppálya. Bálók, lakodalmak, társasösszejövetelek, hangversenyek, műkedvelői előadások és más ünnepélyek megtartására alkalmas díszterem. Kitűnő vendéglő és sörcsarnok.« Még az 1920-as évek végén is a város legnagyobb és legmodernebb fürdője, hiszen a ma tízezrek által látogatott és megcsodált Nagyverdői Gyógyfürdő első medencéjét csak 1925-ben adták át. Volt a Margit fürdőben »vízgyógyintézet« is, és a villamoson kombinált, kedvezményes jegyet lehetett váltani a gőz- és kádfürdőbe és a nyári uszodába.

Amikor ez a felvétel készült, már Debrecen is túl volt az ipari- és földmunkásság a szervezkedés kezdeti, »segélyegyleti« korszakán. Már május elsejét ünnepelték — ha engedélyezte a rendőrség! — a Nagyerdőn, sőt az első sztrájkok is kirobbantak. A Szociáldemokrata Párt városunkban is egyre szélesedő tömegbázisra támaszkodhatott, s az ügyeit kezébe ragadó munkásság egyik gyülekezőhelye éppen a Margit fürdő egyik helyisége volt, az itt lévő Munkásokon. Itt kezdte meg működését a Debreceni Munkás TE is.

Kár, hogy ez a külső megjelenésében, építészetileg is tetszetős szép létesítmény lassan veszendőbe ment, és ma már csak a szomszédos telken megépült bérház földszintjén található kis munkásmozgalmi múzeum őrzi és hirdeti a régi harcok emlékeit.

Az öreg Bika egyemeletes épületét, melynek homlokzati és déli oldalát mutatja a kép, nem kisebb építész tervezte, mint Steindl Imre, aki a parlamentet is odaálmodta a Duna partjára. Ez az épület nagyszerűen illeszkedett a városképhez, több szempontból is szerencsésebben a mai-nál. Gyönyörű dísztermét Mirkovszky Géza (1855–99) magyaros freskói díszítették. 1912-ben bontották el, amikor Hajós Alfréd, az 1896. évi első újkori olimpia első magyar bajnoka, és Villányi tervei szerint megépült a mai Arany Bika.

A hatodik, ugyancsak háromrészes oldalon a Piac utca egy-egy részletét mutatja be a leporolló. A »Piac keleti részlet«-et (Hauptplatz Ostseite) a Kossuth u. vasúti pályaház felőli sarkán akkor még ott álló két-emeletes Táncozó—Kovács házsal, a másik sarkot az 1840–42-ben klasszicista stílusban emelt városházával, fentebb a Tisza palotával, majd az egyre szélesedő utcatorkolatot lezáró Nagytemplommal; a »Piac nyugati részlet«-et (Hauptplatz Westseite) a mai Arany János, akkor még Kádás utca elejével, ahol már állt akkor a Csanak József ma is meglévő két-emeletes palotája, melyet a színházat is tervező Skalnitzky Antal (egyek szerint Ybl Miklós) tervei alapján az 1860-as években építettek, a másik sarkon pedig a mai Hungária étterem épülete, melynek földszintjén kávéház volt, utcai kerthelyiséggel. S a harmadik kép: »Piac közép részlet — Hauptplatz Mittelsicht«. Az akkori házakból néhány még ma is áll, de az indóház felől — az 1884-ben épített gőzmozdonyú közútvasút« két sánpárja kanyarog elő, s az egyiknek éppen ott állnak »ízléses kocsi-jai, ... hogy gyorsan és olcsón juthassunk a városba, hova az utca két oldalán aszfalt járdák is vezetnek ...«. Az úttesten több kitérkedő talyiga is látható, a gyalogjáró szélén egy pad, odébb egy gázlámpa, s mindkét oldalon szép, fiatal gömbakác fasor. Az utca már mintegy hetven éve

kövezt, szépen rendezett. Két jobboldali emeletes ház tűzfalán egy bazárnak és Huber J. nevű »sabó«-nak a cégreklámja is jól olvasható. A »sabó«-nak írott szövegből is joggal következtethetünk arra, hogy a rajzokat bizonyosan nem itthon készítette a művész, akinek nyilván anyanyelvem magyar volt.

A hetedik lap kétrészes. Felül a Kossuth utca — Kossuthgasse, alul pedig a fűvészkert torlokát — Botanischer Garten. Az előbbi nagyon szépen sikerült felvétel: előtérben a már említett két saroképülettel, a városházával és a Táncozó—Kovács palotával; az utcán járókelők, szeke-
rek, s a valóságban szélesedő, nem regém még Nagy Czegléd utcát finoman, hatásosan zárja le az új református templom neogótikája.

A másik kép is nagyon jól sikerült felvétel, csak éppen a német felirat ismét sántít. A baloldali előtérben ugyanis a református püspöki lakásul is szolgáló szerény, földszintes parochia egy részét láthatjuk, az utcai ablak vasrácsára felfutott, s ma faként sokak által méltán megcsodált líciummal, majd a szorosan hozzásimuló református tanáczháza, a mai püspöki hivatal és lakás, és a kir. gazdasági tanintézet koreklettikus, ma is egyik legmutatósbab, az egész Kálvin térbe igen szépen beillő épület-tömbje emelkedik. Ez utóbbi magasságában a Kollégium Fűvészkert utcai szárnyát és homlokzati részének fákolt el nem tartak egy darabját mutatja a kép, és végül, a jobboldali előtérben, az Emlékkert szélén húzódó fasort, mely a második lapon láthatónál szemmel láthatóan sűrűbb és nagyobb, a két felvételt tehát nem egy időben készítették. Maga a botanikus-, magyarul fűvészkert tehát nem látható a képen. Tarkaraj a már említett emeletes épületek, melyek közül a kir. gazdasági tanintézet, a mai Fűvészkert utcai általános iskola, egy 1898. évi debreceni ismertető szerint» a Paptava nevű mocsár helyén alakított kollégiumi Fűvész-kert-be (lett) mélyen beépítve«. A feliratszerkesztőt nyilván megzavarta — helyi ismeretek hiányában — a gyalogjáró mentén látható sűrű fasor, s a kapott szöveget kissé önkényesen megkurtítva, esett tévedésbe.

A következő lapon négy épületet is bemutat a kiadó. Az alsó, nagyobb mezőt a Ref. nagy templom — Grosse ref. Kirche foglalja el. A jól beállított felvétel nagyszerűen érzékelteti ennek a gyönyörű, Péchy Mihály tervei szerint megépített klasszicista műemlékünknek a monumentalitását. A templom körül és előtte fiatal fák török meg a szélesen terpeszkedő tívárságát. Igazi parknak még híre sincs, nem áll még a Kossuth-szobor és a Püspöki palota sem, s a Kálvin tér — akkori Egyház tér — felőli, a ma közlekedési szakembereinek olyan sok problémát okozó kanyarban sem a mai épületek állanak. — Maga a rajz itt is rendkívül pontos és szép munka — megérdemli az ismeretlen művész ennek a megemlégtetését — és akár helyreállítási tervekhez is fel lehetne nyugodtan használni, csupán a timpanon közepébe kell odaképzelné a később beépített órát.

Nem kevésbé sikerült, csak jóval kisebb méretű a másik három kép sem. A Neue ref. Kirche — Ref. új templom, oldalnézetben, a Nap utca felől látszik. 1886–87-ben épült Pecz Samu (1854–1922) építész neogótikus stílusban fogant tervei alapján, egyidőben a budapesti unitárius egyházközség Nagy Ignác utcai templomával. A korabeli krónikás szerint a templom »csinos és fűthető«, s »100 000 frt költséggel nagy részben a Szombathi—Veresmarthi alaptól épült fel.« Azóta ide került a két kegyes adományozó emlékt megörökítő bronz hamvedres márványoszlop is az Emlékkertből, 1937-ben pedig újabb színnel gazdagodott a templom: Haranghy Jenő magyaros motívumokból komponált falfestményekkel dí-

szítette a puritán alapokat, éppen a »kálvinista Rómában« törve át ezzel az új hit egyik alapelvet: ki a templomokból a képekkel, szobrokkal és egyéb »bálványokkal«.

Stefanie Waisenhaus — Stefánia árva ház. Szerény épülete és kisedet parkja a Péterfián állott, a nemzeti tornacsarnok és a bába-képző intézet szomszédságában. Mögötte az István gőzmalom kéménye füstölög.

A Kleine ref. Kirche — Ref. kis templomot a képen a jobb felső mezőbe helyezték. Sok viszontagságot átélt, tűzvészeken és az 1876. évi újabb kényszerű átalakításon is átesett formájában látjuk. Vaskos tornya még hagyományos, és a balfelől álló paróchia tövében kivehető a valamikor olyan kőszekelyelt és kőszermert templom-bazár egy része is. Ezt az egyház azért tartotta fenn, hogy a befolyó jövedelemből valamikor, majd egy szebb, nagyobb templomot emeljenek. Ha ez sikerül, s háborúk és egyéb történelmi és gazdasági események és megrázkódtatások nem szólnak bele a tervbe, most ezzel az érdekes és szép műemlékkel is szegényebbek lennénk...

Utolsó lap.

A Kollégium előtti Emlékkertben láthatjuk az 1849. augusztus 2-i, szomorú emlékü debreceni csatában elesett honvédek tiszteletére emelt emlékművet, egy magas talpazaton fekvő, haldokló oroszlánt. A romantikus, jelképes művet az a Marschalkó János (1819—77) faragta homokkőbe, aki a Lánchíd híres oroszlánját is mintázta. 1867. augusztus 2-án avatták fel, a kiegyezés után, amikor már ilyenre is lehetett gondolni és áldozni. Harminckét évig állt itt, a város hazafias polgársága által méltán kifogásolt, eldugott helyen. 1899. augusztus 2-án aztán, a csata fél-évszázados emlékére tartott ünnepség alkalmából, átszállították mai helyére, a Honvédtemetőbe. (Csak zárójelben: a szobor talpazatán a szöveg jól olvasható, de hiányos, lefelejtette a művész az évszám és hónap: MDCCCXLIX AUGUST mellől a napot, a 2-es számot. De a képmagyarázó szöveg is hibás: 1848er Kriegsdenkmal — 1848iki csata szobor.)

A szabadságharc bukásán borongó város négy év múlva elégteltelt szolgáltatott szülöttének, a magyar felvilágosodás legnagyobb költőjének, Csokonai Vitéz Mihálynak is, 1871. október 11-én leleplezik az Egyháztéren Debrecen első, s az ország mindmáig egyik legszebb köztéri szobrát, Izsó Miklós (1831—75) alkotását. Ezt mutatja be — sajnos, meglehetősen kis méretben — e lap a jobb felső mezőben.

A harmadik kép még messzebb vezet a város történetében. Ismét egy bukott szabadságharc után vagyunk. A Nagyságos Fejedelem, II. Rákóczi Ferenc zászlai letörték a nagymajtényi síkon, s a gyászos eseményt előkészítő szatmári »békéről« itt folyták a tárgyalások Debrecenben, a híres Komáromi—Csipkés házban. Ezután a fegyverek ugyan elhagyták, de a »győztes« Habsburg hatalom ezzel nem elégedett meg. A fizikai megsemmisítés után a szellemet is igyekezett béklyóba verni. Ennek a változatos és cseppet sem válogatós eszközökkel folyó ideológiai offenzívának a jegyében építette gróf Csáky Imre (1672—1732) váradi püspök »a megátalkodott nagy szilajságú és nyakasságú debreczeniek« városában, ahol ebben az időben még alig volt katolikus vallású lakosság, s Szent Anna-templomot. Idegen volt Carlone, az olasz építész, és idegen, szokatlan volt a barokk pompája a kálvini népnek. Azóta persze megszoktuk ezt a stílust is, és a szép templom nélkül bizony szegényebbek lennénk.

A képről még annyit, hogy a templomot a nyugati torony felől láthatjuk rajta. A homlokzat és a másik torony erősen tartak. A volt pia-

rista rendház — ma katonai bíróság — helyén csinos földszintes ház, a Csokonai gimnázium helyén pedig a templommal egyidőben épült kollégium kis tornyos épülete állt. A templom maga akkor még fallal kerített volt, s ezen a kapubejárát — a kép szerint ilyen nem látható — nem is az utca felől lehetett.

Es végül az utolsó képen ismét az Emlékkertben vagyunk, a Ref. Vértanú szobor — Ref. Marthyr Monument előtt. Ma is ott áll a Nagy-templom mögött. Körülötte árnyas fák, padok, gondatlanság, béke és nyugalom. Hitükért s annak bátor és hűségese megvallásáért gályarab-ságra hurcolt protestáns papok és tanítók emlékére állították ezt az egyszerű oszlopot, felvésvé rá az életben maradtak nevét, s megszabadító-jüket: Ruyter Adorján holland admirálisét, aki 1676-ban váltotta ki őket. Az oszlopot 1895-ben állították fel Hegyi Mihályné áldozatkészségéből.

Debreceni épületek, szobrok, városképek, piacozó széles utcák és terek. Jellekpei egy ősi város ellentmondásokkal terhes, de egészében mégsem szegyeini való múltjának.

Idézzük a Sinka Sándor szerkesztésében 1898-ban megjelent kis debreceni ismertetőt: »... a város külsőleg, belsőleg hatalmas fejlődésnek indult. Ma már európai kultúr városává lett, a régiből csak az maradt meg, a mi életre méltó. Megvan benne a nagy városiasság számos kelleke, külső kinézésre is... méltán előkelő helyet foglal el a magyar városok sorában és a miképen a 15-ik századtól kezdve folytonosan az volt, ... a nemzeti kultúrának és tudományosságának ma is erős vára.«

Ma sem kellene sokat tenni ehhez.

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI NAPOK HAJDÚHADHÁZON

November 21. és december 4. között társadalomtudományi napokat rendeztek Hajdúhadházon. A rendezvénysorozat értelmiségi ankétal kezdődött. Kiemelkedő rendezvény volt december 3-án a Hajdúhadház múltja és jelene című helytörténeti monográfia szerzőivel való találkozó.

MÁNYOKI ÁDÁM SZÜLETÉSÉNEK HÁROMSZÁZÉVES ÉVFORDULÓJA

Nagy festőnk (1673—1757) emlékét megindító hűséggel ápolja szülőfaluja: Szokolya. A kis község nagy fia tiszteletére szeptember 18-án nagyszabású emlékünnepséget rendezet. Erre az alkalomra adta ki a községi tanács Szabó Sándor igényes írását Mányoki Ádámról. A kisfüzetet 8 fekete-fehér reprodukció díszíti.

Adatok a debreceni salétromgyártás történetéhez

TAKÁCS BÉLA

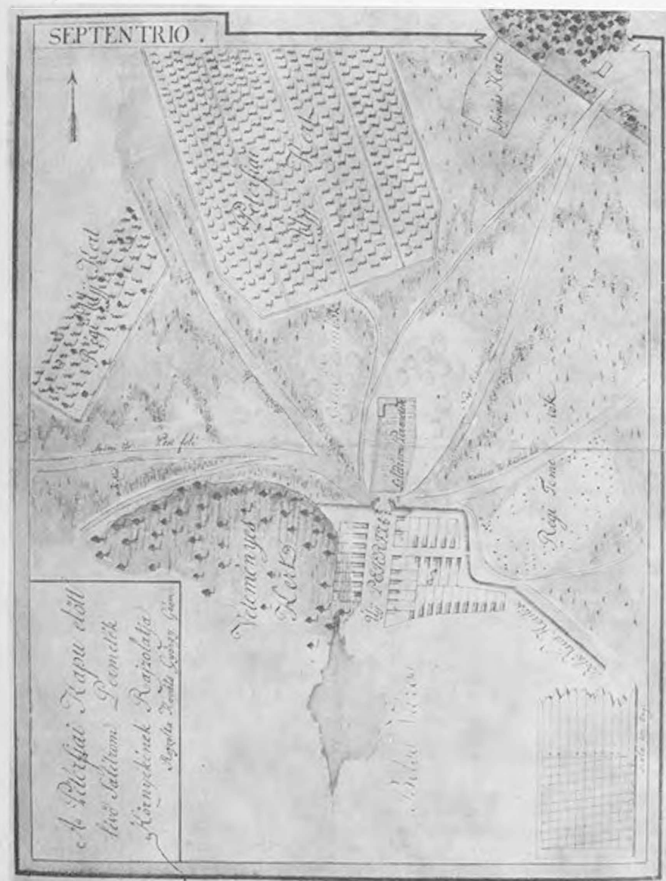
A debreceni Református Kollégium Múzeumának leltározatlan anyagából, rendezés közben bukkant elő egy 36x27 cm nagyságú, kéziratos, akvarellal színezett térkép, mely a következő címet viseli: »A Péterfai Kapu előtt lévő Salétrom Permeték Környékének Rajzolatja. Rajzolta Kováts György Géom.«.

A debreceni salétromtermelés történetét Kovács Béla dolgozta fel. Tanulmánya 1941-ben jelent meg. (Értekezések az 1941. évről. A Debreceni Református Kollégium Tanárképző Intézetének dolgozatai. 22. szám.)

Kovács Béla tanulmányából megállapítható, hogy Kováts György városi mérnök a térképet 1809—1815 között készítette. A Péterfia utcai kapun kívül ugyanis br. Vay Miklós, a debreceni salétromgyár tulajdonosa 1809-ben építette fel a salétromházat. A mellette lévő »permeték« területét már 1801-ben körülárkoltatta. A térkép alapján pontosan rekonstruálható az üzem 19. századeleji helyszínrajza. A mai Bem téren lévő »Ujj Péterfia« utcai kapu előtt volt a permeték területe. A nagyjából téglalap alakú telek északi sarkában állt az L alakú salétromfőzőház, a telek jobb és bal oldalán helyezkedtek el a salátromkészítéshez nélkülözhetetlen gánéjdombok.

A térkép eddig ismeretlen volt Módy György előtt is, aki a város és környékének kéziratos térképeit feldolgozta. Az általa leírt térképek között van ugyan egy, szintén Kováts Györgytől származó 39x50 cm nagyságú kéziratos térkép a Városi Levéltárban Dv. T. 315. szám alatt, amely ezt a címet viseli: »Péterfai Permeték Helye. Kováts György 1814.« A két térkép kétségkívül egy időben készült, azonban a Kollégiumi Múzeum példánya részletesebb, szebb kivitelű, Debrecen település történetéhez is értékes adatokat szolgáltat.

A debreceni salétromfőzés másik tárgyi emléke a sárospataki Református Múzeumban található. Ez a tiszáninneni és tiszántúli császári és királyi katonai salétromhivatal pecsétje. A vaspótló készült, ovális nyomólappal ellátott, finoman metszett pecsétnyomó körirata így hangzik: »SIGILLUM CAESO REGIAE SALIS NITRI IN HUNGARIA CIS ET TRANS TIBISC.«. A köriraton belül az osztrák—magyar egyesített címer rajza helyezkedik el. A köriraton kívül az 19. század elejéről való és debreceni eredetű indokolja, hogy a múlt század elején Debrecen volt a salétromfőzés központja. A napoleoni háborúk miatt megnövekedett a puskaporgyártáshoz szükséges salátrom jelentős részét a város területén működő gyárakból szerezte be a katonaság.

Népi táplálkozás Hajdúhadházon

ENYEDI JÓZSEF

Még a legszegényebb hadházi embernek is az volt a legfontosabb dolga, hogy családja betevő falatjáról, egész évi kenyérnekvalójáról gondoskodják. Ha nem volt feles, vagy harmados földje, részaratást vállalt, vagy a cseplőgéphez szegődött, hogy ne maradjon kenyér nélkül a családja.

Igy gondoskodtak a zsirnakvalóról is. Igyekeztek ragasztani (venni, szerezni) maguknak egy »koszos« (sovány, lemaradt választott) malacot, amit mosogatón, kenyérhéjon, dudván is felnevelhettek, s ha annyira zsendült, (javult) levágták. Így volt mihez nyúlni, mert a sok éhes száj, meg a tarisznyázás nem érte be a semmivel. Még ilyen gondoskodás mellett is elég gyakran előfordult, hogy hamarabb felelőzték az abroszt; a kenyérnekvaló, vagy a zsirozó (szalonna) nem tartott be újig. Ilyenkor kénytelenek voltak más asztalához fenni a kést. (Bentkosztos cseplő mentek.) Amikor fogyófelén volt a szalonna, sok gyermeknek szedt így a regula: Kicsi pecsít, nagy papát. Ha a kenyér volt fogytán, azt mondták, hogy popa lett a kenyér.

Gyermekkoromban a mi családunkban is mindig nagy becsben tartottuk a kenyeret, nem pazaroltuk, nem pocskóltuk el. Még a kenyér héját is megégettük, mert ahogy belénk nevelték, attól lesz az arcnuk szép piros. Az volt a szerencsés, aki a mezőről hazajött apánk szeredéséből hamarabb kikötözte a megmaradt úgynevezett madárlátta kenyeret. És hogy elpityergtünk amikor a nagyvásárból — rossz vásár esetén — percc helyett csak perccmadzagot hoztak szüleink. Mert azok a percesek gyakran összeveszték, felborogatták egymás sátraikat, a portékaikat pedig egymáshoz verték. Így csak a megmaradt perccmadzagot hozhatták el nekünk.

Nemhiába, hogy régen is a legfontosabb tápláléka volt a hadháziaknak a kenyér, az asszonyok egymással versenyeztek, hogy ki tud jobb kenyeret sütni. A lányok alig cseperedtek fel (10—12 éves korukban), már dagasztótként mellé állította őket az anyjuk. Büszkén kínálták meg a vendéget, a szomszédokat az illatos friss kenyérről, s hadd vigyék el a hírét, hogy a lányuk milyen jó kenyeret tud sütni, hogy maholnap férjhez is mehet. Mert csak azok a lányok voltak kaposák, csak azoknak volt becsületük a nősülendő legények előtt, akik jó dolgok és sütni-főzni jól tudtak. Az ilyenek még a jég hátán is meg lehet élni — mondták.

Hogy milyen nagy a jelentősége a kenyérnek a hadháziak életében még ma is, azt a lakosság nyelvében előforduló gazdag és színes kenyérről kapcsolatos következő szólások és szókapcsolatok is sejtetik: Kenyérre gondol, aki éhes. Kenyér gondja van. Kenyér (kereset) után jár. Kenyérből se tud jóllakni. Sok a kenyérszűrtője (családtagja.) Annak aki éhes, kenyérhaj is édes. Száraz kenyér, hideg víz, attól van jó egészséged. Barna kenyér, fehér só, a legjobb pirostitó. Fehér cipő, sós túró, éhséged ellen igen jó. Lesz még szőlő, lágykenyér. Kenyér és bor nélkül szerelem is meghűl. Utolsó falat kenyerét is megossa. Ki kenyérről jól tud lakni, húst is lehet annak adni. Ki dolgozni nem szeret, nem érdemel kenyeret. Biztos kenyere van. Panaszos — keserű, nehéz, kegyelem — kenyeren él. Könnyel áztatja kenyerét. Hátán háza, kebelén kenyere. Kenyeret ad a

kezébe. Az állam kenyérét eszi. Verejtékkel keresi kenyérét. Kenyérrel eszi a cipőt. Sajt és kenyér két tál étel. Olyan (jó), mint egy falat kenyér. Kenyérre lehetne kenni. Kenyeres pajtás. Kenyérre tör. Kenyérharc. Egy kenyéren élnek. Kenyértörésre kerül sor. Nem kenyere. Kölcsönkenyér visszajár. Majd megbékül a maga kenyérén. Megette a kenyere javát. Nem éri meg az új kenyeret.

A kenyér a hadháziaknak máig is nélkülözhetetlen mindennapi eledel. Kenyeret esznek levessel, hússal, szalonnával, tojással, gyümölcselel stb. Sokan még a puszta kenyérről is hallgatnak, elmegy vele egy sor. De a vajás, zsíros, lekváros, mézes, tejeles és cukrozott kenyeret a legigényesebbek sem utasítják vissza.

A kenyér után a leves foglalja el a fő helyet a hadháziak táplálkozásában. Kevésből előállítható. Víz, krumpli, kevés száraz tészta, szalonna, hagyma, só, paprika még a legszegényebb háznál is előfordul. Ha pedig száraz kenyér is kerül hozzá, akkor még öregíteni (sűríteni, javítani) is lehetett. Ha többnek főztek, a víz még pénzbe se került. Így igaz az az ismert szólásunk, hogy szegény ember vízzel főz. A levest nemcsak a mezőn dolgozók főzték meg elég gyakran, hanem a háznál is. A szóbeszéd szerint az egyik hadházi szegény ember amikor már megunta enni a sok vizilevest, így szól a feleségéhez: Habard be feleségem egyszerre az egész kút vizét, hogy ne kelljen minden nap megfőzni a lébelőtyöt.

Kétféle levest ismernek: édeset és savanyút. Édes leves a tej-, borsó-, krumpli-, karalábé-, keménymagos-, hús-, zöldség-, rizskása-, lebhencs- és a gulyásleves. Savanyú leves a hagyma-, tojás-, pasuly-, becsinált-, gyümölcs-, káposzta-, sóska-, korpacibere és a paradicsomleves.

A leves ételeket tejjel, tejfellel, rántással és beleapított kenyérral javították, illetve sűrített. (Van mit aprítani a tejbe — tébe, illetve lébe — mondja a szólás. Ezért van igaza dr. Gunda Bélának, amikor az Ethnographia egyik számában meggyőző érvekkel mutat rá arra, hogy miért nem helyes úgy értelmezni a fenti szólást, hogy van mit aprítani a tejbe.) Szeretik az erős fűszerezett, zsíros nehéz ételeket. Különösen a gulyásleves, lebhencsleves és a húsvésvésvé szokták jól megpaprikázni. Amikor a zöldpaprikának szezonja van, erős paprikát karikáznak a levesbe, hogy minél lángolóbb (erősebb) legyen. Nehezen barátkoznak meg az olajos étellel. Sokáig szinte lenézték azt, aki olajjal főzött.

Gyakran előfordult, hogy a mezőn dolgozók hetekig nem jutottak föttételhez, kenyér-szalonnán éltek. Szerencsésebbek voltak azok, akik a faluhoz közel dolgoztak, este föttétel mellé ültek. Sokan sajátuk vesztegetni az időt a főzéssel, de gyakran azért is elmaradt, mert nem volt főznievaló. Ilyenkor haraptak valamit, vagy ahogy mondták, löktek valamit a gilisztának.

Ha megkérdezték ezeket a vékony kostú emberkeket, hogy mit főznek, ilyen válaszokat adtak: Rövid krumplít hosszú lével. Vízet főzök, sót bele, majd válik valamire. Ami nyers. Amire facsarodik. Két szélét a közepevel. Hibeabokát, túrimányokát. Gezemicét. Léfélét. Vízilevest. Lébelőtyöt. Majd amire sikeredik. Majd fonyasztok valamit. Maislevest. Éddmegeleves. Motorleves (mert hamar megéhezték utána). A kislábást a nagyba éresztem és a mozsárt ráverem. Az ajtót berántom. Stb. Így csak szegény emberek tudják nevétségessé tenni a saját nyomorukat.

Tudvalevő, hogy a hadházi kötörök sokszor hónapokig is messze távolban dolgoztak otthonuktól, s gyakran elfogyott a főznievalójuk. Olyankor kifogatták a tarisznyájukat, összeadták a megmaradt maradék szalonnájukat, főznievalójukat és főztek vele valami léfélét, amit közösen fogyasztottak el. Ekkor mondták, hogy »cakanpakot« főztek.

Az étrendet a különféle alkalmak, ünnepek, a végzett munkák és az évszakok irányítják. Lakodalmakban éppen úgy elmaradhatatlan a sülttyúk, mint a disznótorokban a toroskáposzta, vagy szüretkor a birkapaprikás. Nagypénteken ciberét (gyümölcslevet) és szabógléért (zsírnélküli cukrozott ujjnyiszlésre vagdalt laskatészt) főztek. Aratáskor a kanecetest becsülték sokra, mert erős, frissességet adott és nem kívánták rá annyira a vizet. A mezei főttételek között első helyen még mindig a lebbencs és az öhön áll. A parasztételek között pedig legnépszerűbb a sültszalonna. Nem tartják igazi parasztembernek azt, aki sültszalonnával életében még nem evett meg egy véka hamut. Sajnos, az utóbbi időben sok régi jó ételünk és téstánk feledésbe megy. Helyükre a legtöbb esetben sokkal silányabbak, de rangosabbnak, előkelőbbnek látszóok kerülnek. Mert mindenki különbnek, módosabbnak akar látszani másnál. Ezért a mai lakodalmak inkább divat- és tortabemutatók. Mert az illatos és ínyleg csiklandozó aranygaluskával, rétesbéllel, 8 ágra font megszólás kaláccsal, aranyszínűre sült csőrőgével és fonatossal nagyon maradnak látszanának a rangos tortafélék mellett.

A hadháziaknál az étkezés mindig bizonyos ősi szokással ment végbe, melynek maradványai még a mai megváltozott körülmények között élőknl is észlelhető. Ilyen iratlan szokás volt, hogy evésnél mindig a család főült az asztalfőn (főhelyen). Mellette a legidősebb fiú, aki az étkezésénél az apja után másodiknak következett. Az anyja mindig utolsónak szedett, mert az ételek behordásával és a gyermekek kielégítésével volt elfoglalva. A gyermekek evéskor még ma is sok helyen külön ülnek (kiszaltal) mellett, vagy ki itt, ki ott, némelyek a küszöbön. A felnőttekkel egy asztalnál csak akkor étkezhettek, ha egy sorban kapáltak, kaszáltak azokkal. Húst is csak akkor ehettek, amikor már a nagyk sorába léptek. Legfeljebb baromfiaprólék (lába, nyaka, feje, szárnya, zuza, mája) juthatott nekik.

Akkor fogtak az evéshez, amikor a család valamennyi tagja együtt volt, és a jószágot is rendbe tették (vagyis az etetést, itatást, fejést, almózt elvégezték). Ezért járta Hadházon az a népi szólás, hogy tisztességes lánynak napplementre otthon a helye. Ugyanis akkor ment haza a jószág, a csorda, a csürhe a legelőről, és a jószág körül kellett a segítség. Ha mégis előfordult, hogy nem mentek haza rendes időre, lefordítva találtak az üres tányérral figyelmeztetésül, hogy egyenek ott, ahol eddig voltak.

Ha a családtagok közül valamelyik a munkából éhesen ment haza és otthon nem várták föttétellel, azt mondták neki, hogy keressen valami enniválót a kamrában. Az aztán válogathatott a kenyér, szalonna, hagyma, zsír, száraz disznóhús, tej, túró, lekvár, dió, méz, bor stb. közül. Aki rendszerint egy szeg (vágás, ami 6—7 cm hosszú) kolbásznál kötött ki s ivott rá egy pohár bort, ami elég volt ahhoz, hogy elüsse vele az éhséget.

A kenyér megszegése, karéjozása, feldarabolása (szeletelése) a család fő dolga volt, s mindenkinek a tányérja mellé tett egy-egy darabot. Amikor kint a mezőn szalonnasütéskor valamelyik még nem felnőttsorban levő fiú nagyobb (vastagabb) karéj kenyeret vágott, vagy nagyobb darab szalonnát húzott a sütőjére, így figyelmeztették: Azért vigyázz az emberségre! Nem félsz, hogy eltör a kezéd? Elég lenne az egy kaszásnak is.

A tányérba kiszedett ételt meg kellett enni, nem hagyhatták meg. A gyermek nem válogathatott. Azt ette, ami volt. Igazán érvényesült az eszi, nem eszi elv. Ha a gyermek azt mondta valamelyik ételre, hogy nem kell,

nem erőltették bele. Ha nem kell, tedd el, majd megeszed reggel — mondták neki.

Évés előtt levették a kalapot (még a mezőn is). Evés közben nem beszélgettek, nem csámcsogtak, nem szürcsöltek és nem kortyoltak. Csak akkor ittak, amikor befejezték az evést. Ha zsíros, húsos étel után egy kis bor is került az asztalra, a család fő így vezette be: Igyunk egy pohár bort, ne mondhasza az a marha, hogy kutya ette meg.

Télen a szobában, nyáron a pitarban, vagy a ház előtti eperfa árnyékában ettek. A legtöbb családban még ma is megvan az a szép szokás, hogy csak akkor foghatnak az evéshez, amikor a család fő »jóétvágyat« kíván, és csak akkor állhatnak fel az asztaltól, amikor »egészségekre« kívánása elhangzik, amit illő megköszönni mindenkinek. Evés után egy kevés ideig még az asztalnál maradtak, pihentek, beszélgettek. Aki fel akart állni, így tartották vissza: Maradj, ejtődj még egy kicsit, hadd köszön a hájad!

Ha étkezés közben kedves vendég érkezett, asztalhoz ültették, s a kínálásnál ilyenféle párbeszéd alakult ki:

— Jó étvágyat kívánok!

— Köszönjük, része legyen benne. Tartson velünk!

— Csak tessék, isten áldásából, nekem már járta. Vagy tréfásan: A kutya se enne veletek.

— Nem bizony, mert az orrára ütnék.

— Nem erőszak a disznótor. Nincsen olyan rakott szekér, amelyre ne férne. Ne sértsen meg, vagy utál? Amitől mi nem halunk meg, attól más sem hal meg.

Ilyen szíves kínálást nem lehetett és nem is illett visszautasítani. Ha többet nem is, de egy falatot enni kellett.

A hadháziak vendég szeretetét igazolják a következő evésre biztató népi szólások is: Együnk, igyunk, úgysem viszünk el semmit sem a hátkunkon (ha meghalunk). Az a mienk, amit megesszünk. Együnk, koplalhatunk még eleget (ha meghalunk). Együnk, igyunk, ne búsuljunk, lesz még rosszabbul is. Egyél, csúnya az ember, ha sovány! Egyél, igyál, ne kímélj a gazdát (az se kímél téged). Együk meg mind, hadd legyen szép idő! (A néphit szerint a tálban megmaradt étel oda csalja a rossz szellemeket.) Garas van a tál alján. Ahhoz lehet bírni, aki enni tud. Egyél, van mit, nem úgy mint szegény háznál. Egyél, ne koplalj, mint otthon! Nem sajnálom, csak fogy (tréfásan). Ha nem eszik a marha, megmarad a szalma (tréfásan).

Az idősebb asszonyok még szívesen forgatták a főzőkanalat. Szeretnek sütni, főzni. Tudtak is. Az egyszerű pergelt levest olyan jól megfőzték, hogy a vendéglőben még a húsleves is elszégyelhetette volna magát mellette. Azok az asszonyok tudták, hogy más ízű az étel akkor, ha fedő alatt fő, vagy nyitott edényben. Azt is tudták, hogy más az íze a főzni valóknak akkor, ha kevés, vagy bő lében, vagy hajában főtt. A hús, a tészta, a krumpli íze aszerint is változik, hogy milyen nagyságra, alakra, vékonyra vágják, aprítják, szeletelik, formálják. Ezért különböztek meg levesbe való tésztaíll leveles, laska, csiga, eperlevél, reszelt, csipegetett és szagotott tészta. Arra is vigyáztak, hogy főzőeszköz átjárja a fűszer a hozzávalót, a főzni való. Mert a »sajtalan« (ízetlen, sóltan) ételt hiába fűszerezik meg akkor, amikor már megfőtt, csak nem olyan jó az. A kihűlt, sokáig állt étel se jó. Erre mondják, hogy megmeredt, megbagolt.

A főzésben nyert ilyen alapos jártasságuk és elismert szakácművészetük miatt egyik-másik hadházi asszonyt még a szomszéd községekbe is elhívták egy-egy nagyobb lakodalomban a főzést irányítani.

Rohamosan változó életünkben a technika ezen a téren itt is lényeges változást hozott. A különféle konzervek, félkész ételek, üzemi konyhák, étkezdék olcsóbban tudnak hozzájuttatni az ételekhez. Tagadhatatlan, a ma asszonyai sok időt és anyagot megtakaríthatnak vele. Előnyeivel a hadházi asszonyok nagy része most ismerkedik. S ahogy tért hódít az új, úgy változik a férjhezmenendő lány, a háziasszony elnevezés jelentése is. Nagyanynak idejében háziassnak lenni azt jelentette, hogy a nő tudott sütni, főzni, mosni, varrni, takarítani, szeretete az otthonát, s annak tisztaságára vigyázott.

A legtöbbször mai lány egy egyszerű rántottlevest sem tud megfőzni, nemhogy egy 3–4 tagú család háztartását vezetni tudná. Inkább igyekeznek elsajátítani a gépkocsivezetést és a háztartási gépek kezelését, mert a megváltozott viszonyok más igényekkel, követelményekkel lépnek fel. Ezért mennek feledésbe egyes ételfélék is. Pedig az egészséges családi élet tartósságát még sokáig az is befolyásolja, hogy a nő mennyire háziass.

Valamikor asszonyaink, ha kedveskedni akartak egymásnak, megajándékozták azt egy-egy kitűnő ételleppel. A hadházi anyák leányaiakkal gyakorlatban igyekeztek elsajátítani a főzést minden csínja-binjáért. Most az általános iskola próbálja azt, de nem valami jó eredménnyel. Mert az eddigi tapasztalatok azt igazolják, hogy az iskolából kikérült lányokkal nem tudják megszerettetni a főzést: a legtöbb nem tud, de nem is akarja megtanulni a főzést. Talán a főzés tanításánál jobban kellene figyelembe venni a helyi viszonyokat és adottságokat. Előkelő ételek, torták helyett egyszerű, hagyományos ételek főzésére kellene a fősúlyt helyezni. Olyanokra, amelyekre az életben, a munkás hétköznapok főzésénél nagyobb szükségük lesz. Egyszerű, laktató, változatos, könnyen elkészíthető ételek főzését kellene inkább gyakoroltatni az iskolában.

Ez a szerény munka, amikor közel 200 régi hadházi étel főzésével megismertem, ezt a célt is kívánja szolgálni.

Tekintettel arra, hogy helyszűke miatt az ételreceptek közlésére korlátozott lehetőségeink vannak, ezért most csak néhány, ma már majdnem teljesen feledésbe ment régi étel elkészítésének a módját tudjuk közölni.

RÁNTOTT BODZAVIRÁG

Ezelőtt 70–80 évvel a hadháziak a bodzavirágot és az akácvirágot nemcsak gyógyteának szedték, hanem táplálkozásra is használták.

A bodzavirágot (akácvirágot) mielőtt elvirágozott volna, rövid szárral leszedték és megmossák. Majd tojást kevés liszttel pépszerűvé kevertek, beleamartogatták a megmosott bodzavirágot, és mint a húst forró zsírban kirántották.

Palacsintát is töltöttek bodzavirággal. A lisztet tojással, tejjel, cukorral, pici sóval pépszerűvé kavartak, s ebbe a palacsintatészta apróra vágalt bodzavirágot kevertek (ma reszelt almát szoktak így), amit palacsintasütőben forró zsírban kisütöttek.

Nem lehet kétséges, hogy valamikor sokra értékelték, amit ez a ma is élő hadházi szólás is sejtet:

Tele (van) a segge bodzatúróval — mondják a hadháziak arra a kevély, büszke emberre, aki jómódjában azt se tudja, mit csinál.

TÉSZTÁSKÁSA

Amióta a köleskását kiszorította a használatból a nála jóval silányabb értékű rizskása, ez az étel is kezd feledésbe menni, pedig régen nagyon kedvelt és elterjedt laktató étel volt. Különösen a pásztorok értékelték nagyra. Azt tartják róla, hogy csak akkor jó (mint az öhön és a lebbencs-leves), ha lint a szabadban vasfazékban főzik.

Vasfazékban apróra vágalt avas szalonnát pergelnek (pirítanak), amit sóval, paprikával fűszereznek. Majd megmosott köleskását tesznek bele és annyi vizet öntenek rá, hogy az egy ujnyival magasabbra emelkedjen a kásánál. Amikor félfőzésben van, minden főre egy marék mezei (száraz lebbencs) tésztát tesznek hozzá, amit kavarás nélkül addig főznek, míg elfő a leve. Akkor összekavarják és a továbbiakban úgy főzik, forgatják, mint az öhönt.

KORPACIBERE

Ezelőtt 40–50 évvel az idősebbek közül még sokan ettek korpaciberét. Azt tartották róla, hogy az öregeknek és a gyenge gyomrúaknak orvos-ság. A fogatlanok is kedvelték, mert a beleaprított száraz kenyeret is megehettkék. Elkészítése a következőképpen történik:

4–5 liter langyos forralatlan vízhez 1 liter korpát kevernek, kevés kovászt, vagy élesztőt tesznek hozzá és meleg helyen erjesztik. Amikor a korpá az edény aljára ülepedik, a leöntött levét sóval, paprikával fűszerezik és felfőzik. Hidegen és melegen egyaránt fogyasztható.

Vízicibere. Inéség időben sok szegény embernek volt éhségcsillapítója ez a nagyon szerény főttétel. Vízet forraltak, amit sóval, ecettel, cukorral ízesítettek. Kenyeret aprítottak bele és úgy fogyasztották. Ma már a legszegényebbek sem ismerik.

KANECETES

Füstölt disznóhússal főzik. A darabokra vágott száraz disznóhúst bő lében megfőzik. Majd bő hagymás, paprikás rántással feleeresztik és ecettel savanyítják.

Régen az aratóknak kedvelt ételük volt, mert a nagy melegben hűsítette őket. Ugyanis kenyeret aprítottak bele és hidegen ették. Aratóknak az asszonyok nagy ételhordókban (cserépfazék kötött hálóbá fogva) a mezőre is kivitték. Pincében, vagy a kútba leengedve napokig elállt.

KUKÓS

50–60 évvel ezelőtt még gyakrabban megfőzték.

A tyúktojás tompa végére nagyobb, a hegyes végére egész kicsi nyílást törtek. Kifűjták belőle a tojást, a kukóját (héját) pedig kimosták és száraz, szellős helyen (kamrában, padláson) házicérnára fűzve összegyűjtötték. Bezsirozták, hogy ne száradjon és ne törjön olyan könnyen. Amikor egy főzéshez való (egy főre 3 db) összegyűlt, gyengén abarolt tüdőt és avas szalonnát apróra vágalt, amit kifakadoztatott (főzészor kiharadt) köleskásával, apróra vágott petrezselyem zöldjével és nyers tojással ugyanúgy összekevertek és sóval, borssal fűszereztek, mint a töltöttkáposzta töltelékét. Azután a kukókat forró vízben ismét gondosan kimosták és a töltelékkel a kukóba töltötték. A kukó nyílását szalonnabőrrel, vagy nyers krumplival zárták el, s utána nyílásával felfelé fazékba rakták, vizet öntöttek rá és úgy főzték.

Amikor megfőtt, hagymás, paprikás rántással, tejjel feleeresztették és apróra vágott petrezselyemlevéllel felfőzték.

Büttösi István mozsara

TAKÁCS BÉLA

Debrecen város 18. századi ötvösei között jelentős helyet foglalt el a Büttösi család. Büttösi György 1741-ben nyert polgárjogot a városban, mesterségét 1741–1783 között folytatta előbb a Cegléd, majd a Varga, végül a Piac utcai műhelyében. Id. Büttösi István neve az 1712–1738 kö-

Büttösi István mozsara.

zötti céhíratokban fordul elő. Fia, ifjabb Büttösi István 1744–1787-ig dolgozott a városban. SB jelű mesterjegye (Stephanus Büttösi) elég sűrűn megtalálható a debreceni környéki református egyházközségek ezüst-úrsztali felszereléseiben.

A debreceni Református Kollégium Múzeumába régebben bekerült egy 9,5 cm talpátmérőjű, 12 cm magasságú, 12,5 cm szájtátmérőjű öntött bronz mozsár. A mozsár talpírásán liliomokból álló, domború fríz fut körbe, oldalán egy plasztikus fül, a fül két oldalán domború, szárnyas angyalfejek helyezkednek el, a füllel ellentétes oldalon a kopás miatt olvashatatlan felirat és 1670-es évszám látszik. A mozsár szájjáremén latin felirat olvasható: IN TE DOMINE SPERAVI NON CONFUNDAR IN AETR. (Magyarul: Tebened reménykedem Uram, nem szégyenülök meg az örökkévalóságban.) A domború latin felirat alatt, a fül jobb oldalán későbbi korból származó beütött név olvasható: BÜTTÖSI ISTVÁNÉ.

Semmi kétségünk nem lehet afelől, hogy a mozsár a Büttösi család tulajdona volt. Azt viszont sajnos nem tudjuk eldönteni, hogy melyik Büttösi István felesége használta ezt a valóban művészi kivitelű bronz-mozsarat.

MEGKEZDŐDÖTT A LUBLINI VÁRKÁPOLNA RESTAURÁLÁSA

Nemcsak Lublin városának, hanem egész Lengyelországnak egyik legértékesebb műemléke a lublini várkápolna (kaplica zamkowa w Lublinie). A XIV. század elejéről származó gótikus kápolnának az az érdekessége, hogy eredeti freskói között nem egy bizánci hatásokat mutat. A várkápolna restaurálásával a jövő év végére készülnek el és a városban elhelyezett Vajdasági Múzeum állandó kiállításának megnyitásával egy időben nyitják meg a kápolnát is a közönségnek. A kápolna történetéről öt színes és két fehér-fekete képpel díszített jó összefoglalót adtak ki (Irena Buczkowa: Kaplica zamkowa w Lublinie. Lublin, 1972.).

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK CSOKONAI SZÁMA

Csokonai Vitéz Mihály születésének 200. évfordulójára a MTA Irodalomtudományi Intézetének folyóirata, az Irodalomtörténeti Közlemények Csokonai számot (LXXVII. évf. 6. szám.) jelentetett meg. Az emlékszám tartalmából kiemeljük Julow Viktor alapvető tanulmányát (A barokk Csokonai stílus-szintézisében), Vajda György Mihály cikkét (A neoklasszicizmus és Csokonai), valamint Rózsa György írását (Iconographia Csokonaiana).

A DÉRI MŰZEUM 1972. ÉVI ÉVKÖNYVE

A Déri Múzeum 1972. évi évkönyve sajnálatosan nem készült el az év végéig. Az előzőekhez hasonló kivitelben készül, gazdag tartalmú évkönyvünk 1974 első felében fog megjelenni. Közben befejezéshez közelednek az 1973. évi évkönyv szerkesztési munkálatai.

Javaslat olvasóegylet alapítására Hajdúhadházon 1860-ban

MOLNÁR AMBRUS

Ez év tavaszán a Hajdúhadházi Községi Könyvtár új, modern épületbe költözik. Az új épületben kényelmes olvasóterem várja majd a művelődni, olvasni vágyó embereket. Napjainkban általános és természetes az olvasás és a művelődés igénye. Nem volt ez mindig ilyen általános és természetes Hajdúhadházon. Több mint 100 évvel ezelőtt az olvasás és tájékozódás igényének felkeltése ügyében intézett felhívást és terjesztett elő egy javaslatot a hajdúhadházi értelmiségiek között Bartha Mihály református lelkész. Nem tudjuk, volt-e azonnal megfelelő visszhangja ennek a felhívásnak, de mivel a körlevél olyan indokokra hivatkozik az olvasóegylet létesítésének szükségességére vonatkozóan, melyek sok tekintetben ma is indokai lehetnek a többoldalú tájékozódásra való biztatásnak, az alábbiakban részleteket közlünk a javaslatból, mely szerintünk Hajdúhadházon az olvasóegylet és könyvtár indító gondolata volt!

Bartha Mihály javaslatának elvi részében megállapítja: »... érzem, hogy nem csak kenyérről él az ember, s hogy ezt velem egyformán közlünk többen érzik, annak bizonyítására csak azon tényre hivatkozom, hogy 200 pftnyi (= pengő-forintnyi) összeg kiadatik évenként, és csupán hírlapi irodalomra. És mit nyerünk e jelentékeny összeg kiadásáért!? Ki szerencsésebb körülmények közt van két, legfeljebb három lapot lát 15, vagy 20 pengője után, s több áldozatra nem lévén képes csak sóhajtni tud, hogy óhajtott szellemi táplálékát nem találhatja. E bajon segíteni véleményem szerint csak egyesülés által lehet, és ezt az egyesülést parancsolja nekünk önérdékünk.«

Az olvasóegylet létesítését az »önérdeken« túl abból az okból is sürgeti, mert az értelmiségiek köteletségének tekintti az ismeretek bővebb birtoklását és ebből folyóan a helyes ismeretek terjesztését a nép között. Indokait pontokba foglalva így adja elő:

»A) Szellemi bővebb táplálkozásunk és így pénznünk nagyobb hasznára adása tekintetéből; Avagy nem nagy nyereség-e? ha az egyén ki 15–20 pengő-forintot fizetve, 2–3 lapot olvashatott, ezután harmad, vagy negyed részéért 10–12 lap mellett 2–3 tudományos folyó írást is olvashat!?

B) A nemzeti irodalom pártolása kötelezettségének érzetéből; Midőn most túlnyomólag 2–3 lapot tartunk, nem kedvezőbb hatású lesz-e az nemzeti irodalomra, ha 10–12 vállalatot pártolunk!?

C) E válságos időkben a világesemények mikénti állását eltérő irányú és helyzetű lapok utáni tisztábrani felfogása szükségessége voltából; Avagy nem tisztábrán foghatjuk-e fel a dolgok állását, ha nem csak Pestről, hanem Szegedről, Debreczenből, Kolozsvárról, Brassóból, vagy éppen Bukarestből is jár lapunk!?

D) A Hon iránti azon kötelezettségből, mi szerént a közérzetet körünkben ismerni, s annak jó irányt adni, mint az itteni értelmiség képviselőinek szent hivatásunk; Avagy ha tudom, hogy másutt hajnallik, nem szükséges-e tudnom, hogy Nálunk hányat ütött az óra? Mikor kell szét vonni a kárpitokat? Hiszen ki nevejtük a gyermeket, ki elő mutatja a könyvbbe rajzolt Kolibrít, Griffet és Paracicsom madarat, órákig tud be-

szelni sajátosságairól, s az ereszbé házanként fészkelő fecskét nem ösmeri!

E) Az eszme csere s ez által a vágyak érdekek lehetőleg egyesítése szempontjából; Ami az eszmecserét s ez által a vágyak és érdekek egy húrira hangolását illeti; ha a Spártaiak e tekintetben némileg czelt értek az ifjak együtt étkezése által, mennyivel inkább reményelhető ez ha szellemi tekintetbeni táplálkozás egy bizonyos helyre álltával, a vélemények kölcsönös ki cserélésére tér nyitvatván, alkalom nyújtatik ki ábrándulni a tév eszmékből, vagy felvilágosittatni, jó útra terelni a tévelyedettek.«

A felhívás elvi részét a javaslattevő a következő buzdítással fejezte be: »A fentebb írtak igazságáról meggyőzve, nem kételkedve, hogy e dolgok tisztelt atyámfiai szemüvege sem mutatja másképpen, bátor vagyok azon indítványommal fellépni: *Egyesüljünk, alakítsunk Olvasó Egyletet!*

Az olvasóegylet szükségességének elvi megalapozása után a gyakorlati kivitelezésre vonatkozóan is ad néhány tanácsot. Az olvasóegylet helyiségére vonatkozóan megállapítja: »Szóllani kell vala még a helyiségről s annak a szükségességekkel felruházásáról, a lapfelügyelő és könyvtáros mikénti eljárásáról, de mindezekről talán bőlcsebben és hatályosabban fognak szólni mások.«

Az olvasóegylet működésére vonatkozóan 8 pontba foglalt »Alapszabályi Vázlat«-ot terjesztett elő. Az 1. pontban a tisztségviselőket sorolja fel. Elnök, elnökhelyettes, jegyző, pénztáros és könyvtáros választását javasolja. A 2. pontban negyedévenkénti gyűlés szükségességét tárgyalja. A 3. pont így hangzik: »Tagjai a Társulatnak, mind azok, akik évnegyvedenként 1 pengő-forintot befizetnek, s ki fogás nélküli jó erkölcsű emberek. Ezek a gyűléseken szavazattal bírnak fejenként, választanak tiszteket, s határoznak a meghozandó lapok felett.« Az olvasóegylet tagjai tehát nemcsak értelmiségiek lehettek, hanem mindenki, aki a fentebbi feltételeknek megfelelt. A 4. és 5. pont intézkedési javaslatokat tartalmaz arra az esetre, ha valaki a kiadott lapokat elveszti, vagy olvashatatlanra teszi. A 6. pont érdekes módon javasolja a nők számára is elérhetővé tenni az olvasóegylet hasznát: »Minthogy a szellemi táplálékban a Nőket is részesíteni köteleységünknek ösmerjük, minden vasárnap este sorba vévén a házakat kik e szerencsében osztoni kívánannak a szépirodalmi, élces és dívat lapok fel olvasandók lesznek azon háznál, ahol annak elfogadására az elnök előtt nyilatkoznak, s ez az illetőnek tudtul adatván az elnök által, ezen tudtul adás által meghívhatnak az ottani megjelenésre.« A 7. pontban a megrendelendő lapok és füzetek tulajdon jogáról, a 8. pontban annak a módjáról intézkedik, ha valaki a saját maga által írártott hírlapot közhasznóra szíveségből az egylettel »közleni kívánja«.

A felhívás eredményességében maga a javaslattevő sem bízott teljesen. Legalább is ez tűnik ki a javaslat befejező mondataiból: »En most ezen egyesülésre való fel szollításomat — mint szoktam tenni más közérdekű írásaimmal — a Nemes Város asztalára le tészem, ajánlvá figyelmebe az ügyet mindenkinek s óhajtvá, hogy ne legyen ennek sorsa hasonló az iskolák ügyében ez év elején tett föl hívásomával, melyet sem pártolásra, sem cefafolásra érdemesnek lenni senki sem talál. Föl kérem egyszersmind az érdekelteket, hogy dec. 8-i jövő vasárnap akaratum ki jelentésére s a szükséges intézkedések meg tételére a Város Házánál meg jelenni szíveskedjenek. Meg nem jelenésök annak lévén kiáltó bizonytsága, hogy az itteni törekvést szükségselelennek, vagy balga ábrándnak tekintik.

Kérem Fő Hadnagy urat legyen szíves e felszólító ívet el juttatni azon egyénekhez, kik a Város Házánál a napokban meg nem fordulnának, azomban fel tehető róluk, hogy ez által érdekeltni fognak.

1860. nov. Bartha Mihály«

J E G Y Z E T

1. A felterjesztés kézirata (impurum) a Hajdúhadházi Református Egyház irattárában. (Lelkészi Napló 71. sz. alatt.)

MEGNYÍLT A NAGYCENTKI SZÉCHENYI ISTVÁN EMLÉKMŰZEUM

Szeptember 21-én nyitotta meg Dr. Csanády György akadémikus, miniszter a nagycentki Széchenyi kastély helyreállított részében Széchenyi István Emlékiállítását. A kiállítás csak igen nagy szerénységgel nevezhető emlékiállításnak. Rendkívül gazdag anyaggal, gondos rendezésben, igen nagy terjedelemben, szinte teljességre törekedve mutatja be a reformkor egészét és ennek keretében a reformkor mozgatóját, a sokoldalú, művelt, áldozatkész, kiváló hazafit: Széchenyi Istvánt és családját. A nagycentki múzeum messze kimagaslik már most is múzeumaink, különösen emlékmúzeumaink közül. Látogatottsága is ennek megfelelő. Ezrek és ezrek keresik fel.

KÉT ÚJ MŰZEUMI ÉVKÖNYV JELENT MEG

Örömmel tudatjuk, hogy az év folyamán két megyei múzeumi szerzet indította meg évkönyvét. A Szolnok megyei múzeumi évkönyvet (szerkesztette: Balassa Iván, Kaposvári Gyula és Selmeczi László) Szűcs Sándornak szentelték hetvenedik születésnapja alkalmából. A Somogy megyei múzeumi évkönyv kiadása a fellendülőben lévő somogyi múzeológiai élet tagadhatatlan jele. A nagyalakú, gondos kiállítású kötetet Bakay Kornél szerkesztette.

Nagy Sándor (1886—1965.)

ZSADÁNYI LAJOS

A Hajdúhadház múltja és jelene című tanulmánygyűjtemény szerzői nem egy helyen hivatkoznak Nagy Sándor Hajdúhadház története című munkájára forrásanyagként is kezelve ezt a művet. Ki volt e könyv szerzője? — akiről egyik tanítványa Nagy József levéltárás »Hajdú-Bihari Ezeremesterek« című kéziratos munkájában azt írja, hogy »halálával a Debreceni Kollégium utolsó polihistora szállt a sírba«. E szerény méltatás az immár nyolc éve halott tudós-ember életútját, munkásságát kívánja megrajzolni, bemutatva jelentősebb műveit is.

Élete

1886. október 13-án született Hajdúhadházon. Iparoscsaládból származott. Apja szürszabó mester volt. A gimnáziumot és főiskolai tanulmányait Debrecenben végezte. 1906-ban érettségizett a Debreceni Főgimnáziumban. A Hittudományi Akadémiát 1910-ben végezte el. Itt szerzett doktortitult is filozófiából, majd később hittudományból. Tanári diplomáját a debreceni Egyetemen kapta meg. Érdeklődésének köre a magyar történelem és nyelvtörténet, de szerette a filozófiát és a zenét is. Ezért is ment tanulni Prágába a híres Husz Egyetemre, amelynek 1915-ben tanára volt. Fiatal éveinek jelentős részét egyházi pályán töltötte, hiszen 1910—1914-ig Debrecenben, Tégláson, Nagyállóban segédlelkészkedett — majd 1918—19-ben szülővárosában volt tábori-segédlelkész. 41 éves volt már Nagy Sándor, amikor régi vágya, hogy szeretett Kollégiumának tanára legyen, teljesült. 1927-ben a Debreceni Főgimnázium vallásstanárává nevezték ki, ahol 1949. augusztusáig tevékenykedett. Nyugtalan, a tudományok iránt érdeklődő szenvedélyes természete, amely kitaró szorgalommal párosult arra ösztönözte, hogy a levéltári kutatómunka területén dolgozzon. 1949-től a Tiszántúli Egyházkerület Levéltárának a vezetésével bízzák meg, de még előbb 1940-ben tanárkodása mellett átveszi Csikesz Sándor teológiai tanártól a Kollégiumi Levéltárt, amely éppen az ő vezetése alatt egyesül az Egyházkerületi Levéltárral. Tulajdonképpen neki köszönhető a háborúban elkallódott és szétszóródott levéltári anyag összegyűjtése, rendszerezése. A Levéltárnak 1957. december 31-ig volt a vezetője. Utódjának már egy újjászervezett, megbízható, pontos Levéltári gyűjteményt adott át. Tanítványai és munkatársai azt mondják, hogy élete utolsó percéig dolgozott. Régi dédelgetett vágya, hogy a Mosolygó Kollégium című kéziratos munkáját megjelenesse már nem sikerülhetett — a halál kitűtötte kezéből a tollat. 79. életévét taposta, amikor 1965. május 22-én Debrecenben meghalt.

Munkássága

Egy sokirányú és érdeklődésű tudós-ember életét csak úgy tudjuk méltóképpen megörökíteni ha beszélünk műveiről és munkásságáról. Az a sokirányúság, amely egész életére jellemző volt, jellemző munkásságára is. Elsősorban szűkebb pátriája a Debreceni Kollégium, valamint szülő-

városi történetét próbálta az utókor számára megörökíteni. Ma már tudjuk, hogy ez a megörökítés csak részben sikerült. Ez elsősorban a társadalom ellentmondásaiból fakadt, amely kihatott a tudományos munkákra is. Mi volt jellemző e kor tudományos-kutató munkáira? Elsősorban a szubjektívizmus és egyfajta szűk provincializmus, amely erős romantikus szellemi történeti felfogással párosulva éppen egy-egy település megírásánál vezette a szerzőt. E szemléletmód nem a néprajzra, szociográfiára s azok résztudományaira (monográfia, településrajz, régészet) támaszkodott, hanem történelmi, szellemi és kultúrtörténetre. Hiányzott e művekből a történetkritikai elemző módszer. Nagy Sándor munkáinál ha nem is mindennél, ezeket a jegyeket fellelhetjük (Pl. Hajdúhadház Története, A Kollégium története, Egy fiatal élet rapszódiaja, Könny és mosoly, Múltak tarlóján, Más aratója.)

Megjelent műveit, amelyek között zenei és filozófiai tárgyúakat is találunk két csoportra oszthatjuk. Irodalmi és történelmi munkákra.

1. Irodalmi munkái közül kettőt nevezhetünk figyelemreméltónak. Földi János a grammatikus és nyelvújító (megjelent 1929-ben Hajdúhadházon), valamint Egy fiatal élet rapszódiaja. (Csokonai legifjabb éveinek régényes rajza. 1935. Debrecen.)

Kiseb írásai is jelentek meg, mint a Könny és mosoly (törénelmi elbeszélések 1926. Hajdúhadház), s egy verseskötet: Mások aratója (Debrecen, 1930), de ezek a munkák inkább kirándulást jelentettek a szépirodalom területére, amolyan stíluszgyakorlatoknak nevezhetők. A két irodalmi mű közül a Földiről frott tanulmány az első olyan dolgozat, amely reális képet rajzol a Hadház neves tudósáról kijelölve helyét a magyar tudósok között. Tanulmánya két szempontból vizsgálja Földi munkásságát: 1. A Debreceni Grammatikában mennyi a Földitől kölcsönzött anyag (Földi a grammatikus) 2. valamint milyen gyakorlati szerep jutott Földinek a nyelvújító munkában (Földi a nyelvújító).

Másik művének a Csokonai-kutatások szempontjából van jelentősége; a fiatal Csokonairól frott eddigi munkák közül az egyik legjelentősebbnek nevezhetjük. 2. Történelmi munkái közül kettőt említhetünk meg a sok közül, amelyek maradandó értékkel is bírnak. A Debreceni Kollégium története (Debrecen, 1940) és Hajdúhadház története (1929 Hajdúhadház). Az előbbi egy nagyterjedelmű munka, amely a Kollégium négy-százéves történetét írja meg. Célja: (amint a bevezetőben is olvashatjuk), »hogy a Kollégium négy századát elevenen és szervesen beelássa a magyar és európai református egyház és szellemi történet folyamatának képébe«. Ennek a munkának tehát egyháztörténelmi szempontból van jelentősége.

Számunkra a másik a Hajdúhadházról frott történelmi munka az érdekesebb. Ez a műve, amely 1929-ben jelent meg Hajdúhadházon, két részből áll. I. Törénelmi rész., II. Kultúrtörténelmi rész. E könyvnek az adja meg a becsét, hogy úttörő jelleggel bír — hiszen ez az első olyan történelmi munka, amely fogyatékosságai ellenére elének rajzolja egy hajdúsági település képét.

Az első rész a rendszerezőbb, bár kevés benne az adatokra, a tényekre való utalás. Az előszóban azt olvashatjuk, hogy »a Mohács utáni időket homály fedi«, vagy a hajdúk eredetét vizsgálva azt a megállapítást teszi, hogy az »a Mátvás uralkodás utáni zavaros időkbe nyúlik vissza«. (Éppen Molnár Ambrus és Komoróczy tanulmányai igazolják ennek az elnevezését.)

A könyv második része az elnagyoltabb, a rendszertelenebb. Helyesen állapítja meg Dankó Imre, »hogy munkájában a népeletről szétszórtan — egy-egy néprajzilag értékesíthető adat erejéig szól«. Tehát kevés az, amit Hadház népeletről nyújt, pedig Földi kiadatlan munkáihoz is fordulhatott volna. (Pl. Földi közmondásgyűjteményéhez.) Jellemzően írja róla Nagy József: »Publikáló készségében néha elragadta a hæv. Es bizony vele is megtörtént nem egyszer, hogy elferdítette a történelmi igazságot«, de ez semmit nem von le munkásságának értékéből, mert helye ott van a Hajdúság történetíróinak jelentős alakjai között.

RENDBEN FOLYIK A DÉRI MÚZEUM ÉPÜLETÉNEK REKONSTRUKCIÓJA

Ahogy a Déri Múzeum gyűjteményei, kiállításai és munkatársai az év elején kiköltöztek az épületből a Hajdú-Bihar megyei Építőipari Vállalat munkásai azonnal hozzákezdtek az épület rekonstrukciós munkálataihoz. Először a bontási munkákat végezték el. A rekonstrukciós munka a terveknek megfelelően, rendben, igen szép eredménnyel folyik. Az Ecce homo biztonságos helyben való őrzéséről külön tervek alapján messzemenően gondoskodtunk.

ÚJ MÚZEUMI KIADVÁNY

Az Alföld Csokonai emlékszámból kiemeltük *Tóth Béla* Csokonai a képzőművészetben című gazdagon illusztrált tanulmányát és azt a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok Közleményei 22. számaként megjelentettük.

A MEZŐBERENYI MONOGRÁFIA VITÁJA

December 3-án Mezőberényben széles körű, magas színvonalú tanácskozáson mutatták be a kevéssel korábban megjelent Mezőberény története című kétkötetes monográfiát. A monográfia szerzői, lektorai között sok debrecenit, múzeológust is találunk. A mezőberényi monográfia a Békés megyei helytörténelmi kutató- és feldolgozó munka kimagasló teljesítménye: *Szabó Ferenc* gondos szerkesztését dicséri.

100 éves lexikon cikk a hajdúk történetéről

CSORBA CSABA

Az Egyetemes Magyar Encyclopaedia Pesten, 1871-ben megjelent 9. kötetében (110–111. h.) találtuk az alábbiakat N-y K-1 aláírással:

»Hajdúk. Eredetileg nyájörök voltak s nevéket a »hajtó« szótól vették. A mozgalmas XV. század végtizedeiben fegyveres egyesületbe lépve, a határszéleken a mind tovább terjeszkedő ozmán csapatok ellen sok szerencsével küzdöttek, mivel azonban a gyöngé lelkű II. Ulászló tehetetlen kormánya alatt rablásra fajultak, a fegyver viselésétől, mint bűnök eszközétől eltiltattak, s ha másod ízben rajta kaptak, halállal lakolták. (V. ö. 1514. 60. tcz. 2. 3. §§.) A gyászos emlékü mohácsi veszedelem után két osztályra különültek. Az egyiket azok tevék, kik meghatározott zsoldért a fenyegetett véghelyeket oltalmazák s a török által megszállott falvak jobbágyaiban a fejedelem iránti törhetetlen hűséget ébren tartották (V. ö. 1563. 15 tcz.); a másik osztályt ama gonosz faj képezte, mely vagy a maga javára, vagy az önzés salakjába merült kényurak érdekében rablolt s pusztított, s melynek tagjai »liberi hajdones« címet viseltek, kik ellen egynél több országgyűlésen szigorú végzések hoztak. (V. ö. 1598. 29. tcz.) A hajdúk kezdetben mindnyájan gyalogok voltak, de az 1595. s következő évi országgyűlés tanúsága szerint lassankint lovon is kezdének szolgálatot tenni. — A mai hajdúk ivadéka a Boeckay István erdélyi fejedelem szabadságharczaiban oly lényeges szolgálatot tett hajdúknak, kiket aztán hátlából, de még azért is, hogy együtt lakva, nagyobb erőt fejthessenek ki, 1605. decz. 12. kelt adománylevele folytán magyar nemeseknek írt s Nagy-Kálló (Báthory Zsigmond által Böszörményért kicsereivé) Nánás, Dorog, Varjas, Hadház, Vámos-Pércs, Sima és Vid helységekben állandó lakokba telepített, s minden rendes és rendkívüli adózástól örök időkre fölmentett. Ez adományokhoz 1606. febr. 2. Szoboszló is járult. Boeckay adománylevele II. Mátyás és utódai szentesítését kinyervén, a hajdúk szabadítékaik háborítatlan élvezetében voltak egész 1726. nov. 13-ig, midőn III. Károly csak oly feltétel alatt járult megerősítésükhöz, ha ezentúl a közadózás terhében részt veendnek. Emellett a hajdúvárosok Szabolcsmegye törvényhatósága alá rendeltettek az 1715. 85. tcz. által, de e határozat foganatba sohasem vétetett, sőt a hajdúk az 1790. 29. tcz. erejénél fogva, mint autonóm törvényhatósággal felruházott testület, a karok s rendek táblájánál ülést és szavazatot nyertek. Az 1848. hongyűlés végzése szerint manap két képviselőt küldenek. A hajdúk 1699-től, midőn egyesültek, főkapitányukat maguk választották, ki előbb az udvari haditanács, 1834-től a magyar kancellária által erősített meg; de 1809. a választás alkalmával megegyezni nem tudván, ezóta a kormánynak három jelöltet terjesztettek föl. E gyakorlat 1848-ig érvényben maradt. A hajdúk kerülete napjainkban is az ország önálló törvényhatóságai sorában foglal helyet, önválasztotta főkapitánya alatt, kinek oldala mellett szintén szabadon választott tisztviselők működnek. Belső szervezete iránt az 1848. 26. tcz. intézkedik. (Fényes, Magyarország. leírása V; 149–152. Récsi, Közjog, 504–506. Gustermann, Ung. Staatsrecht 197. köv. 1.)«

A jól összefogott, frappáns cikk jelentőségét növeli, hogy Dudás Gyula első hajdú-összefoglalása (A szabad hajdúk története a XV. és XVII. században Szeged, 1887. (előtt íródott jóval. Azzal, hogy felhívja a figyelmet a hajdúk 1514-es szereplésére, Dudás műve megjelenéséig egyedül áll a magyar irodalomban. Szabó István úgy véli (Századok, 1950.), hogy Dudás hangsúlyozza először a hajdúk 1514-es szereplését.

Görög Demeter (1760–1833). Egykorú metszet. 1973. évi Múzeumi- és Műemléki Hónapunk emlékezőseinek központjában állt. A rávaló emlékezés ösztönzést adott élete és munkássága jobb megismerésére, kutatására.

KILIÁN ISTVÁN

»Közép-Európa a háború óta siető katlan. Senki sem tudja, hogy mikor fut ki bizonytalan vegyes tartalma, hogy elborítsa a világot.« Így szól a Számadás első és egyetlen megjelent számában az ugyancsak Számadás címet viselő bevezető.¹ 1936-ban Asztalos Dezső, Gulyás Gábor, Jékely Zoltán, Kiss Tamás, Masits Miklós, Mata János, Menyhárt József, Molnár József, Nagy István, Novák József, Paragh László, Tatay Sándor és Weöres Sándor² debreceni írók és költők fórumot akarván teremteni, megalapították a Számadás című folyóiratot, amely terveik szerint negyedévenként jelent volna meg. Forrongó katlan volt ekkor az ország. Trianon után Horthy területrevíziós politikája a 30-as évek közepére zsákutcába jutott. Nyugati szomszédunk a fasiszta Németország pedig már élesítette fegyverét a közelgő háborúra. A tárgyalótermek zöld asztalainál a nagyok döntenek a magukat szuverénnek hívó kicsinyek felett. S valóban csak egy szikra kellett 1936 után s kirobban a világtörténelem legpusztítóbb, 100 millió ember életét követelő háborúja.

A huszas nemzedék, azok, akik a huszas években jutottak el az írás fokáig, ebben a forrongó világban akartak számot adni önmagukról, a világról, az emberekről. Céljuk határozott és világos: Azok, akiket a hadiségely nevelt, ágyuszó altatott, legyenek bár legyőzöttek vagy győzők fia — nem lehetnek nagyon távol egymástól. Annnyira semmiesetre sem, hogy összekötő hidet ne épülhetne közöttük... Hasábjainkon a komoly magyar huszas nemzedék, később a román cseh és szerb fiatalok legerősebbjei szólnak meg. A mi feladatunk, hogy Közép-Európa gyűjtőpontjában a huszas nemzedék irányítói legyünk...³ A vállalás nagyszerű. Trianon után is az egységes magyar irodalmat kell szolgálni, mi több a béke ügyét. Az induló első szám — amelyet a közelgő háború miatt érthetően nem követett következő sohasem —, olyan programot hirdetett meg, amely a hársógó fasiszta ideológia önréklámhádjáratában sehogy sem illett: a békés nemzetközi együttműködést. A »huszas nemzedék« Közép-Európa gyűjtőpontján, Magyarországon, pontosabban, innen Debrecenből akarja vállalni az irányítást. S bár az előszóban megszabott »határozott világnézeti irány nélküli« szerepvállalás ellen joggal emelhetünk kifogást, az összekötő hidet szükségességének felismerése azonban olyan tény, amely irodalmi folyóiratuk, sőt irodalomtörténetünk mindmáig élő igénye. Amit Kossuth a Duna-konföderációs tervben, amit Ady a Magyar jakobinus dalában megálmodott, azt az irodalompolitikában akarták megvalósítani a merész debreceni vállalkozás írói, szerkesztői, költői.

Nem vakmerőség Debrecen állítani a háború utáni Közép-Európa centrumába? Mi volt Debrecen a harmincas években? Kik voltak a Számadás szerkesztői, hogy a kisváros csendjéből oly messzire akartak szólni. Az alföld mérhetetlen távolságot nyit a messzenél előt. A költői kép itt élő hitté vált. Hitték, hogy Debrecenből végtelenül messzire lehet látni, északra vagy keletre, délre, vagy délre, ahol még él a magyar szó, ahol még ismerik Petőfi Nemzeti Dalát, Kőlcsey Himnuszát, Vörösmarty Szózatát, s ahol olvassák és értik Ady és József Attilát. Ezek a

debreceni fiatalok hittek abban, hogy a világot pusztító első háborút nem követi a második, s ezért hittek abban is, hogy Debrecen az ország második Budapesttel egyenértékű kulturcentrumává lehet fejleszteni.

Az első szám talán erdélyi számnak készült. A végtelen fenyesek hangulatát idézi Gáspár Gyula jól sikerült novellája,⁴ a Bögnek a szarvasok című. Mái is égető s meg nem oldott problémát feszeget Jakab Antal megkapóan szép novellája az Angyalok a falu felett. Jakab Antal azoknak az asszonyoknak állít emléket, akik a kopogató gyermeknek nem tudnak ajtót nyitni. A versrovatot a forma már akkor is kiváló mestere Weöres Sándor három verse (A kö és az ember, Vidéki állomás, Elalvás előtt) és Szoboszlai Mata János (Három vers) képviselik. Kiss Tamás két verssel (Ebredés előtt, Cantus brevis) jelentkezett ebben a kötetben. Novák József egy Horatius-, Gulyás Gábor pedig egy Catullus-vers műfordítását jelentette meg a Számadás első kötetében. A szerkesztők külön kritikai rovatot is nyitottak. Itt a Hajnal Anna, a Kiss Ferenc, Radnóti Miklós, Vas István, Weöres Sándor, Zelk Zoltán verseit is tartalmazó Korunk című antológiát, Román Fialat Költők versgyűjteményét, Weöres verseskötetét recenziálják. Ebben a rovatban kap helyet Wass Albert Farkasverem című kőtetéről, a Felvidéki Írók Antológiájáról írt szakvélemény is.

A Számadás első számát Menyhárt József és Szoboszlai Mata János mesteri metszeti díszítik.⁵ A fentebb már idézett bevezetőn túl a kötet egy másik írásában is kapunk izelítőt a Számadás szerkesztőinek programjáról. Asztalos Dezső 1935. június 21-én olvasta fel Debrecenben a Fialat Írók és Művészek estjén. Klasszikusan fogalmazza meg Asztalos a huszas nemzedék életfelfogását, világnézetét, irodalomszemléletét: »A stoicizmus is szigorú erkölcsi elvet, szenvedés és öröm esetén teljes lelki fegyelmet, erkölcsi állhatatosságot kívánunk, miként a legújabb nemzedék. Mi a bölcsességet, bátorságot, mértékletességet, igazságosságot valljuk kötelességteljesítésre rendelt életünk legfőbb erényének.«

Úgy hisszük, Debrecen kivül egyetlen magyar vidéki város sem vállalkozott ily felelősségteljesen arra, hogy irodalmi centrummá emelkedjék. A huszas nemzedék debreceni írói, költői vállalt programját most — idestova négy évtized távlatában — egy még az elsőnél is pusztítóbb világhégés után is helyesnek, józannak s bölcsnek kell tartanunk. A legjobbat akarták, amit a fasiszta »fojtogató gyűrűjében« egyáltalán akarhattak, a békét, a képtelen háború elodázását, kiküszöbölését. Politikamentes irodalmat akartak teremteni, s azt hitték, hogy az »elkötelezettség nélkülség« egyben a politika celszövényeitől való menekvést is jelent. Pedig ma már világos előttünk, hogy a harmincas évek második felében békéről szólni kötelezettség nélkül nem lehetett. A béke óhajta politikai tett volt. Mentésítették a Számadás írói tehát magukat a politikától? Aligha. Vállalkozásuk eleve bal felé fordult.

A területi revíziót egyre inkább követelő, egyre hangosabban fenyegető magyar irredenta politikai forgószélben ily mértékterőn nyilatkozni a magyar irodalom és a magyar írók feladatáról a fasiszta Magyarországon merész politikai tett volt. Nem vállalták az együttcsaholást, nem akartak rossz házőröként csendben maradni. Az igazságot elhallgatni nem merték, ezért hát megszólaltak és írtak, álmodtak és terveztek, s álmuk valóra sohasem válhatott.

A Számadás írói merész vállalkozásba fogtak. A programadó »vezércikk« nyilván nem mondja ki tagjai világnézeti elkötelezettségét. Nagy Istvánnak, Erdély jeles baloldali írójának, aki nézeteit 1936-ig már a börtön is megjárta, a szerkesztő bizottság munkájába való bekapcsolása

mindenképpen bal felé húzta a folyóirat irányvonalát.⁶ A főszerkesztő előtt, akiről különben szintén azt sejtethetjük, hogy erdélyi volt, lebeghetett néhány példa.⁷ Kolozsvárt szerkesztették a majdnem másfél évtizedig élő Korunk című folyóiratot. Első főszerkesztője a Tanácsköztársaság egykori népbiztosa, Lienes László volt. A Korunk is a híd szerepét akarta betölteni. Ekeken át Kolozsváron kívül Magyarországon, Jugoszláviában és Szlovénkóban is volt szerkesztősége. Ilyen formán tehát afféle irodalmi fórum volt.⁸ A Számadás fiatal szerkesztőire, íróira hathatott a csehszlovákiai magyar irodalom egyik jeles zsrnalistája, Balogh Edgár,⁹ aki a Korunk második főszerkesztőjéhez, Gaál Gáborhoz hasonlóan úgy vélte, hogy a politikai szétszakítottság után hivatásszerűen a nemzetközi gondolatot kell szolgálni. Nyilván ismerték a Számadás írói a jugoszláviai magyar íróifalok vállalkozását is, amely még a HÍD címet is viselte.¹⁰ Ők is programcikkben határozzák meg feladataikat: a két nemzet vagy helyesebben a két nép kultúrája közé akarnak hidat verni.

Az erdélyi Korunk és a Híd hatása érezhető a debreceniek torzóján, a Számadáson. Míg azonban a Híd is, a Korunk is egyre inkább válik a szocialista irodalom fórumává, hirdetve nemcsak egy nemzet szétszórta ifjai, olvasói, hanem több nemzet írói egymásra találásának szükségességét, addig a Számadás — mert csak torzó maradt —, a programadáson túl nem jutott.

Nincs kizárva, hogy a Számadás is így radikalizálódott volna. Miért szűnt meg a folyóirat? Az erdélyi magyar írók vagy a debreceniek alapították-e? Mi lett a szerkesztő bizottság tagjaival? Lett-e komoly visszhangja a magyar irodalomban?¹¹ Megannyi kérdés. Ezekre a választ azonban már csak a folyóirat keletkezési körülményei is, a megszűnés okát is feltáró alapos kutatás adhatja meg. A hosszadalmasnak tűnő kutatómunka azonban minden bizonylan megéri a fáradságot, hiszen úgy tűnik, hogy Debrecen egyik igen jelentősnek induló baloldali tendenciákat is sejtető, irodalmi vállalkozásáról van itt szó.

Úgy hiszem csak sajnálni lehet, hogy ezt a jól sikerült kötetet nem követte még jónéhány. Az írók és a szerkesztők, hitet tettek a béke mellett, a fél nem osztható, szét nem szakítható, fejlődési folyamatában meg nem törhető, az egyre inkább radikalizálódó magyar kultúra, a magyar irodalom mellett. Köszönjük Lehotai Pálnak, hogy vállalkozott a kötet kinyomtatására.

J E G Y Z E T E K

1. Számadás. Huszas nemzedék Évkönyve. I. szám. 1936. Felelős szerkesztő: Gáspár Gyula. Felelős kiadó: Lehotai Pál. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Debrecen, Piac u. 38. Helyettes szerkesztő: Gulyás Gábor. A folyóirat megtalálható: Debrecen, Déri Múzeum Irodalmi Gyűjtemény Ltsz.: 1832—1961.
2. A megnevezett írók és költők nevét a főmunkatársak címszó alatt olvashatjuk.
3. Vö: Számadás 2.
4. A kötetben az alábbi írások találhatóak:
[Szerkesztőség]: Számadás — — — — — 1. lap
Novák József: Horatius X. levele. Műfordítás — — — — — 3. lap
Asztalos Dezső: A huszas nemzedék. Előadás — — — — — 5. lap

Weöres Sándor: A kő és az ember (vers)	—	—	—	10. lap
Vidéki állomás (vers)	—	—	—	11. lap
Elalvás előtt	—	—	—	11. lap
Gáspár Gyula: Bögnek a szarvasok (elbeszélés)	—	—	—	12. lap
Gulyás Gábor: Catullus: Nási karének (műfordítás)	—	—	—	22. lap
A macskamenyasszony. Népmese. Gyűjtötte 1929 augusztusában Molnár József. A mesélő: Mihók Anna Hajdúánás	—	—	—	27. lap
Sz. Mata János: Három vers	—	—	—	30. lap
Kondor Imre: Sors és erkölcs (filozófiai értekezés)	—	—	—	32. lap
Kiss Tamás: Ébredés előtt (vers)	—	—	—	40. lap
Cantus brevis (vers)	—	—	—	41. lap
Jakab Antal: Angyalok a falu felett (elbeszélés)	—	—	—	42. lap
G[ulyás] G[ábor]: Korunk. Tizenkét fiatal költő. Független Szemle kiadása (Budapest 1935.) recenzió	—	—	—	53. lap
(Ja): Román fiatal költők antológiája (recenzió)	—	—	—	54. lap
Kiss Tamás: Weöres Sándor: A kő és az ember (recenzió)	—	—	—	56. lap
M[ata] J[ános]: Wass Albert: Farkasverem (recenzió)	—	—	—	58. lap
M[ata] J[ános]: Felvidéki írók antológiája (recenzió)	—	—	—	59. lap
Paragh László: Szoboszlai Mata János: A magyar parnasszusról (Debrecen 1935. recenzió)	—	—	—	61. lap
5. Mata János metszetei a címlapon és a hátsó borítólapon, valamint a 33. és 48. lapokon. Menyhárt József metszetei: a 17. és 65. lapokon.
 6. Nagy István 1904-ben született Kolozsvárt. Asztalos. Autodidakta író. Tagja az illegális román kommunista pártnak. Vallja, hogy a szocialista munkásmozgalom nélkül sohasem lehetett volna íróvá. 1933-ban és 1935-ben bebörtönözték munkásmozgalmi tevékenysége miatt. Vö: Irodalmi Lexikon II. (Budapest 1963) 320. Vö még: A magyar irodalom története. VI. (Budapest 1966.) 982—985. Nagy István egyébként az erdélyi baloldali Korunkban is munkatárs volt.
 7. Gáspár Gyula: Számadásban megjelentetett novellája színhelyeül Erdélyt választja. Egyébként nem ismeri sem a Magyar Irodalmi Lexikon sem a Magyar Irodalom Története (VI. Dankó Imre tájékoztatása szerint egyébként bizonyos, hogy Gáspár erdélyi volt. Dankó Imrénnek a folyóirattal kapcsolatos sokirányú szóbeli tájékoztatásáért ezúton is köszönetet mondok.)
 8. Vö: A Magyar Irodalom Története VI. 963—967.
 9. Balogh Edgár életét illetően vö: A Magyar Irodalom Története VI. 972—973.
 10. Vö: A Magyar Irodalom Története VI. 911.
 11. A Számadást ismeri a Magyar Irodalmi Lexikon III. 139. Az alábbiakat írja a lapról: »a huszas nemzedék negyedévenként megjelenő irodalmi folyóirataként indult Debrecenben 1936-ban, azonban csak az első szám látott napvilágot. Felelős szerkesztője: Gáspár Gyula volt.«

Mai múzeumi gondok

DANKÓ IMRE

Tisztelt Értekezlet!

Engedjék meg, hogy Gönyei elvtárs főleg elvi kérdéseket tisztázó, a feladatokat inkább általánosságban megfogalmazó előadásához két vonatkozásban szóljak hozzá. Az a két vonatkozás, amiről szólni kívánok szorosán összekapcsolódik. Egyrészt mert a két szempont tartalmilag is rokon és mert mindkettő inkább gyakorlati oldalról közelíti meg a kérdést.

Először azzal kívánok foglalkozni, hogy *milyen módszerekkel kívánatos a múzeumban folyó közművelődési munka tartalmát ismertető tájékoztatást megszervezni*. Talán abból indulnék ki, hogy a múzeumok közművelődési tevékenységének tartalmi ismertetése nemcsak *kívánatos*, hanem elengedhetetlenül *szükséges* is. A tartalmi ismertetés tájékoztatja igazán a közönséget; figyelmét az őt érdeklő tárgyra irányítja, kíváncsiságát felkelti. Közművelődési munkánk tartalmi ismertetése a mi helyzetünket, munkánkat is megkönnyíti, mert érdeklődő, a tárgy iránt figyelemmel viseltető, sőt már bizonyos mértékig tájékozott közönséget, közegyet biztosít számunkra. Tekintve, hogy ez ilyen nagyhorderejű munka, az is fontos, hogy megfontoltan, jól csináljuk. Meg kell állapítanunk, hogy az e téren mutakozó feladatok, tevékenységek nagysága, sokrétűsége miatt feltétlenül szükséges, hogy a múzeumon vagy múzeumokon belül ezzel a feladattal önállóan foglalkozzon, vagy még inkább foglalkozzanak valakik. Már csak azért is, mert — valljuk meg őszintén —, a múzeológusok java részének ehhez a munkához nincsen érzéke, nem is szívesen csinálja és így természetesen az eredmények sem kielégítőek. A múzeumokban az utóbbi időben rendszeresített népművelői állások, illetve az ezeken az állásokon dolgozó munkatársaink sem minden tekintetben megfelelőek erre a munkára, már csak azért sem, mert munkakörük nem kellően tisztázott volta miatt ilyenfajta tevékenységre kevés idejük jut, ha jut egyáltalán. Az a véleményem, hogy legalább a megyei múzeumokban, az előttünk álló keleti és nyugati új példák nyomán, külön közművelődési kabinetekeket kellene szervezni, amelyek munkatársai előre megállapított terv, kidolgozott rend szerint végeznék nagyon is összetett közművelődési feladataikat, köztük közművelődési tevékenységük tartalmának széleskörű, differenciált ismertetését is. Eljárásaikban döntő szerepet kell, hogy kapjon a *pedagógia* több speciális törvénye: munkájuknak ezek szerint életkorhoz, foglalkozásokhoz, műveltségi színvonalhoz, érdeklődési körhöz és még sok egyébhez igazodóan magasfokon *didaktikusnak* kell lennie. Anélkül, hogy ennek a szak-pedagógiának, múzeumi didaktikának — ha úgy tejszük —, a részleteire kitérnék, néhány feltétlenül megszívlelendő, alkalmazandó szabályt, jobban mondva módszert, megemlítenék. Először is közművelődési munkánkat tartalmilag ismertető tevékenységünknek *állandónak* kell lennie. Nem egyes alkalmakkor, kiragadott esemény-

ként kell tartalmi tájékoztatást adnunk, hanem *folyamatosan*. Ez az állandóság, folyamatosság kell, hogy formai változatokban is megmutatkozzon. *Kiadványoknál sorozatokra*, falragaszoknál azonos méretekre, színre, betűtípusra, vissza-visszatérő jelkép, embléma alkalmazására stb. kell törekednünk. Nem új dolog, követelmény ez, hiszen például kiállítási kalauzaink, vezetőink, katalógusaink egy részénél már régebben törekedtünk ezek megvalósítására. Az állandóság, folyamatosság ezen formai mozzanatai önmagukban is alkalmasak arra, hogy figyelmet felkeltsék, állandósítsák. Egy másik fontos követelmény a *következetesség*. Közművelődési munkánk tartalmi ismertetése akkor lesz következetes, ha színvonalában megfelelő lesz, azaz úgy lesz általános, hogy sem nem gagyog, sem nem érthetlenségig magasan szakyszerű. A következetesség kritériumához tartozik az is, hogy eljárásaink sajátos múzeumiak legyenek. Egyrészt ez azt jelenti, hogy mindig konkrét, legtöbbször tárgyhoz kötött, szemléletes és ezekre a pedagógiai mozzanatokra épülve magasabbrendű legyen más tájékoztatásoknál. Ezt a viszonylagos magasabbrendűséget általában el is várják tőlünk, a múzeum fogalma mindmáig színvonalat, választékossgot is jelent. A tájékoztatásnak, a tájékoztatás természetéből következően *ismeretközlőnek* kell lennie. Közművelődési tevékenységünkéről szóló tájékoztatóink nem lehetnek üresek, általánosságokba veszők, hanem tárgyszerűeknek, ismeretközlőeknek kell lenniük. Sőt, a szélesebb, mélyebb érdeklődés kielégítése végett túl is kell mutassanak önmagukon, irányt, utat kell szabniuk a tágabb tájékozódás számára is. Például szükséges a meghívókon, falragaszokon néhány alapvető adatot, ismeretet közölni a kiállításról, a kiállítás anyagáról stb.

Ezeket a módszertanikákat vehető követelményeken túl technikailag is van néhány kívánalom az eredményes munka érdekében. Először is talán azt említeném, hogy a végzett közművelődési tevékenységet minden esetben *rögzíteni kell*. Mégpedig felhasználva minden adottságot, lehetőséget; magnetofont, fotót, filmet, publikációt stb. Nemesak azért, hogy munkánkat dokumentáljuk — hiszen ez is fontos feladatunk volna —, hanem azért, hogy az minden időben visszaidézhető legyen, hogy újból és újból fel tudjuk használni, hogy az egyszeri tájékoztatás hatékonyságát ezáltal fokozzuk.

Ehhez kapcsolódhat annak megjegyzése is, hogy a már említett módon, követelményeknek megfelelően közművelődési tevékenységünk tartalmi ismertetése céljára igénybe kell vennünk minden tömegkommunikációs eszközt, módot. *Legelőször is a sajtót*. Igyekezzünk a napi-, heti-, lapokban ennek a témának *állandó rovatot* biztosítani, ha ez nem lehetséges, vagy ha igen, akkor is a rovat mellett valósítsuk meg az állandó, *folyamatos hírközlést*. Fordítsunk nagy gondot arra, hogy az e téren történt nagyobb eseményeket, fontosabb tevékenységeket minden esetben kommentálja a sajtó, mégpedig minél szélesebb körben, rámutatva esetleg a hibákra, hiányosságokra is. Fel kell használnunk a film, a rádió, a televízió lehetőségeit is. Ezeket az eddigiénél sokkal szélesebbkörűen, mélyebben és gyakrabban is fel-, illetve ki kell használnunk.

Nagyon fontos a sajtó, a múzeumok által végzett *önálló tájékoztatás* is. Ennek több fajtája ismeretes és használatos már ma is. Jó módszer és eléggé széleskörűen alkalmazzuk is, a jobb híján *sajtótájékoztatásnak* nevezhető tájékoztatási tevékenységét. Ez szélesebbkörűen általánosanban is elképzelhető: lehet külön tájékoztató megbeszélést, ha éppen úgy tetszik fogadást rendezni a *pedagógusok, a katonai kulturmunkások, az üzemi, vállalati kultúrfelelősök, a szakszervezeti funkcionáriusok, a szocialista brigádok kultúrfelelősei, KISZ, Hazafias Népfront* aktivistái, az

* Felkért hozzászólóként elmondta az Országos Múzeumigazgatói Értekezleten, 1973. október 30-án Esztergomban.

Idegenforgalmi Hivatalok és az IBUSZ Kirendeltségek munkatársai részére. Ezeknek a tájékoztatási találkozónak, fogadásoknak a mondani valóját minden esetben a megjelentek kezébe is kell adni, hogy mintegy emlékeztetőül keljék és bármikor felhasználhassák.

A saját, önálló tájékoztatásnak régi és ma is nagyon jó, eredményes módszere a saját kiadású írásos tájékoztatás, a körlevél, a folyóirat, vagy egyéb tájékoztató-irat készítése és szétküldése. Hogy ez eredményes legyen több szempontra kell figyelemmel lennünk. Először is a tájékoztató kiadványak tartalmas, színvonalas, konkrét, pontos ismereteket, tájékoztatást nyújtanak kell lennie. De legalább ilyen fontos, hogy ezek a kiadványok el is jussanak az érdekeltekhez. Ennek legelőnyösebb, de egyben legfontosabb követelménye is egy állandóan ellenőrzött, formált, könnyen kezelhető, gyorsan átcsoportosítható *címtár*. A címtár természetesen csak akkor ellenőrizhető, akkor kezelhető jól, gyorsan, ha a múzeum és a címzett között állandó a kapcsolat, ha minden változásról tudunk, ha a címzett az érdeklődésnek megfelelő tájékoztatás állandó küldéséből rájön, hogy számontartják, hogy közreműködésére számítanak. Eleven, operatív jellegű kapcsolat ez a címtár a múzeum és az, egyén között. Talán itt lehetne felhívni a figyelmet a *múzeumbaráti körök* nagy szerepére és lehetőségeire is. A múzeumbaráti körök nem elavult, alkalmazatlan intézmények. De azonnal formálissá válnak, ha nem foglalkozunk velük, ha nem töltjük meg tartalommal. Konkrét feladattal kell ellátni a baráti körök tagjait, legelőször is egy ilyen eleven kapcsolat létesítésében, állandó továbbfejlesztésében.

Ezeket az utóbb említett lehetőségeket, módszereket a magyar nyomdai viszonyok anarchikus volta, valamint a magyar múzeumok technikai felszereltsége miatt elég nehéz megvalósítani. Úgy is kellene és lehetne ezen segíteni, hogy a múzeumi terület létesítene végre egy, csak a maga területén dolgozó központi, nagykapacitású nyomdát és úgy is, hogy legalább a megyei múzeumokat központilag ellátnák xerox és más sokszorosító gépekkel. Ez a minimális technikai felszereltség napjainkban már elengedhetetlen.

* * *

A másik kérdés, amire ki szeretnék térni az az, hogy *mi a múzeumok szerepe a jelentős személyiségekkel, kiemelkedő történelmi eseményekkel kapcsolatos évfordulóknál megünneplésben*. Aki átnézte a Hajdú-Bihar megyei Múzeumok idei múzeumi hónapjának programját, láthatta, hogy igen sok alkalommal rendeztünk emlékünnepeket, sokszor irányítottuk a figyelmet egy-egy város, község nagy fia, jelentős esemény felé. Egyrészt tehát saját gyakorlatomból tudok válaszolni erre a kérdésre, másrészt pedig az eddig elmondottakhoz szolgáltatom jó példákat, ha ismeretemen idevonatkozó gyakorlatukat. Felszólalásom két része tehát így is összetartozik.

Nem kezdem azzal, hogy rámutassak az emlékezések és emlékeztetések ideológiai helyességére, a tájékozottság fokozása, a honismeret, a hazafias nevelés, sőt az idegenforgalom stb. növekedése, fokozása terén megmutatózó hasznára. Ezek a mozzanatok egyrészt benne voltak Gönyei elvtárs előadásában, másrészt pedig általános ismeretek előttünk. Mindannyian tudjuk, hogy ezek az emlékezések — emlékeztetések nagy jelentőségűek. Inkább az a kérdés vetődhet fel, hogy mennyiben és milyen módon múzeumi feladat ez?

Úgy vélem, hogy a jelentős személyiségekre és eseményekre való emlékeztetés múzeumi feladat is. Ugyanakkor nemcsak elképzelhető, hanem szükséges is, hogy minden más szervezet, intézmény a maga vona-

lán emlékezzen és emlékeztessen a nagy egyéniségekre, eseményekre. Különben véleményem szerint a »szakágazati emlékezés és emlékeztetés« kötelezettsége is indokolja, hogy a múzeumokban művelt tudományágak területén működött, érdemleges tevékenységet folytatott elődököt, a szakma életében jelentős eseményeket figyelemmel kísérjük és rájuk a figyelmet felhívjuk. A múzeumok az eddig elmondottakból következően kötelezően emlékeznek meg a nagy régészekről, történészekről, illetve a történelmet formáló katonákról, politikusokról, vezetőkről stb. Hogy ez mennyire így van azt az a tény is igazolja, hogy emlékműzeumaink, emlékkiállításaink már régtől fogva ugyanazt teszik: emlékeznek és emlékeztetnek. Ezeket az emlékműzeumokat, emlékkiállításokat sajátos múzeumi ismeretterjesztő és egyben pedagógiai módszereket is tekinthetjük. És érdekes, hogy eddig éppen *sajátságosságuk* miatt nem tulajdonítottunk nekik, ilyen vonatkozásban nagyobb jelentőséget. És talán ezért keltett feltűnést és kért nagyobb indoklást egy-egy emléktábla elhelyezése, egy-egy emlékműnepély megrendezése, egy-egy ünnepi, emlékeztető kiadvány megjelentetése.

Mindannyian tapasztalhattuk, hogy az ilyen emlékezések és emlékeztetések iránt mindenütt nagy érdeklődés nyilvánul meg. Valóban hálás munkák ezek, érdeklődés, segítőkészség kíséri őket, viszonylag kevesebb fáradsággal több és jobb eredményt lehet velük elérni, mint sok más tevékenységünk esetében. Ezek az emlékezések—emlékeztetések akkor sikerülnek jól, ha gondosan előkészítjük őket. Az előkészítésnél nagyon vigyázni kell az ezen a téren gyakrabban megnyilvánuló szubjektív tényezőkre. Minden esetben az ünnepelt egyéniség vagy esemény valódi képét, jelentőségét, tényleges értékét kell megmutatnunk és tiszteltetniük. Ezért ennél a munkánál sokkal fontosabb a tartalmi tényező, mint egyébként, hiszen munkánkat nem egy esetben lokálpatrióta elfogultság, érzelmi kötődés is befolyásolni törekedhet. Ezeket a zsákutcákat, buktatókat úgy kerülhetjük el, ha az emlékezéseket—emlékeztetéseket eleve komoly, tartalmas ismeretterjesztési alkalomnak, lehetőségnek fogjuk fel és velük a hozzászólásom első részében felvázolt pedagógiai—műszertani szempontok, követelmények szerint járunk el. Ez egészen gyakorlati okokból is így kívánatos, hiszen sok esetben elfelejtett, a köztudatban egyáltalán nem, vagy csak kevéssé élő, tehát általában nem a legnagyobb, legkiemelkedőbb egyéniségekre, eseményekre emlékezünk, emlékeztetünk. Vagyis meg kell mutatnunk, ismertetnünk ezeket az embereket, eseményeket.

Szólnom kell az emlékezések, emlékeztetésekkel összefüggő ellenvetésekről is. Gyakran kifogásolják, hogy nem igazán jelentős, nem nagy kaliberű, döntő jelentőségű emberre emlékezünk—emlékeztetünk. Ez az esetek jelentős részében így is van, azonban jobban meggonddalva a kérdést kitűnik, hogy ez nem lehet igazán elvető ok, indok és nem is lehet másé. Egyrészt azért nem, mert nincsen sok igazán kimagasló, nagy egyéniség, nem jut belőlük mindenüvé; másrészt pedig azért nem, mert a nagy egyéniség nem alakulhat ki a sok-sok kisebb egyéniség léte, munkája, tevékenysége nélkül. A nagy egyéniség nagyságát éppen az adja, teszi mérhetővé, hogy milyen széles, számban is milyen jelentős egyéniség-rétegből emelkedett ki, milyen széles körben megfogalmazódott, de ki nem fejezett tettet, elképzelést, elvi állásfoglalást váltott valóra, fejezett ki. Lehetetlen például Csokonaira úgy emlékezni és emlékeztetni, hogy a nálánál szerényebb tehetségű, kisebb hatókörű *Földi Jánosra, Fazekas Mihályra, Görög Demeterre* ne emlékeznénk és ne emlékeztetnénk. De így van ez más esetekben, más vonatkozásokban is. Aztán még egy

szempont: az emlékezés és emlékeztetés terén nagy lemaradásban vagyunk. Most és a jövőben kell sok olyan emlékeztető és emlékeztetést elvégeznünk, amely a legkülönbözőbb okok miatt, de legtöbbször kellő öntudat hiánya, értékeinkkel való nemtörődés miatt, elmaradt. Előfordulhat az is, hogy ebben a nagy tömegben aztán a különben jelentős egyéniségek és események arányukat veszítik, kedvezőtlenül viszonyulnak egymáshoz. De lehet-e ez akadálya annak, hogy emlékezzünk és emlékeztessünk minden jelentős egyéniségre, eseményre? Bizonyára nem. És még egy gáncsoskodás: provincializmusba fullad-e az effajta emlékezés—emlékeztetés? Akkor igen, de akkor a minden vitán felül álló, valóban nagy, kimagasló egyéniségek esetében is, ha nem tárgyilagosan, valóságfüven, tudományos igény nélkül közelítünk hozzájuk és a gátlástalan rajongás, lokálpatriotizmus kerít hatalmába.

Az emlékezések — és emlékeztetések múzeumi feladatát is képezhetnek. Eddigi gyakorlatom jól igazolja, hogy a múzeumi ismeretterjesztés jó, hálás, szép, új munkákra ösztönző lehetőségei. Tekintve, hogy ezt a közművelődési tevékenységet ismeretterjesztő munkaként fogtam fel, ki is alakítottam egy bizonyos, nagyjából minden esetre alkalmazható módszert.

Hogy konkrét példán mutassam ezt be, elmondom idei *Görög Demeter* emlékeztetési módszertani struktúráját.

Görög Demeter Hajdúdorogon született 1760-ban és 1833-ban halt meg Bécsben. Országos nevű nevelő, a művelődésügy szervezője, az első magyar hírlap szerkesztője, kartográfus volt. Hatalmas vagyonát a magyar művelődésügy, irodalom terjesztésére, művelésére fordította. Szülőhelyén mára már csak mint legendásan gazdag, élt az emléke. Ennek a nagy egyéniségnek állítottunk emléket a következőképpen múzeumi hónapunk keretében. Emléktáblát készítettünk, amit aztán Hajdúdorogon állítottunk fel. A Múzeumi Hónap műsoros-meghívó füzetében közzöltük *Görög Demeter* életrajzát. Bár ez a nagy példányszámban készített meghívó-műsorfüzet igen sok helyre eljutott, az emléktábla szövegét, *Görög Demeter* életrajzát arcképével együtt egy külön kis kiadványban külön is közreadtuk, ami egyúttal közvetlen meghívó is volt a hajdúdorogi *Görög Demeter* emlékünnepekre. Ez három részből, az emléktábla leleplezésén kívül egy *Görög Demeter* életét és munkásságát bemutató időszakos kiállítás megrendezéséből és megnyitásából és egy *Görög Demeter* emlékestből állott. Mind a három alkalom kimondottan ismeretterjesztő célú volt. Hozzá kell még tennem, hogy az ünnepség napján a Hajdú-Bihar megyei Napló terjedelmes cikket közölt *Görög Demeterről*, még külön is felhívta a figyelmet az emlékezésre—emlékeztetésre. Talán mondanom sem kell, hogy az emlékezés minden mozzanatában országos nevű szakemberek — irodalomtörténész, nevelő stb — szerepeltek és mondták el a korszerű tudományosság véleményét *Görög Demeterről*. Mindez a sok ráhatás, a hármastagoltság emlékezés előkészítése olyan lelkesedést váltott ki, oly érdeklődést keltett és ez az érdeklődés oly sok pozitív mozzanatban is megnyilvánult, hogy mindenkit meggyőzhetett arról, hogy ügyet szolgáltunk, hogy helyes irányban mozogtunk, hogy eredményes munkát végzünk. Még akkor is, ha ezúttal például elmaradt egy, a korábbi emlékezéseink szerves részét képzett kiadvány megjelenítése. Csak megjegyzem, hogy ezúttal csak technikai okok miatt maradt el, 1974-ben kiadjuk *Görög Demeter* válogatásunkat.

Összegezve elmondhatom, hogy az emlékezések—emlékeztetések a múzeumi ismeretterjesztő, népművelő munka jó alkalmai. Csak ajánlani tudom kollégáimnak, az egész magyar múzeumügynek.

Múzeumi kiállítások Debrecen és Hajdú-Bihar megye területén

I. DEBRECENBEN

A Déri Múzeum kiállításai:

- a) Atmeneti komplex helytörténeti és képzőművészeti kiállítás a Péterfia u. 1. sz. alatt.
- b) Debrecen munkásmozgalmának története. (Állandó kiállítás a Hámán Kató út 5/a számú épület földszintjén.)
- c) Képzőművészeti Galéria. Béke u. 20—26.

II. A MEGYÉBEN

1. Álmosd, Kőlcsey-ház: Kőlcsey-emlékkiállítás, állandó kiállítás.
2. Bakonszeg, Bessenyei-ház: Bessenyei-emlékkiállítás, állandó kiállítás.
3. Balmazújváros, Művelődési Központ: Helytörténeti gyűjtemény. Állandó bemutató.
4. Balmazújváros. Veres Péter-emlékkiállítás, állandó kiállítás.
5. Hajdúböszörmény, Hajdúsági Múzeum. Állandó helytörténeti és képzőművészeti kiállítás. Kéthavonta változó időszakos kiállítások.
6. Hajdúhadház. Földi János-emlék- és természettudományi állandó kiállítás.
7. Hajdúszoboszló, Bocskai István Múzeum: A Hajdúság népművészete. Állandó kiállítás.
8. Hortobágy, Hortobágyi Pásztor-múzeum: Hortobágyi pásztorélet a századfordulón, állandó kiállítás.
9. Nagykereki, Bocskai-várkastély: Bocskai-emlékkiállítás. Állandó kiállítás.
10. Püspökladány, Karacs Ferenc Iskolamúzeum: Püspökladány története és népelete. Állandó kiállítás.
11. Tiszacsege, jobbagyház. Állandó kiállítás.

AFIT XIII. SZ.

AUTÓJAVÍTÓ VÁLLALAT

KÖZPONT:

DEBRECEN, Balmazújvárosi út 14. sz.
autóbusz és ZIL 130 tehergépkocsi nagy-
javítás; ZIL 130 tgg. fődarab felújítás;
használt teher- és személygépkocsi alkat-
rész értékesítés

ÜZEMEGYSÉGEK:

DEBRECEN, Szabadság útja 27. sz.
teher- és személygépkocsi garanciális át-
vizsgálás, szerviz, kisjavítás (II. szemle),
diagnosztika, kerék kiegyensúlyozás

DEBRECEN, Gyár u. 1. sz.

karambolos teher- és személygépkocsi kis-
javítás

NYÍREGYHÁZA, Rákóczi út 62. sz.

kisteher- és személygépkocsi szerviz, garan-
ciális átvizsgálás és kisjavítás (II. szemle)

HAJDÚSZOBOSZLÓ, Debreceni útfél

kisteher- és személygépkocsi garanciális át-
vizsgálás, kisjavítás, (II. szemle) szerviz

GYORSMOSÓK:

DEBRECEN, Segner tér (Nyugati út)
NYÍREGYHÁZA, Rákóczi út 62. sz.
HAJDÚSZOBOSZLÓ, Debreceni útfél